

**COĞRAFYA DERSLERİNDE HARİTA KAZANIMLARI İLE İLGİLİ
TARİHİ BİR KAYNAK: CİHANNÜMA (KÂTİP ÇELEBİ)**

SEMİH EKER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
COĞRAFYA EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL, 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 12 (on iki) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Semih

Soyadı : EKER

Bilim dalı : Coğrafya Eğitimi

İmza :

Teslim tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: Coğrafya Derslerinde Harita Kazanımları İle İlgili Tarihi Bir Kaynak:
Cihannüma (Kâtip Çelebi)

İngilizce Adı: A Historical Source of Map Acquisition in Geography Courses:
Cihannüma (Kâtip Çelebi)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Semih EKER

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Semih EKER tarafından hazırlanan “Coğrafya Derslerinde Harita Kazanımları İle İlgili Tarihi Bir Kaynak: Cihannüma (Kâtip Çelebi)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI

(Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

.....

Başkan: Prof. Dr. Necla TÜRKOĞLU

(Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Bülent AKSOY

(Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi: 18 / 09 / 2018

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Unvan Ad Soyad: Prof. Dr. Selma YEL

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

.....

Beni bugünlere getiren ve başarımı görmeyi en çok hakeden iki kişiye:

CANIM ANNEM'e ve CANIM BABAM'a

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamın başından sonuna kadar bana bilgisiyle, tecrübesiyle yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI ve düşünce ve fikirlerinden faydalandığım Doç. Dr. Bülent AKSOY hocama şükranlarımı sunarım. Tez önerimin kabulü aşamasında yaptığı yardımlardan dolayı Özkan AKBULUT arkadaşşıma ve verdiği desteklerden dolayı İzzet EKER abime teşekkürü borç bilirim.

COĞRAFYA DERSLERİNDE HARİTA KAZANIMLARI İLE İLGİLİ TARİHİ BİR KAYNAK: CİHANNÜMA (KÂTİP ÇELEBİ)

(Yüksek Lisans Tezi)

Semih EKER

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

Eylül 2018

ÖZ

Eğitimde materyal kullanımı, eğitim ve öğretimin daha kalıcı olması açısından büyük önem taşımaktadır. Eğitim ve öğretimde konuları daha iyi anlamak ve kavramak için çeşitli materyallerden yararlanılması gerekmektedir. Öğretim materyalleri ne kadar etkin kullanılabilirse o kadar faydalı olmaktadır. Coğrafya öğretiminde kullanılan en önemli materyallerden birisi haritalardır. Harita becerisi kuvvetli olan bireyler, kendileri ve toplumları için önemli roller üstlenebilir. Bu çalışma da nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Türkçe literatürdeki çalışmalar doğrultusunda sadece Kâtip Çelebi, eseri Cihannüma ve Coğrafya öğretiminde kullanılan haritalar, görsel araç-gereçlerin önemini belirtmekle sınırlı tutulmuştur. Çalışmada, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserinde günümüz Coğrafya öğretiminde vermek istediği mesajlar anlamaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Coğrafya eğitiminde görsel destekli öğretimin öğrenciler açısından daha verimli olacağı vurgulanmıştır. Özellikle eğitimde somuttan soyuta doğru gidilmesinin çok yararlı olacağı belirtilmiştir. Çalışmanın sonucunda çok yönlü düşünme becerilerinin gelişmesi için eğitsel materyallerin kullanılmasının faydalı olacağı üzerinde durulmuştur. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, problem durumu, araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları ve tanımlar başlıklarından oluşmuştur. İkinci bölümde, başlıklar halinde konu içeriğine değinilmiştir. Üçüncü

bölümde yöntem kısmı hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde bulgular ele alınmıştır. Beşinci bölümde sonuç kısmından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Coğrafya Öğretimi, Kâtip Çelebi, Cihânnüma*

Sayfa Adedi: 120

Danışman: Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI

**A HISTORICAL SOURCE OF MAP ACQUISITION IN GEOGRAPHY
COURSES: CİHANNÜMA (KÂTİP ÇELEBİ)**

(M.S. Thesis)

Semih EKER

**GAZI UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL
SCIENCES**

September 2018

ABSTRACT

Material usage in education, expresses great importance in terms of being more permanent of education and training. It is require that to benefit from a variety of materials to understand better and comprehend. Education materials as how effective are used, so helpful are that. Maps are one of the most important materials are used in teaching of geography. Individuals who have skills of map can play a important role for themselves and their society. The document analyzes technique which is one of the qualitative research methods were used. In the study, the messages he wanted to give in his works for todays. Teaching of geography were tried to understand. Also, visual aided teaching in teaching of geography will be more effective for students is emphasized. Especially, the usefulness of going to works abstract from concrete is emphasized. In the result of study, it is stated that the use of educational materials would be useful for the improvement of multifaced thinking skills. The study consists of five chapters. First part is consists of these topics: the purpose research, the significance of research and the limitations of research and definitions. In the second part, content of topic is mentioned with headings. In the third part, information about the method is given. Findings are discussed in the fourth part. The fifth part, consists of results.

Keywords: *Geography Teachig, Kâtip Çelebi, Cihânnüma*

Number of Pages: 120

Advisor: Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	v
ÖZ	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
I. BÖLÜM	1 - 6
GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.5. Tanımlar.....	5
1.5.1. Cihannüma.....	5
1.5.2. Kartografya.....	5
1.5.3. Materyal	5
1.5.4. Mekân Algısı	5

II. BÖLÜM.....	7 - 28
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
2.1. Kâtip Çelebi ve Eğitim-Öğretim	10
2.2. Cihannüma’da Bulunan Haritalar	18
2.3. Kâtip Çelebi’nin Türk Haritacılığının gelişmesindeki etkisi	21
2.3.1. Birinci Cihannüma	26
2.3.2. İkinci Cihannüma	26
III. BÖLÜM	29 - 30
YÖNTEM	29
3.1. Araştırma Modeli	29
3.2. Araştırma Evreni / Örneklemi	30
3.3. Veri Toplama Süreci	30
3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması	30
IV. BÖLÜM	31 - 110
BULGULAR VE YORUM	31
4.1. Cihannüma’da yer alan Emirlerin İçerik Analizi	31
4.2. Cihannüma’da yer alan Bölümlerin İçerik Analizi	52
V. BÖLÜM	111 - 114
SONUÇ VE ÖNERİLER	111
5.1. Sonuçlar	111
5.2. Öneriler	114
KAYNAKLAR	115 - 120

ŞEKİLLER LİSTESİ

<i>Şekil 1.</i> Güneş ve Ay tutulmasını gösteren bir görsel	20
<i>Şekil 2.</i> Sayfaların kenarında çeşitli harita taslakları	25
<i>Şekil 3.</i> Cihannüma'nın başlangıç kısmı	32
<i>Şekil 4.</i> Cihannüma'nın içindekiler kısmı	32
<i>Şekil 5.</i> Eserin fihristten sonra sayfa numarası verilerek asıl metin kısmı.....	33
<i>Şekil 6.</i> Feleklerin kütlelerinin lahana yaprağı şeklinde gösterilmesi.....	36
<i>Şekil 7.</i> Küre üzerindeki daire örnekleri	37
<i>Şekil 8.</i> Güneş ve Ay tutulmalarını gösteren şekiller	43
<i>Şekil 9.</i> Cihannüma 'da bulunan evren modeli	44
<i>Şekil 10.</i> Kuzey ve Güney yarımküreleri gösteren şekil	45
<i>Şekil 11.</i> Dünya ve gök cisimlerinin hareketi ve mevsimleri konu alan şekil	46
<i>Şekil 12.</i> Farklı dillerde rüzgârgülleri ve yönlerle ilgili olan şekil	47
<i>Şekil 13.</i> Avrupa, Afrika, Asya ve Amerika'nın gösterimi.....	49
<i>Şekil 14.</i> Moluka adalarının gösterimi	50
<i>Şekil 15.</i> Çin Adalarının gösterildiği harita.....	51
<i>Şekil 16.</i> Dünya'nın şekli ve kara ve denizlerin mesafesinin gösterimi	52
<i>Şekil 17.</i> Dünya'nın şekli ve kara ve denizlerin mesafesinin sadeleştirilmiş şekli.....	53
<i>Şekil 18.</i> Akdeniz ve Karadeniz'in konumu hakkında bir harita	55
<i>Şekil 19.</i> Akdeniz ve Karadeniz'in konumu hakkında bir haritanın sadeleştirilmiş şekli ...	55
<i>Şekil 20.</i> Akdeniz'deki Adaların gösterilmesi	56
<i>Şekil 21.</i> Yerkürede bulunan kıtalar	58
<i>Şekil 22.</i> Avrupa Kıtası'nın gösterimi.....	59
<i>Şekil 23.</i> Avrupa Kıtası'nın sadeleştirilmiş gösterimi.....	60
<i>Şekil 24.</i> Afrika Kıtası'nın gösterimi	61
<i>Şekil 25.</i> Afrika Kıtası'nın sadeleştirilmiş gösterimi	62

Şekil 26. Asya Kıtası'nın gösterimi	63
Şekil 27. Asya Kıtası'nın sadeleştirilmiş gösterimi	63
Şekil 28. Amerika Kıtası'nın gösterimi.....	65
Şekil 29. Amerika Kıtası'nın sadeleştirilmiş gösterimi.....	65
Şekil 30. Kuzey ve Güney Kutbu'nun gösterilmesi	68
Şekil 31. Kuzey ve Güney Kutbu'nun sadeleştirilmiş gösterilmesi	69
Şekil 32. Çin ve Hind Adalarının gösterimi	73
Şekil 33. Çin ve Hind Adalarının sadeleştirilmiş gösterimi	73
Şekil 34. Çin ve Hıtaı memleketlerinin gösterimi	79
Şekil 35. Çin ve Hıtaı memleketlerinin sadeleştirilmiş gösterimi	79
Şekil 36. Hindistan'nın gösterimi.....	81
Şekil 37. Hindistan'nın gösterimi.....	81
Şekil 38. İran Devleti topraklarının genel gösterimi	88
Şekil 39. Maveraünnehir bölgesinin gösterimi.....	91
Şekil 40. Kafkasların gösterimi	93
Şekil 41. Kafkasların sadeleştirilmiş gösterimi.....	93
Şekil 42. Arap memleketlerinin gösterimi	100
Şekil 43. Anadolu'nun sadeleştirilmiş gösterimi	103
Şekil 44. Anadolu'nun gösterimi.....	104
Şekil 45. İstanbul, İstanbul Boğazı ve Haliç haritası	107
Şekil 46. İstanbul, İstanbul Boğazı ve Haliç sadeleştirilmiş haritası	108
Şekil 47. Nil Nehri'nden söz eden metnin yerine konulan coğrafi bir metin.....	109
Şekil 48. Japonya'nın imzalı haritası	110

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

A.e. (a.e.)	Aynı eser
A.g.e	Adı geçen eser
akt.	Aktaran
Bkn.	Bakınız
C.	Cilt
CDÖP	Coğrafya Dersi Öğretim Programı
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
S.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yay.	Yayınları, Yayıncılık

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmaya ait problem durumu, araştırmanın amacı, alt amaçları, önemi, sınırlılıkları, varsayımları ve tanımlarına yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

Eğitim; kişinin zihnî, bedenî, duygusal ve toplumsal yetenekleri ile davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar kazandırılması yolundaki çalışmaların tümü olarak tanımlanabilir (Akyüz, 2008). Eğitim süreci amaçla başlar, öğrenme ve öğretme etkinlikleriyle devam eder ve değerlendirme ile son bulur. Eğitim sürecinin en önemli kısmını, öğrenme ve öğretme faaliyetleri oluşturur. Öğrenme ve öğretme faaliyetlerinin düzenlenmesinde öğretmenlerin rolü çok büyüktür. Gelişen ve değişen dünyamızda öğretmenlerimizin öğrenme ortamını etkin kılmak ve 21. yüzyıl bireylerini yetiştirebilmek için gösterdikleri uğraşta, öğretim teknolojileri ve öğretim materyalleri önemli bir yer tutmaktadır. Her öğretim faaliyetinde olduğu gibi Coğrafya öğretiminde de materyal kullanımı çok önemlidir. Coğrafya derslerinin temel amacının bilinçli ve iyi bir Türk vatandaşı yetiştirmek olduğu düşünüldüğünde, bunun gerçekleştirilebilmesi için bireylerin yakın çevresinden başlayarak ülkesini tanıması, ülkesinin sahip olduğu jeopolitik konum ve zenginlikler hakkında bilgi sahibi olması gereklidir. Bunun sağlanması için bütün eğitimcilerin kabul ve tavsiye ettiği hususlara dikkat edilmeli ve derslerde konular ile ilgili tematik haritalar kullanılmalıdır. Ders kitaplarında tematik haritalara yer verilmeli ve kullanılan tematik haritaların öğrenci

seviyesine uygun olması gerekmektedir (Güngördü, 2006, s.368). Dolayısıyla pedagojik açıdan kullanılan materyalin seçimi de önemlidir. Seçilen materyal anlatılan konunun anlaşılmasında katkı sağlıyorsa önem taşımaktadır. Konu ile ilgili olmayan materyalin derse getirilmesi öğrencilerin derse odaklanmasını zorlaştırır. Ders anlatımı sırasında konu ile ilgili yapılmış olan bilimsel çalışmalardan faydalanılması, akademik dünya ile bağlantılar kurulmasının yanında öğrencinin derse olan ilgisinin ve konsantrasyonunun sürdürülmesi açısından da önemli bir yer tutmaktadır. İnsan – çevre etkileşimi anlatılırken ülkede ne kadar ormanın yok edildiği ya da ne kadar toprağın erozyonun etkisinde kaldığı hakkında hazırlanmış kitap ve makale gibi kaynakların kullanılması, iklim değişikliği konusu işlenirken küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi ve su kaynaklarının yok olması gibi problemlerin sonuçları hakkındaki bilimsel çalışmalara yer verilmesi, yine nüfus coğrafyasının ele aldığı başka bir derste iç ve dış göçler ve etkilerinin işlendiği bilimsel yayınların sınıf ortamına taşınması, siyasi coğrafya konularını içeren derslerde ülkeler arası anlaşmazlıkların daha iyi anlaşılabilmesi için tarafların gazete ve dergilerinde yer alan ilgili konular hakkındaki makalelerin bulunup irdelenmesi gibi faaliyetler, öğrencilerin olaylara daha geniş coğrafi perspektiflerden bakabilmelerini sağlamaktır. Öğrenciler bilimsel çalışmaların sınıf ortamına taşınması yoluyla akademik dünya ile tanışma imkânına da sahip olmaktadır (İncekara, 2006, s.145-146). Bu nedenle Coğrafya Öğretmeni birçok bilim hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Coğrafya dersinde birçok bilim dalıyla ilişki kurulmuş ve çok bilinmeyenli bir bileşen ortaya çıkmıştır. Bu bilim dallarından bir tanesi de tarih bilimidir. Tarih, coğrafyanın yaralanması gereken temel bilim dallarındandır. Tarihin bilinmesi ve araştırmalarda bilinçli kullanılması, problemlerin çözümünde oldukça etkilidir. Bu nedenle Coğrafya Eğitimi Tarihine ilişkin yapılan araştırmalar oldukça önemlidir. Coğrafya Eğitiminin Tarihi çok eskidir. Ancak resmi olarak bir okul ders programına konulması geç olduğu için yeni bir eğitim faaliyeti olarak algılanmaktadır. 1915'te Darülfünunda Coğrafya bölümünün kurulmasıyla Coğrafya Eğitimi vermeye başlanmıştır. Osmanlı döneminde resmi ders programında yer almayan coğrafya sahasında, medrese müntesiplerince bir takım eserler kaleme alındığı gibi, bazı eserler de onlar tarafından tercüme edilip incelenmiştir. Başka bir ifade ile Osmanlı coğrafya literatürünü oluşturan bazı kitaplar ilmiye mensuplarının imzasını taşımaktadır (İzgi, 1997, s.231-249). Bu ilmiye mensuplarından bir tanesi de bir Osmanlı aydını olan Kâtip Çelebi'dir. Kâtip Çelebi, Osmanlı Devleti'nin 17. Yüzyılına damgasını vurmuş olan çok yönlü bir bilim insanıdır. Girit seferi sırasında coğrafya bilimi, harita ve projeksiyon

çizim teknikleriyle de ilgilenen Kâtip Çelebi, kadro problemi nedeniyle memuriyetten ayrılarak, zamanının büyük bölümünü geometri, matematik, coğrafya ve astronomi gibi devrinde az ilgilenilen konularda eserler vermeye ayırmıştır. Yaptığı çalışmalar üzerinde zaman geçtikçe yeniden değerlendirilmeler yapılması çok önemlidir. Her eserinin ayrı bir önemi olan Kâtip Çelebi'nin coğrafya alanında verdiği Cihannüma adlı eseri tarihte coğrafya açısından bir çığır açmıştır. Bu sebep tez konusunun belirlenmesinde önemli nokta olmuştur. Cihannüma'nın daha önceki yapılan eserlerden farklı olması, yeni bazı uygulamalara, farklı bakış açılara ve içeriklere yer vermesi eseri eğitsel açıdan inceleme gerekliliği doğurmuştur. Bu konu ile ilgili yapılan çalışma var mıdır? diye sorulduğunda bir takım akademik çalışmaların olduğu görülmektedir; ancak bu yapılan çalışmalarda Cihannüma'nın bir coğrafya kitabı olmasından ziyade tarihsel açıdan, edebi açıdan ve diğer açılardan ele alınmıştır. Coğrafya kitabı olma özelliğiyle ele alınmış çalışma azda olsa bulunmaktadır; ancak yeterli değildir. Araştırma konusunun belirlenmesinde bu eksiklik güdüleyici rol oynamıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 17. Yüzyılda Kâtip Çelebi tarafından kaleme alınan Cihannüma adlı eseri içerik analizi ile coğrafya öğretimi açısından önemini ortaya koymaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada Kâtip Çelebi'nin, Cihannüma adlı coğrafya eseri incelenip, eserin yazıldığı dönemde coğrafya alanına getirmiş olduğu yeni görüşler ve yenilikler ile Cihannüma'nın zamanında ve günümüzdeki önemine coğrafi yönden değinilmiştir. Çok yönlü bir eser olmasına karşılık, döneminin en önemli coğrafya kitabıdır.

Osmanlı döneminde coğrafyadaki gelişme Kâtip Çelebi ile başlar (Türkay, 1999, s.9). Yazdığı eserlerin her biri farklı alanlar için kaynak özelliği gösteren yazar, Coğrafya alanında verdiği Cihannüma adlı eseri ile Türk coğrafya tarihinin modern dönemini başlatmıştır. Kâtip Çelebi yaşadığı dönemde, coğrafyanın toplum yaşamında bilgilenme bakımından ne kadar önemli olduğunu, Avrupa'da yayınlanan eserleri inceleyince anlamış ve coğrafya ile ilgili eser vermeye karar vermiştir. Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'daki

ifadeleriyle coğrafya “dünyayı tanımak ve bilgi edinmek için en önemli yol olması” dolayısıyla gereklidir bu nedenle de böyle bir kitap yazılmalıdır (Karakaş, 2004, s.120).

Haritaların yorumlanması eğitimi öğrencilerin yeni bir bakış açısı kazanması bakımından önemlidir. Harita yorumlama, öğrenciyi çeşitli kombinasyonlarda ve problem çözme durumlarında bütün becerileri kullanmaya zorlar. Bu çalışmanın da özünü oluşturan Cihannüma'nın içeriğindeki dokuzuncu emiri (Yer kürenin paralel ve meridyenlere bölünmesine dairdir) ve on üçüncü emiri (Harita çiziminin kurallarının açıklanması) yorumlama yapabilmek içinde haritanın üzerindeki sembollerin ne anlama geldiği öğretmen tarafından öğrencilere iyi bir şekilde anlatılmasını işaret etmektedir. Dünya Coğrafyası özelliğinde olan Cihannüma'nın yalnız metin olarak meydana getirilmesinin yeterli olmadığını dikkate alan yazar, metnin arasına Avrupa'daki örneklerinde olduğu gibi hazırladığı şekilleri ve haritaları da koydurmuştur. Bu şekil ve haritalar çok renkli olup üzerinde bazı açıklamaları da bulundurmaktadır (Kuzu, 2015, s.50).

Araştırma, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eseriyle coğrafya öğretimine yaptığı katkıyı ele almaktadır. Eseri incelemek ve ele aldığı konulara eğitsel açıdan bakmak amacıyla yapılmıştır. Elde edilen bilgiler; akademisyenlere, öğretmenlere etkili bir coğrafya öğretimi için yol göstermeye çalışmıştır. Hem coğrafya öğretiminde Cihannüma'nın Coğrafi yönü ele alınarak bilimsel bir çalışmada kullanılması açısından önemlidir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Araştırma, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserinin içeriği ile sınırlıdır.
- Araştırma, Ortaöğretim coğrafya dersi müfredatında yer alan harita kazanımlarıyla ilgilidir.

1.5.Tanımlar

1.5.1. Cihannüma:

Kâtip Çelebi'nin 1648 yılında yazmaya başladığı nesir türünde eser. Türk coğrafya tarihi için klasik devirden, modern devire geçişi başlatmıştır (www.turkcewiki.org).

1.5.2. Kartografya:

Harita ve harita benzeri gösterimlerle iletilecek bilgileri toplama, bu bilgileri işleme (gösterime hazır etme), grafik işaretlerle haritada gösterme, harita basımı ve kullanımına denir (Güngördü, 2006, s.95).

1.5.3. Materyal:

Yazılı, sözlü, görüntülü, kaydedilmiş her türlü belge, gereç anlamına gelmektedir. Materyaller ikiye ayrılır; Bunlar yazılı ve görsel materyallerdir. Yazılı materyaller; ders notları, gazete, dergi, kitap gibi öğelerdir. Ayrıca materyal, bir derste öğrenciye konuyu kavratmaya yardımcı olabilecek alet veya aletlere de denir (www.msxlab.org).

1.5.4. Mekân Algısı:

Bir cismin şeklini resimlerle, şekillerle düşünebilme, görsel dünyayı algılayabilme, şekil, renk ve dokuları zihin gözleriyle görebilme ve bunları sanatsal formlara dönüştürebilme yeteneğidir (www.norosoftware.com).

II. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Öğrencilerde istendik davranışları gerçekleştirebilmek eğitimin temel amaçlarından. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için çeşitli faaliyet alanlarına ve araç-gereçlere ihtiyaç duyulur. Bu faaliyet alanları genel olarak öğretmen ve öğrencinin bir arada bulunduğu sınıf ortamı, yararlanılan yöntem ve teknikler, kullanılan araç-gereçlerin bir araya toplandığı çevrelerdir. Gelişmesi ve değişmesi istenilen coğrafya öğretiminde çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Okullarda daha çok ders işlenirken izlenen yöntem anlatım yöntemidir. Bu yöntem öğrencilerin sınıf ortamında pasif kalmasına neden olmakta ve kalıcılığı sağlamada etkisiz kalmaktadır. Kalıcılığı sağlamak için coğrafyanın ana materyallerinden birisi olan harita kullanımı yoluyla aktif duruma geçirilmesi gerekmektedir. Haritalar, mekâna ilişkin problemlerin çözümünde kullanılan görsel iletişim araçlarıdır. Haritalar; konumsal ilişkiler, hiyerarşi, komşuluk, süreklilik, yapı, şekil, yoğunluk, büyüklük, yükseklik, konum, yön, uzaklık gibi bilgilerle dolaylı veya doğrudan çeşitli matematiksel dönüşümleri kullanarak gerçek dünyanın genelleştirilmiş modelidir. Harita yeryüzü gerçekliğinin özetlenerek aktarılmış biçimi, coğrafyanın temel bir dili ve coğrafi gerçekliğin işaretleştirilmiş sunumu olarak tanımlanabilir (Uluğtekin ve Doğru, 2005, s.4). Haritalar, coğrafi bilginin içeriğinin tanımlanmasında önemli rol oynamaktadır (Evanthia, Byron, Vassiliki, Filippakopoulou, 2004). Haritalar, tablolara benzer nitelikte olup sayısal verilere ulaşılabilir. Haritalara bakarak bilginin nereye ait olduğu bilinebilir böylece o yerin iklimi, yeryüzü şekilleri, ekonomik ve sosyal durumu, anlaşmazlıkları ve yardımlaşmaları, ilişkileri ve bağımsızlıkları hakkında da bilgilere ulaşılabilir. Coğrafya ve coğrafya öğretiminin temelini haritalar oluşturmaktadır. Çünkü değişik

kaynaklardan edinilen bilgilerin birleştirilip, toplu olarak bir mekân üzerinde değerlendirilmesi haritalar ile olmaktadır. Coğrafyanın bir mekân bilimi oluşu, onun mekân analizinin de iyi yapılmasını gerektirir. Bu bakımdan haritaların iyi analiz edilmesi gerekir. Coğrafi fenomenlerin mekânsal dağılışı en iyi haritalar ile gösterilebilir. Haritaların iyi analiz edilmesi için şu unsurların iyi bilinmesi gerekir. Haritanın adı, harita işaretleri, ölçek, yön vs.” (Ünlü ve diğerlerinden (2002), aktaran: Kızılçaoğlu, 2007, s.342). Coğrafya alanındaki tüm gelişmeler harita ile bağlantılı olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2000, s.57). Eğer kişisel çabalar ve teknoloji, başarılı deniz yolculuklarının gerçekleşmesini sağlamışsa ortaya çıkan dünya haritaları da keşifler çağının en güzel entelektüel başarılarının başında yer alacaktır. Gerçekten de haritalar, kâşiflerin ortaya koyduğu bilginin, umutların, beklentilerin ve yaptığı keşiflerin bir yansımasıydı. Aslında, coğrafyanın tüm gelişmesi kartografya ile bağlantılı olmuştur, onunla paralel gitmiştir. Çünkü mekânın bir düzlem üzerinde gösterilmesi, coğrafyanın özünü oluşturmuş; ilk ortaya çıktığından beri harita, bizim dünyayı nasıl gördüğümüzü yansıtan ve bu görüşü biçimlendiren güçlü bir metafor olmayı sürdürmüştür.

Coğrafya eğitimi verenlerin üstlendikleri en önemli görevlerden biriside olgu, olay ve özelliklerin dağılışı haritalar yardımıyla göstererek bu dağılışı farklılık göstermesini neden sonuç ilişkisi içerisinde öğrencilerin analiz, sentez etmesini sağlamaktır. Böylelikle haritalar yardımıyla ilk, orta ve yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin mekân algısı ve bilincini geliştirmektir. Coğrafi Bilgilerin görselleştirilmesinde haritalar çok önemli bir yere sahiptir. “Coğrafya öğretiminin her aşamasında olduğu gibi ortaöğretim coğrafya öğretiminde de haritalardan yararlanmak bir zorunluluktur. Çünkü bu araç, hem coğrafya öğretimini görsel duruma getirmeye yardımcı olur hem de bu uygulama, öğretim metotlarından biri olan iş metodunun uygulaması anlamına gelir (Doğanay, 1993, s.143).”

Coğrafya derslerinde en önemli amaçlarından birisi haritaları okuyabilme, algılayabilme ve analiz etme becerisini kazandırabilmektir. Eğitim sisteminde mevcut durumda kullanılan haritalar tasarım ve üretim açısından yetersizdir. Bunun nedeni harita üreticilerinin kartografya eğitiminden yoksun grafik tasarımcılar olmasıdır (Buğdaycı ve Bildirici, 2009, s.3). Coğrafya öğretiminde haritaların hem öğretmenler hem de öğrencilerin amaçlarının yerine getirilmesinde kayda değer bir yere sahip olduğu görülmektedir. Haritalar kısıtlı ders zamanlarında öğrenilmesi gereken bilgilerin ezberleyerek değil de kalıcı bir şekilde

öğrenilmesi gibi işlevler üstlenmektedir. Öğretimde kullanılan haritaların çeşitli özelliklere sahip olması gerekmektedir.

Karagözoğlu, bu özellikleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Haritanın üstündeki bilgiler sade ve konuyla ilgili olmalıdır.
2. Haritanın başlığı ve cinsi, üzerindeki bilgilere uymalıdır.
3. Haritadaki bilgilerin açıklanış yolu haritayı kullanacak olanların seviyesine uymalıdır.
4. Harita üzerindeki renkler açık, temiz, belirli ve doğru olmalıdır.
5. Bilgiler için kullanılan semboller iyi anlaşılır olmalı ve işaretler bölümünde her sembolün anlamı çok açık belirtilmelidir.
6. Yazılar karışık olmamalı ve kolayca okunmalıdır.
7. Haritaların büyüklüğü sınıfta kullanmak için yeterli olmalıdır (Karagözoğlu'dan aktaran: Bek, 2005, s.39).

Yukarıdaki özelliklere dikkat edildiği sürece yapılan öğretim daha verimli ve anlaşılır olacaktır. Gelişmiş ülkelerde haritanın ve kürenin coğrafya öğretiminde en çok kullanılan materyallerden biri olması, bunların kullanımı ile ilgili çalışmaları artırmıştır. Bu durum, özellikle “Coğrafi beceriler ile harita ve küre kullanım becerileri” olarak ifade edilen kavramların ve coğrafya öğretiminde yeni bir alanın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Demiralp, 2006, s.11).

Coğrafya eserlerindeki harita ve şekilleri ihmal etme tavrına karşı çıkan ve Batı kökenli haritalardaki eksik ve yanlışları belirtmeye çalışan Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı haritalarla onun telif sebeplerinden biri olarak açıklar. Cihannüma'da çeşitli yeniliklere yer verir. Örneğin, küre şeklinde olan dünya yüzeyini ve üzerindeki bilgileri, bir düzlem üzerine aktarmayı ve zorluklarını içine alan konuları şekiller çizerek eserine ayrıntılı olarak koymuştur. Özellikle eserde, yeryüzündeki bir noktanın tarifi için gerekli olan paralel ve meridyen terimleri üzerinde durulmuştur.

Çolak'a göre (2016), Kâtip Çelebi'nin Cihannüma ile döneminde coğrafya alanına getirmiş olduğu yenilikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Daha önce yazılmış olan diğer eserlerden yararlanma.
2. Matematik, Coğrafya ve Kartografya konularına yer verme.

3. Esere konularla ilgili şekiller ve haritalar koyma.
4. Dünyayı kıtalara ayırarak, buna göre ülkeyi anlatma.
5. Ülkeleri anlatırken konulara uygun belli bir sıra izleme.
6. Anlatılacak sahaları coğrafyacının gezip görmesi.

Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'da yer verdiği bu yenilikler, döneminde hiç şüphesiz coğrafya alanında çığır açmıştır. Günümüzde de coğrafya alanında yapılan araştırmalar genel hatlarıyla bu niteliklere sahiptir (Kuzu, 2015, s.66). Kâtip Çelebi, ülkeleri gezmenin coğrafya bakımından önemli olduğunu anlamış, özellikle Osmanlı toprakları ile yakın çevreleri gezip görmüştür. Gezdiği alanları kendisi Anadolu'nun tamamı, Azerbaycan, Şam (Suriye), Irak ve Hicaz olarak sıralamaktadır.

Osmanlı döneminde yaşamış aynı zamanda bir seyyah olan Kâtip Çelebi coğrafya alanında önemli katkılar sunmuş, coğrafya öğrenmenin insanın yaşamı boyunca karşılaştığı birçok soruna çözüm üretebileceğini belirtmiştir. Yaşadığı dönemin coğrafya bilimi açısından karanlık bir dönem olduğu gözlenmiş ve bu dönemde harita ve haritacılık alanlarında önemli katkılar sunmuştur. Yaptığı katkıların eğitim-öğretim açısından değerlendirilmesini gerektiği gerçeğini ön plana çıkarmıştır.

2.1. Kâtip Çelebi ve Eğitim-Öğretim

Kâtip Çelebi, yaşadığı devirde bulunan medreselerin ezbere dayalı yaptığı öğretimi eleştirmektedir. O, eğitimde araç-gereç kullanmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Eğitim – öğretimde disiplinlerin sıralarına uyulmalıdır. Bazen bir disiplin başka bir disiplin için ön şart olabilir. Esas bilimlerle âlet bilimlerine farklı önem verilmelidir. Âlet bilimleri, birincilerin öğrenilmesi için araç durumunda olanlardır. Örneğin; Arapça gibi. Osmanlı medreselerinde okuyan öğrenciler öncelikle, âlet bilimlerinin başında gelen Arapça ve Farsçayı öğrenmek zorundaydı. Çünkü resmi eğitim dili Arapça ve Farsça olmamakla beraber, okunacak kaynaklar genellikle bu dillerden olduğu için, o zamanın ihtiyacı olarak, diğer bilimlerde gelişebilmek için özellikle Arapçayı iyice öğrenmek gerekliydi. Bunun yanında anlamaya yardımcı olan mantık gibi ek bilimlerde öğrenilirdi. Âlet bilimlerinin üzerinde gereğinden fazla durmak zaman kaybı ve yorgunluktur. Medreseler âlet bilimlerine çok fazla önem verdikleri için, öğrenciler esas

bilimlerden yeteri kadar faydalanamamaktadır. Kâtip Çelebi, Batılı ve Yunanların, İslam coğrafyacılarından ileride olduğunu belirterek bu alanda eksikliği gidermek için Cihannüma'yı yazmaya karar vermiştir. Ona göre, coğrafyanın yararları şunlardır: Coğrafya sayesinde insan bir anda tüm âlemi bir seyyah gibi dolaşma imkânına sahiptir; bu bilim sayesinde vaktinin tümünü gezmeye ayıran kişilerden daha fazla bilgi edinir. Bir yere sefer etmek ya da asker göndermek gerektiğinde bu bilime dayanarak bir hazırlık yapılabilir. Düşman sınırına girmek ve sınır hattını korumak bu bilim sayesinde olur. Kâtip Çelebi, coğrafya biliminin tüm ülkeler için vazgeçilemez bir durumda olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Kâtip Çelebi, Coğrafya bilimi hakkında yazdığı Cihannüma adlı eserinin girişinde şunları söylemiştir; Coğrafya'nın dayalı olduğu emirler (konular) bulunmaktadır. Bu emirlerden 3. emirde; Coğrafya dersinin, gayesi ve faydası konusu ele almıştır.

Bu emri Kâtip Çelebi şu şekilde anlatmaktadır: “İnsanların medenileşmesi ve sosyalleşmesi konusunda çok faydalı bilimlerden biri de coğrafya bilimidir. Devlet ileri gelenleri ve saltanat erkânı için bu bilim öteki bilimlerin hepsinden daha önemli ve gereklidir. Bazı filozoflar bu bilimi diğer aklı ilimlerden üstün saymışlardır. Zira bu bilimlerden habersiz olan kimse kitapları mütalaa ederken bu hususlarda körler ve sağırklar gibi olur. Ülkelerin sınırlarında anlaşmazlık çıksa bu fen o problemi çözer. Küçük işlerde bu bilimin faydası ve etkisi kesindir. Bu öyle bir bilimdir ki hatıra bile gelmeyen garip durumlar ve işler bu bilimde yazılı olduğu için, kişiyi hem tecrübeli hem de şehirler ve ülkeler hakkında bilgili kılar (Karlığa, 2013, s.73).”

Kâtip Çelebi, Coğrafya biliminin ne kadar önemli olduğunu yukarıda verilen kesitte açıklanmıştır. Aynı zamanda bu bilimin önemi ve gerekliliği üzerinde de durmuştur. Henüz Kâtip Çelebi'nin zamanında coğrafyanın ilminin medreselerde okutulmaması ve bu alanda âlim yetişmiyor olmasına rağmen gerekliliğinden söz etmek Kâtip Çelebi'nin ileri görüşlülüğünü ortaya koymaktadır. Coğrafya biliminin medrese müfredatında bulunması ne anlama gelmektedir? Sorusuna şu şekilde yanıt verebilir: Osmanlı'da 1915'te Darülfünun'da Coğrafya bölümü kurulmuştur. Osmanlı medreselerinde Coğrafya dersi; ancak 1915 yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır. Osmanlı döneminde resmi ders programlarında yer almayan coğrafya sahasında, medrese müntesiplerince bir takım eserler kaleme alındığı gibi bazı eserlerde onlar tarafından tercüme edip incelenmiştir. Başka bir ifade ile Osmanlı Coğrafya literatürünü oluşturan bazı kitaplar ilmiye mensuplarının imzasını taşımaktadır (İzgi, 1997, s.231-249). Darülfünun'da Coğrafya bölümünün kurulması artık Coğrafya'nın biliminin medrese müfredatına konması engellerin büyük bir kısmının kaldırıldığı anlamına gelmektedir. Coğrafya eğitimi verecek kişilerin yetiştirilmesi açısından önemlidir. Coğrafya öğretimi yapan öğretmenlerin, öğrencilerin

derse ilgisini arttırmak ve duyuşsal gelişimlerini de sağlamak açısından görsel materyaller kullanmaları önerilmektedir. Bu kaynakları doğru bir şekilde kullanabilmekte çok önemlidir. Görsel – işitsel araçlar, öğretmen ve öğrenciler için dersi ve konuyu zevkli hale getirecek, öğrenme ve öğretme sürecini tekdüzelikten kurtaracak ders materyalleridir. Öğrenme – öğretme sürecinde araçlar genellikle öğretimi desteklemek amacıyla kullanılır. İyi tasarlanmış görsel – işitsel araçlar öğretim sürecini zenginleştirir, öğrenmeyi artırır. Çeşitli duyu organlarına hitap ederek algılama ve öğrenmeyi kolaylaştırıp eğitimin etkinliğini artırır (Cemaloğlu, 2010, s.245). Osmanlı Devleti zamanında yaşamış olan Kâtip Çelebi, batılı devletlerin haritacılık konusunda ne kadar geliştiklerini gözlemlemiş ve bunun ne gibi etkileri olduğunu araştırmıştır. Görsel bir materyal olan haritaların etkisini Kâtip Çelebi, yaşadığı dönem için yeni keşfedilecek yerler ve yapılacak fetihler öncesinde bir ön hazırlık mahiyetinde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Haritanın bilgisinin önemi ülkelerin dünya üzerindeki konumunu siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan incelendiğinde daha net anlaşılmaktadır. Bu önemi fark eden ülkelerin haritacılık eğitimlerine daha çok önem verdikleri görülmektedir. Tarihten günümüze kadar öğretim ekseninde gelişen durumları da dikkate alarak, geliştirerek daha çağdaş ve insan odaklı öğretim programları oluşturulduğu görülmektedir. Öğretimin tarihsel bir süreci olduğu, bu sürecin üzerine koyarak yeni öğretim programları geliştirildiği, bu programlara ilave dersler ve içerikler ortaya konulduğu gözlenmektedir. Coğrafya dersi kapsamında kazandırılacak temel becerilerden biri olan mekânı algılama becerisi coğrafya öğretim programlarında yapılan düzenlemelerde özellikle vurgulanmıştır. 2005'ten itibaren başlayan program yenileme çalışmalarında coğrafya derslerine yönelik genel ve coğrafi beceriler sıralanmış, mekânı algılama becerisi de genel beceriler arasında yer almıştır. Mekânı algılama becerisini oluşturan en önemli unsurlardan bir tanesi haritalardır.

Buradan hareketle, coğrafi bilgilerin ve bulguların ifade edilebilmesi ve dağılışının gösterilebilmesi için her zaman haritaya ihtiyaç duyulmaktadır. Harita üzerine aktarılan veriler, yeryüzünün bir parçası veya tamamı değil, onun üzerindeki olay veya olgulardır. Bu olaylar veya olgular; yeryüzü şekilleri, akarsular, göller, ormanlar, çöller, nüfus, tarım alanları, deniz akıntıları gibi coğrafi özelliklerdir (Şahin, 2000, s.45). Coğrafyacılar, insan ile doğa arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymada, coğrafya biliminin ilgi, bağımlılık ve nedensellik prensiplerinden yararlanırlar. Bu prensiplerle açıklanan olay, olgu ve özelliklerin belirli bir alandaki yayılışı ve bulunuş biçimleri de dağılış prensibi ile

açıklanır. Coğrafyacıların olay, olgu ve özelliklerin dağılışı göstermede kullandıkları en önemli öğretim araçlarından biri olan haritalardan coğrafya öğretiminde yararlanmak bir zorunluluktur. Coğrafya öğretiminde haritaların önemli bir yeri vardır. Harita coğrafya bilimin temelini oluşturmaktadır (Gürsoy, 1961, s.65). Harita görsel bir betimlemedir. Kartografya alanındaki araştırmalar sınırlı olmasına rağmen, mekâna ait özelliklerin gösteriminde bu araçtan sıkça yararlanılmaktadır. Kartograflar haritacılığın gelişimi ile sosyal ve fen bilimleri arasında güçlü ve önemli bir iletişim bağı oluştuğunu savunmaktadırlar. Kartograflara göre haritalar bir iletişim aracıdır. Türk eğitim sisteminde haritalar, coğrafya derslerinde önemli bir ihtiyaçtır. Haritaları tam anlamıyla kullanmak, coğrafya biliminin öğretilmesinde önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Coğrafyada haritasız bir anlatım, öğrencilerin konuları anlamakta güçlük çekmelerine yol açmakta ve onlara ezberciliğe yöneltmektedir. Bu nedenle haritalar, coğrafya konularının anlayarak öğrenilmesinde büyük rol oynamaktadır (Buğdaycı ve Bildirici, 2009; Kızılçaoğlu ve Taş, 2007). İlk ve orta öğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerimizin iller, önemli ulaşım ağları, yer şekilleri gibi, doğal ve beşeri unsurların haritalar üzerinde dağılımını gösterememesi, farklı dağılış haritalarını kullanarak bir yer coğrafi özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunamaması ayrıca yetişkinlerimizin bile yön ve yer tariflerini net ve anlaşılır bir şekilde yapamaması, haritaları yeterince okuyamadığımız ve kullanamadığımızın birer göstergesidir. Bireylerin harita kullanmayı bilmemesi ve haritanın gerçekten ne işe yaradığının farkından olmaması büyük bir eksikliktir.

Kâtip Çelebi, Cihannüma adlı eserinde bir memleketin tasvirine başladığı zaman, idare merkezinin mevkii, coğrafi durumu, saltanat ve riyaset ahvali, başlıca beldeler, havası ve suyu, nehirler, göller, dağlar, ovalar, bitkiler, toprak mahsuller, mesafeler, idari taksimat, dini ve ilmi hayat, sanat, ticaret, adâb, ahlak, adât, vb. birçok konuda bilgi verir (Karlığa, 2013, s. XXI).

Kâtip Çelebi, özellikle coğrafya alanında çalışma yapanların çoğunluğu Avrupa kıtasından olduğu için bu kişilerin kitaplarında yaşadıkları yerlerin tasvirine geniş bir bölüm ayırdıklarına dikkat çeker diğer kıtaların detaylı bir şekilde ele alınmadığını belirtir. Kâtip Çelebi, Cihannüma'da yeryüzündeki memleketlerin açıklaması, dünyanın hareketine bağlı olduğunu söyler; ilk olarak hareket doğu adalarından başlar, Amerika'nın batı sahillerinin sonunda sona erdiğine değinir.

Anderson’a göre; öğrencilere harita becerilerini öğretmenin önemli olduğu belirtilmiştir ve maddeler şeklinde sıralanmıştır:

- Harita yazma ve okuma, yaşamı devam ettirme ve öğrenme değerlerinde hayatta kalmak için temel becerilerdir. Cihannüma’da harita öğrenmenin hedeflenen bölgeye hâkim olma olanağı sunduğu belirtilmiştir.
- Harita becerileri bütün ders programlarında kullanılabilir. Örneğin; Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler, Vatandaşlık, vb. Kâtip Çelebi, medrese müfredatında kartografya konularının bulunması gerektiği üzerinde durmuş, dönemin hükümdarlarını sert bir şekilde eleştirmiştir.
- Harita yapmasını bilen öğrenciler, eğitim için yardımcı kaynak olarak haritaya daha fazla başvurular olup bu grup daha istekli davranmaktadır. Kâtip Çelebi, harita bilgisi yeterli olan bireylerin dünyayı daha iyi algıladıklarını ve mekân tasvirinde daha başarılı olduklarını belirtmiştir.
- Harita yapımı ve kullanımı, yerelden küresele, büyük ölçekten küçüğe, öğrencinin anlık ve somut tecrübelerinden daha soyut fikir seviyelerine göre olmalıdır. Kâtip Çelebi, harita eğitimine yeni başlayan öğrencilerin ilk önce haritanın temel kavramlarını öğrenerek başlaması gerektiğini ve basit olan haritalardan fazla bilgi gerektiren karmaşık haritalara doğru bir sıra takip edilmesi gerektiğini belirtmiştir.
- Bir öğrenim teorisinin ya da düşüncesinin ilk önce izah edilme süreci mümkün olduğu kadar kısa süre içerisinde harita yapımına yönlendirilirse öğrencilerin anlama hızı artmaktadır. Kâtip Çelebi, medreselerde eğitim verirken öğrencileri ezber yapmaya teşvik ederken akılda kalıcı olması açısından haritaları önemli bir öge olarak ön plana çıkarmıştır. Bu sayede öğrencilerin kısa sürede anlatılan konuyu özümsemesini sağlamaya çalışmıştır.
- Öğrenciler bilimsel sorgulama, araştırma ve tümevarım sorgulamaları yoluyla kendileri için gerekli fikir ve ilkeleri keşfedebilmelidir. Kâtip Çelebi, mekân algısı gelişmiş olan bireylerin dünyaya farklı bir bakış açısı ile baktıklarını belirtmektedir. Öğrenciler ne kadar araştırma yapar ve araştırdıkları konu hakkında fikir beyan edebilirlerse o derece başarılı olurlar.
- Öğrencinin çevresinde her zaman çalıştıkları ya da ilgilendikleri konu ile ilgili uygun haritalar olmalıdır. Harita örnekleri mümkün olduğu kadar gerçek dünyadaki şeyler ile ilgili olmalıdır. Kâtip Çelebi, Cihannüma isimli eserinde bu konu

üzerinde önemle durmuştur. Anlattığı konuları hep yer verdiği haritalar üzerine kurmuştur. Böylece konu dışı, gereksiz harita görselleri Cihannüma'da yer almamıştır.

- Her beceri gibi, öğrencinin harita kullanımı ve yapımında öğrencinin başarı seviyesi, anlaması ve güveni ve sürekli egzersiz yapma ile olmaktadır. Harita yapımı ve kullanımındaki bazı tekrarlar ve alıştırmalar her zaman arzu edilir. Fakat bunlar hiçbir zaman sıkıcı olmamalıdır. Kâtip Çelebi, harita eğitiminin ehil kimseler tarafından sevdirek verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İyi bir kartografin hatalar yaparak yetişeceği unutulmamalıdır.
- Yeterince öğrendikten sonra, harita yapma ve okuma hiçbir zaman zor bir şey değildir. Özellikle okuma ve yazma konusunda problemleri olan öğrenciler, harita becerisi konusunda bir hayli başarılı olabilirler. Harita görsel bir araçtır, aynı zamanda yetenek isteyen bir uğraştır. Kâtip Çelebi, harita yapan ve okuyan için her şeyin kolay olduğunu ve başaramayacağı pek az şeyin bulunduğunu belirtmektedir.
- Bütün ders planları ve egzersizler ilk önce öğretmen tarafından yapılmalı sonra sınıfa uygulanmalıdır. Bu sayede ortaya çıkabilecek problemlerin önceden giderilme imkânı doğmuş olur. Kâtip Çelebi, medresede müderrislik yaparken öğreteceği konu hakkında gerekli hazırlığı yapar ve konu ile ilgili çizimleri belirli bir sıraya göre öğrencilere göstererek çizerdi. Bu sayede öğrencileri yaptığı çalışmalarda çok az hataya düşerdi.
- Harita becerileri ile ilgili egzersizlerin büyük bir kısmı grup aktivitesi olarak öğrenciler tarafından beraberce yapılırsa, öğrencinin daha iyi öğrenmesine yardımcı olacaktır. Böylece grup çalışmalarının nasıl yapılacağı da öğrenilir. Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı oluştururken özellikle Avrupa ülkelerindeki eserlerden çeviriler yaptırmış ve kendi bilgisiyle bu eserlerdeki bilgileri harmanlamıştır. Bunun sonucu olarak, evrensel bir eser ortaya çıkmıştır.
- Eğer öğretmenler iyi bir harita becerisi sergilerse öğrencileri de aynı alışkanlığı devam ettirebilir (Aktaran: Özey & Demirci, 2010, s.154).

Öğretmen, öğrenciler için her zaman rol modelidir. Öğrencilerin, dersi hangi düzeyde öğrenmeleri öğretmen ile doğrudan doğruya bağlantılıdır. Kâtip Çelebi, medreselerden edindiği bilgiyi hep başkalarına aktarma çabasında oldu. Öğrencilerine, medreselerin müfredatına ait kitapları okuttu. Bu kitaplarda bulunan bilgileri her şeyden önce

öğrencilerin anlayacağı şekilde somutlama çabası içerisinde olmuştur. Bunu özellikle evreni tanıma gibi ders konusunda şekiller çizerek öğrencilerin hayal dünyasında anlatılan konunun yer edinmesini sağlama çabası olarak görülmektedir. Kâtip Çelebi'nin coğrafya öğretimini ve haritacılığı ne kadar önemli gördüğünü şu örnekle izah edilebilir: Kâtip Çelebi, Fatih'in Sahn-ı Seman'a koyduğu felsefi ve aklî bilimlerin sonradan çıkartılmasını eleştirmiş, Hendese, Riyaziye, Coğrafya, Kozmografya bilen ve bilmeyen müftülerin kararlarının çok farklı olacağını örneklerle açıklamış ve bu bilimlerin medreseliler için gerekli olduğunu yazmıştır. Örneğin, o Şeyhülislâma, altı ay gündüz, altı ay gece olan yerlerde beş vakit namaz nasıl kılınır, oruç nasıl tutulur? gibi sorular sormuş, Şeyhülislâm, "Coğrafya ve Heyet'ten bîhaber olduğu için" bunları cevaplayamamıştır (Akyüz, 2009, s.127). Bunun sonucu olarak bilimlerin bir bütün olduğu ve bir tanesinin eksik kaldığında bütünlüğün bozulduğu görülmektedir. Bulunduğu yerin haritada nerede olduğunu bilmeyen kişilerin yüksek makamlarda iken karar almalarının ne kadar zor ve yersiz olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Coğrafya öğretilirken, öğrencilerin harita ve küre üzerinde rahatlıkla çalışma yapabilecekleri modeller ve çizim yapıldıktan sonra silinebilir materyaller sağlanmalıdır. Böylelikle öğrenciler, kürelerin üzerindeki paralel ve meridyen çizgilerini öğrenir ve yaşadıkları yerin hangi paralel ve meridyen değerinden geçtiğini keşfeder. Bu öğrencide uzlamsal zekânın gelişimine büyük katkı sağlar, bir mekân bilinci oluşmasının temelini hazırlar. Örneğin; bir konu düz anlatım metodu (soyut) ile anlatıldığında, öğrenci anlatılanların ancak %10'unu hatırlarken, anlatılan konu, kavram ve olgular somutlaştırıldığında tekrar hatırlama oranı %90'a kadar yükselmektedir (Barth & Demirtaş, 1997). Haritaların coğrafya öğretimindeki önemi ve nasıl kullanılması gerektiği Satı bey tarafından şöyle açıklanmaktadır: "Coğrafya derslerinden haritalardan ciddi bir şekilde faydalanılması için öğrencinin haritaları okumaya, bir haritaya bakınca onun sayesinde doğal şartları hayal etmeye alıştırılması gerekir. Bunun içinde en açık ve en kolay yönden (yakın çevreden) başlamak, öncelikle çocukların gördükleri şeylerin plan ve krokilerini yapmaya ve okumaya alıştırmak gerekmektedir (Aktaran: Oruç, Tokcan ve Demirkaya, 2006, s.67)." Harita ve küre kullanımı öğretilirken öğrencilerin gelişim seviyesine göre somuttan soyuta, basitten karmaşığa doğru bir konu anlatım yöntemi uygulanmalıdır. Piaget'in bilişsel gelişim evrelerine göre bir çocuğun 7-11 yaş arası somut işlemler, 11 ve 12 yaş sonrası soyut işlemler dönemidir. Çocuk ancak 12 yaşından sonra soyut kavramları anlayabilmektedir (Binbaşıoğlu, 1975, s.105). Coğrafyanın gücü ve

güzelliği; insanın farklı mekân ve doğal yaşam ortamları arasındaki ilişkiler ağını, bizim görüp anlatmamız ve bundan yararlanmamıza izin vermesidir. Örneğin, günlük hayatta ve yerel ölçekte; coğrafi bilgiye sahip bir kimse; sokak satıcılarının bölgesel hareketlerini ve yaya trafiğinin akışını ya da yiyecek satan kişilerin yer seçimini; araç trafiğinin akışını, şehir içindeki okul taşıtlarının güzergâhında nelere dikkat ettiğini, pikniğe gidenlerin kırlardaki yer seçimlerini; çiftçilerin ve emlakçıların arazi kullanım stratejilerini değerlendirebilir (Taş, 2010, s.152).

Kâtip Çelebi, yaşadığı süre içerisinde medreselerde elde ettiği bilgiyi başkalarına aktarma çabası içerisinde olmuştur. Kâtip Çelebi, medreselerde müfredat ağırlıklı ders işlemeye çalışmış ve müfredata uygun kitapları okutmuştur. Kâtip Çelebi, A'rec Mustafa'dan ders aldığı kitapları okutması dikkat çekicidir (Hagen, 2015, s.63). Batı'da yazılmış coğrafya kitaplarının Türkçeye kazandırılmasında ilk müelliflerden sayılan Kâtip Çelebi, 1645'teki Girit seferi nedeniyle harita resmi ilgisini çekmiş ve çeşitli haritalar üzerinde çalışmaya başlamıştı. Coğrafya eserlerindeki harita ve şekilleri ihmal etme tavrının karşısında duran ve Batılı uzmanların çizdiği haritalardaki eksik ve yanlışları belirtmeye çalışan Kâtip Çelebi, Cihannüma'da haritalara yer vermesinin nedenini bu şekilde açıklar. Kâtip Çelebi'ye göre ders okutmak en üstün ibadettir. Öğretmen, iyi öğütler veren, soyu temiz insan olmalı, Tanrı'nın rızası için ve öğrencilerine doğru yolu göstermek için öğretim yapmalı, ücret istememelidir. Öğrencilerine karşı şefkatli olmalı onları kötü ahlâktan uzaklaştırmalıdır. İlimleri önem derecesine göre okutmalı, öğrencisinin isteği ve yeteneği göz önünde tutulmalıdır (Akyüz, 2009, s.128). Öğretmen, öğrencilerinin yaşı itibariye onların anlayabileceği şeyleri anlatmalıdır. Konuları yeterince kavrayamamış olan öğrencilere zor ve karmaşık konular öğretilmeye çalışılmamalı, konuları kavramış olan öğrencilere de basit ve kolay konuları baz alarak ders anlatılmamalıdır. Kâtip Çelebi, derste öğrencinin bazı bölümleri ezberlemesini teşvik etse de derste harita gibi görsel öğelerin kullanılmasına önem vermiştir. Kâtip Çelebi, Cihannüma adlı eserinde bütün dünyayı göstermeyi arzulamış, daha sonra her bölge için ayrı harita tanzim etmenin gerektiğine inanarak bölge ve kıta haritalarına yer vermenin gerektiğini belirtmiştir. Coğrafya eserlerindeki harita ve şekilleri ihmal etme tavrının karşısında bulunan ve Batı menşeli haritalardaki eksik ve yanlışları belirtmeye çalışan Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı haritalarla güçlendirmiştir. Kâtip Çelebi, küre şeklinde olan dünya yüzeyini ve üzerindeki bilgileri, düzlem üzerine aktarmayı ve zorluklarını içine alan konuları şekiller çizerek

eserine ayrıntılı bir şekilde koymuştur. Eserinde, özellikle yeryüzündeki bir noktanın tarifi için gerekli olan paralel ve meridyen terimleri üzerinde durmuştur.

2.2. Cihannüma’da Bulunan Haritalar

Kâtip Çelebi, Cihannüma isimli esere 38 şekil konulmuş olup, bunların 25 tanesi haritadır. Kâtip Çelebi bütün bunları daha önce kullanılmayan coğrafya yöntemleriyle okuyucuya sunmuştur. Coğrafyada, kartografya konusunun ve harita yapmanın önemi üzerinde durmuştur. Zaten, Kâtip Çelebi de eserin ilk sayfalarında, kitabın bir benzerinin bundan önce yazılmadığını belirtmiş ve yaptığı çalışmanın farklı ve orijinal bir mahiyete sahip olduğunu savunmuştur. Kâtip Çelebi, haritalara önem vermesinin ana gayesi o dönemdeki yöneticilerin, medrese talebelerinin haritaları etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamaktır.

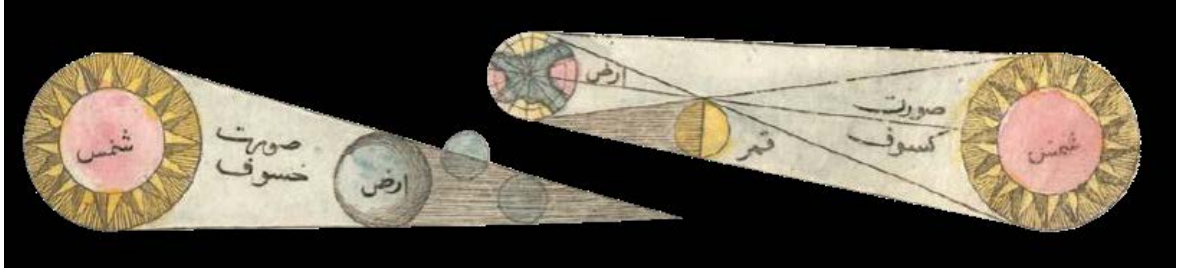
Harita kullanımı Coğrafya derslerinde önemli bir yere sahiptir. Bu beceriye sahip olmanın her coğrafya öğreticisi ve öğreneni açısından bir gereklilik olduğu vurgulanmalıdır. Harita kullanımı konusu öğrencilere öğretilirken öncelikle haritalarda bulunan özellikler tanıtılmalı ve sembollerin ne anlama geldiği açıklanmalıdır. Haritalar ve haritalarda olması gereken ana unsurlar, taslak haritalar ve krokiler kullanılarak öğrencilere öğretilabilir. Harita da bulunan özelliklerin öğrencilere öğretilmesi için öğretici bir metot ile öğretilmesi benimsenmeli, yapılandırmacı (oluşturmacı) anlayış yoluyla öğrencinin harita çizimi yapabilmesi ve yaptığı çizimlerden yola çıkarak meydana gelen durumları analiz etmesi, yordaması sağlanmalıdır. Taslak harita ya da kroki çizimiyle başlanması işin daha basit yönden anlatımını sağlar fakat haritanın temel ilke ve özelliklerinin kazandırılması açısından ve öğrencilerin çoğunun yordama gücünü test etmek açısından önemlidir (Demiralp, 2007, s.159).

Kâtip Çelebi, Cihannüma isimli eserin hazırlık ve yazım aşamasında Doğu ve Batı’da coğrafyayla ilgili yazılmış eserleri ve atlasları takip etmiştir. Eseri, Batı’daki ilmî gelişmelerden etkilenerek, özellikle de coğrafya ile ilgili çalışmaları yakından takip edip bunlara başvurarak kaleme almıştır. Batı’da coğrafya ile ilgili yazılmış kitapları okudukça Osmanlı/İslâm âlimlerinin bu sahada gerilediklerini görmesi ve bunu telafi etme isteği de eseri yazmaya karar vermesinde tesirli olmuştur. Abraham Ortelius’un (1527-1598) 1570’de yazdığı “Theatrum Orbis Terrarum” (Dünya Sahnesi Görünümü) isimli eseri ile Gerard Mercator’un (1512-1594) 1607’de kaleme aldığı “Atlas Minor” (Küçük Atlas)

başlıklı eserini örnek almıştır. Bunların yanında Batılı coğrafyacılardan Ph. Cluverius ve G. Lorenz'in eserlerinden de faydalanmıştır (Çolak, 2016, s.49).

Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı kaleme alırken de kitabın giriş kısmında daha çok genel hatlara vurgu yapmış ve ilk olarak kıtalardan ve genel özelliklerinden bahsetmiştir. Gelişme ve sonuç kısmında kıtalarda yer alan bölge ve ülkelere yer vermiş bu bölgelerin beşeri faaliyetlerinden de bahsederek detaya inmiştir. Kâtip Çelebi, harita öğretimi için ilk olarak haritanın genel özelliklerinin verilmesi gerektiğini belirtir. Daha sonra ölçek, lejant ve projeksiyon gibi girift konulara değinir. Kâtip Çelebi; Coğrafyanın mekânın bilgisi olduğunu söylemiştir. Geniş bir dünya görüşüne sahip olan Kâtip Çelebi, coğrafya dersinin görsel olarak öğretilmesi gerektiğini Cihannüma adlı kitabında işaret etmiştir. Özellikle coğrafya eserlerindeki harita ve şekilleri ihmal etme tavrına karşı olan Kâtip Çelebi, Cihannümayı haritalarla güçlendirmesini onun telif sebeplerinden biri olarak açıklar. Genel olarak Kâtip Çelebi, kıtaların benzerlik ve farklılıklarını ele alırken Batılı ve Doğulu eserleri karşılaştırmalı olarak kullanmış, matematik ve beşerî coğrafya konularına önem vermiş bunun sonucu olarak da Osmanlı coğrafyacılığının gelişiminde öncü rol oynamıştır. Osmanlı medreselerinde coğrafya öğretiminin yapılması ve kartografya gibi derslerin okutulması gerektiğini belirtmiş, medrese müfredatında yer almasına öncülük etmiştir. Medreselerde müderrislik yaptığı dönemde öğrencilerine elinde bulunan veriler dâhilinde coğrafya bilimi ile ilgili Avrupa'da yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermeye çalışmıştır.

Kâtip Çelebi'nin, Cihannüma isimli eserinde güneş ve ay tutulmasını anlatan çizimler yapılmıştır. Burçlar ve gezegenlerle ilgili bir şekil konulmuştur. Burada gezegenler; Ay, Güneş ve Dünya'ya uzaklıklarına göre sıralanmışlardır. Bu şeklin üzerinde 12 burç bulunmaktadır ve isimleri şöyle belirtilmiştir: Cedi, Delu, Hut, Haml, Nur, Coza, Seretan, Ised, Semboli, Mizan, Akreb, Kos. Gezegenlerin isimleri ise şöyle kaydedilmiştir: Utarit (Merkür), Zöhre (Venüs), Merih (Mars), Müşteri (Jüpiter), Zühal (Satürn). Ek olarak 10 derecelik parçalara ayrılmış, kutup daireleri, dönenceler ve başlangıç meridyeni temsilen konulmuştur. Kuzey ve güney yarımküreler ve buralarda yaşayan canlılar resimlerle gösterilmiş ve yanlarına kısa açıklamalar yapılmıştır (Çolak, 2016, s.50).

Şekil 1. Güneş ve Ay tutulmasını gösteren bir görsel (Cihannüma, 2012).

Kâtip Çelebi, Cihannüma isimli eserinde Allah'ın: “ Göklerin ve yerin yüceliğini düşünüp araştırmazlar mı?” Ayet-i Kerime'sinden ilham ve şevk alarak, kâinatı incelemeye başladığını bildirir. Kâtip Çelebi, Batı dünyasının son zamanlarda Astronomi ve Coğrafya başta olmak üzere pozitif bilimler alanında büyük gelişmeler kaydettiklerini, buna karşılık Müslümanların tembel davranarak bu konulara ilgi göstermediklerinden yetersiz kaldıklarını görüp bu durumdan fazlasıyla üzüntü duyduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2013, s.XXXI). Kâtip Çelebi'nin, çizmiş olduğu haritalarda önemli akarsular çizilmiş ve yer adları yazılmıştır. Buna göre her ülkenin bilgisi belli bir plana bağlı kalınarak tarif ve tasvir edilmiş konuların bir kısmı; yönetim merkezi, yeri, coğrafi durumu, şeklinde sıralanmıştır. Bunların her birinin son kısmında, o sahaya ulaşım yolları ve menzilleri anlatılmıştır. Kâtip Çelebi, eserin hazırlık ve yazım aşamasında Doğu ve Batı'da coğrafyayla ilgili yazılmış eserleri ve atlasları takip etmesi haritada bulunması gereken özelliklerden doğruluk ile ilişkilendirilebilir. Haritalarda resmedilen bölgenin yönetim merkezi, coğrafi konumu gibi özelliklere yer vermesi tamamlık kavramına örnek teşkil eder. Kâtip Çelebi, çizmiş olduğu haritalarda neyi yansıtmak istiyorsa ona göre harita oluşturmuştur bu da amaca uygunluğu ön plana çıkarır. Cihannüma'da bulunan haritalar incelenmek istenen bölgenin genel özelliklerini basit, açık bir şekilde yansıtmaktadır. Genel olarak bakıldığı zaman bu haritaların çizimi o dönemin şartlarına göre değerlendirirsek birçok kartografla yarışabilecek mahiyettedir. Cihannüma, fizikî coğrafyaya ait oldukça ayrıntılı bir girişten ve Kristof Kolomb ile Macellan'ın ünlü keşif seyahatlerinin söz konusu edildiği genel bir bölümden sonra Kâtip Çelebi, Batı kaynaklarını kullanarak eserine doğuda Japonya ve Asya'nın tasvirî coğrafyası ile başlamaktadır. Batı'ya ve İslâm dünyasına doğru ilerledikçe kitabi kaynaklar dışında kendisi tarafından çeşitli yollarla toplanmış bilgiler ağırlık kazanmakta, Doğu ve Batı kaynakları ikinci plana düşmektedir. Kâtip Çelebi, ele aldığı ülkelerin durumunu, idarî bölümlerini, saltanat şekillerini, siyasi yapılarını, halkın ahlâk ve

âdetlerini, binalarını, su, hava, nehirler, dağlar ve bitkilerini, yetiştirilen ürünleri ayrıntılı şekilde anlatmıştır.

2.3. Kâtip Çelebi'nin Türk Haritacılığının gelişmesindeki etkisi

Kâtip Çelebi, Osmanlı bilim ve kültür dünyasının mühim bir siması, en büyük bibliyograf ve coğrafyacısıdır. İslam medeniyetinin yetiştirdiği büyük mütefekkirlerinin eserlerinin yanı sıra, kendi kültür ve bilim dünyası ile sınırlı kalmayarak batılı bilim adamlarının eserlerine müracaat eden, çağını anlamaya çalışan mütecessis bir aydındır. Üzerine inceleme yapan bilim adamlarının ortak kanaati şu ki, Kâtip Çelebi, batının bilimsel ürünlerini kullanan ilk Osmanlı aydınlarından biridir (Öztürk, 2013, s.XVI). Kâtip Çelebi, XVII. asır fikir tarihimizde Garba (Batı) çevrilmiş düşünceyi hazırlayan sağlam realist görüşe sahip bir fikir adamımızdır ve kendi şartlarımız içinde hakikî değerini de belirtmek lazımdır (Ülken, 1991, s.177). Bilimsel keşiflerin batıya sağladığı imkânları ve bunun Osmanlı Devleti için doğuracağı tehlikeleri görüp değerlendiren Kâtip Çelebi, bu konuda yapılması gereken şeyleri bir bir sayıp dökmekle kalmaz, aynı zamanda bunun doğuracağı emperyalist hedeflere de dikkat çeker. Devleti yönetenlerin mutlaka Coğrafya bilmeleri gerektiğini bildirerek şöyle der: “Bütün yeryüzü ahvalini bilmek kolay olmasa bari Osmanlı ülkesinin şekli ve çevresinde ortak sınırları bulunan ülkelerin bilinmesi icap eder ki bir yere sefer etmek ve asker göndermek gerektiğinde ona tedarik görülür. Düşman vilayetine girmek ve sınır boylarını koruyacak tedbirleri almak ancak bununla mümkün olur. Yerli bile olsa bu konuda, bu fenden habersiz kimselerle istişare etmek doğru olmaz. Çünkü nice yerli vardır ki kendi memleketini iyice bilip anlatmaktan acizdir (Çelebi'den aktaran Karlığa, 2013).” Osmanlı döneminde coğrafyadaki gelişme Kâtip Çelebi ile başlar. Kâtip Çelebi, yaşadığı dönemde coğrafyanın toplumların yaşamında bilgilenme bakımından ne kadar önemli olduğunu, Avrupa'da meydana gelen yeni coğrafi gelişmelere bağlı olarak yayınlanan eserleri inceleyince anlamış ve yazmış olduğu diğer eserlerinin yanında coğrafya eserlerine de yer vermiştir. Kâtip Çelebi, kendinden önce gelen Müslüman coğrafyacıların yaptıkları gibi yalnız İslam coğrafyasında yer alan memleketleri veya yakın halefleri olan Evliya Çelebi ve Piri Reis'in yaptıkları gibi sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalan toprakları anlatmakla yetinmemiş topyekûn kâinatı tanıtmayı hedefleyerek Cihannüma'yı kaleme almıştır. Böylece uzun süredir kendi dışına kapanan Osmanlı insanına hem dünyanın ufuklarını göstermeyi amaçlamış hem de

İslam coğrafyasının pek yakın bir zamanda karşı karşıya gelmek üzere olduğu emperyalist emelleri göstermek istemiştir (Karlığa, 2012, s.82). Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı yazma nedenini şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Çocukluğumdan beri ilme merakım vardı. Sefer de ve hazarda tecrübe ile elde ettiğim olgunluğa kani olmayarak behremi artırmak için tarih ve coğrafya kitaplarını mütalâa ediyordum. Okuduğum Arapça, Farsça ve Türkçe iklimler, beldeler, yollar ve memleketlere ait kitapları umumiyetle karışık ve hatalı buldum. Zaruri bunlardan ‘ Cihannüma’ adı altında bir eser telifine giriştim. Bu ilk eserin mukaddeme ile birinci kısmı yazıldıktan sonra Atlas Okyanusu adalarından İngiltere, İrlanda ve İzlanda gibi büyük adalarda birçok memleketler bulunduğu halde bunlar hakkında bir şey yazamadım. Böylece eserimi tamamlamaktan ümidimi kesmiştim (Selen, 1991, s.122).”

Kâtip Çelebi yaşadığı dönemde, coğrafyanın toplumların yaşamında bilgilenme bakımından ne kadar önemli olduğunu, Avrupa’da meydana gelen yeni coğrafi gelişmelere bağlı olarak yayınlanan eserleri inceleyince anlamış ve yazmış olduğu diğer eserlerinin yanında coğrafya eserlerine de yer vermiştir. Yazar, insanlara bulunduğu yerden ayrılmadan, dünya ve ülkeler hakkında yeni bilgi edinme olanağını coğrafya kitaplarının verdiğini ve bu nedenle de coğrafyanın ne kadar önemli olduğunu eserinde belirtmektedir. Doğaldır ki o dönemde yakın ve uzak sahalara veya ülkelere, güvenlik ve ulaşım ağının yetersizliği nedeniyle gitmek, oraları görmek ve gezmek kolay olmadığından, bu sahalara ait bilgilenme ancak coğrafya kitaplarından sağlanmaktaydı. Bu durum o dönemde coğrafyanın önemini açık olarak ortaya koymaktadır (Akyol, 1940, s.519). Coğrafyanın önemini kavramış olan Kâtip Çelebi, 17. yüzyıl ortalarında yaklaşık 1650-1655 yılları arasında, genel hatlarıyla günümüzdeki Bölgesel Coğrafya (Ülkeler Coğrafyası-Mevzîî Coğrafya) özelliğinde Dünya Coğrafyası olan Cihannüma adlı coğrafya eserini yazmıştır (Kuzu, 2015, s.45). Kâtip Çelebi, Cihannüma adlı eserinde, dünyada o dönemde ortaya konmuş yaklaşımları bağdaştırarak yepyeni bir sentez ortaya çıkarmıştır. Bu sentez okullarda öğretimi yapılan bir ders haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı coğrafya anlayışına bilimsel bir anlayış getirmiştir. 1648 Girit Seferi nedeniyle haritanın nedenli gerekli olduğunu görmüş ve harita konusunda çeşitli çalışmalar yapmaya karar vermiştir. İlk yaptığı çizimler daha çok plân-kroki mahiyetini taşıdığı görülür.

Kâtip Çelebi, Cihannümâ'yı yazmaya başlayıp bir bölümünü kaleme aldıktan sonra, Britanya adalarıyla ilgili kısma geldiğinde, Avraham Ortolyos tarafından yazılmış olan Atlas Majeur'ü görür ve ondan istifade etmek ister. Ancak bu eseri elde edemeyince morali bozulur ve kitabı tamamlamaktan vazgeçer. İşte tam o sırada Hariciye’de görevli olan ve adı geçen kitaba sahip bulunan Kara Çelebizâde Mahmut Efendi vefat eder. Onun varislerinden söz konusu kitabı satın almaya çalışırken, Atlas Major’un özeti olan Atlas Mineur adlı kitap eline geçer. Hemen bu kitabı tetkike koyulur ve anlamaya çalışsa da Latince bilgisi yeterli olmadığından bu maksadına da ulaşamaz. Aynı günlerde – bir şans eseri olarak- Fransa’dan İstanbul’a henüz gelmiş ve yeni Müslüman olmuş bulunan İhlâsî Mehmet Efendi ile tanışır. Kısa zamanda araların da dostluk kurulur. O, bahis konusu kitabı okuyarak Kâtip Çelebi’ye anlatır; Kâtip

Çelebi’de anlatılanları Türkçe yazıya döker. Böylece ikisi birlikte söz konusu kitabı Latince’den Türkçe’ye tercüme ederler. Kâtip Çelebi 683 sayfa tutan Atlas Mineur’ü tercüme etmedeki asıl maksadının Cihânnümâ’yı tamamlamak olduğunu söylemiştir (Karlığa, 2013 s.XXXIII).

Mekânın görsel temsil aracı olarak haritalar ta en başlangıcından beri Kâtip Çelebi için önemli bir ilgi alanı olmuştur. O dönemdeki bir sipahi için düşmüş olduğu notlarda, bir nehrin yatağını veya bir gölün çevresini gösteren küçük haritalar bulunmaktadır (Şekil 2). İlave olarak, bazı çok basit taslaklar şeklinde dünya haritaları ve bir deniz haritasından kopyalanmış olduğu belli olan bir Akdeniz haritası vardır (Hagen, 2013, s.XLV). Kâtip Çelebi, çok çeşitli metinsel bilgilere dayanarak da haritalar çizmiştir; ancak bu haritalarda sabit bir ölçek, koordinat sistemi ve bir yöntem kullanmamış olması onun eğitimli bir haritacı olmadığını göstermektedir. Muntazam bir medrese tahsili yapmamış olması dolayısıyla devrinin uleması ona pek de itibar etmemişlerdir. Kâtip Çelebi de bunun intikamını mümkün olduğu kadar fazla eser vermekle almıştır (Şehsuvaroğlu, 1991, s.142). Yaptığı harita çizimleri daha çok taslak halindedir. Harita ile yeni tanışmış olan ve bu alana gönül vermiş olan birçok araştırmacı ve eğitimci için yol gösterici mahiyettedir. Harita çiziminin önemini sürekli vurgulayan Kâtip Çelebi, bu tekniği kullanmayan Müslüman bilginlerin zaman zaman fahiş haritalar yaptıklarını ve bazen de çok gülünç duruma düştüklerini kaydetmeden geçemez. Benzer hataları modern Batılı coğrafya yazarlarının da yaptıklarını belirterek tipik bazı örnekler nakleder: Bilinmelidir ki zikredilen resimlerden her kara parçasının doğru bir şekilde resim ve tasvir etmedeki, zorluk bilinmektedir. Kara parçasının hudutlarını, aslına uygun olarak yazmak ise deniz tasvirinden daha da zordur (Karlığa, 2012, s.69). Kâtip Çelebi, harita çizmenin nedenli zor bir meziyet olduğunu belirtmektedir. Özellikle kartografların öğrencilerine harita çizimini öğretirken çok fazla eskiz kullandığı söylenebilir. Haritacılık, geçmişten beri ülke sınırlarının belirlenmesi ve korunması açısından önem taşımaktadır. Haritanın bozulmalara karşı gerekli tedbirlerin alınması çizimlerin amaca hizmet etme durumunu güçlendirecektir. Ölçek modellerinde olduğu gibi; dünya yüzeyindeki şekilleri en doğru model küre gösterir. Alan, göreceli büyüklük, şekil, ölçek, mesafe ve pusula yönü, küre üzerinde oransal olarak doğru bir şekilde gösterilirler. Model küre, dünyayı özet olarak tanıtan zaruri bir araçtır ve yer, mekânsal yayılım, dünya-güneş ilişkisi ve zaman kavramlarının öğretiminde oldukça faydalı olabilir (Gardner, Demirtaş ve Doğanay, 1997).

Harita, yeryüzünün seçilmiş bir tarafını temsil eden grafiklerdir. Haritalar, seçilmiş olan fiziki ve beşeri özellikler hakkındaki coğrafi bilgiyi temsil ederler. Haritalar, bir

arkadaşının evine nasıl gideceğini göstermede, basitçe elle çizilen bir çizimden, çok kompleks farklı renklerin kullanımıyla çizilen hava tahminlerinde atmosferin durumunu göstermeye kadar çok farklı görüntü ve amaçlar için hazırlanırlar. O, sadece akarsu, yol ve şehirler gibi yeryüzündeki görünen özellikleri tasvir etmeyip, aynı zamanda metro sistemleri, tüneller, jeolojik yapılar gibi yer altı özelliklerini tasvirin ötesinde, politik sınır, nüfus yoğunluğu ve paralel-meridyen çizgileri gibi soyut özellikleri de tasvir edebilmektedir. Sınıflarda harita, hem çok çeşitli coğrafi bilgiler havuzu olarak hizmet eder, hem de bu bilgilerin zaruri olanlarını öğrencilere aktarına görevini görür. Bu yönüyle haritalar, coğrafya eğitiminin kritik bir elementini oluşturmaktadırlar (Doğanay, 1989). Harita sadece bir bölgeyi gösteren ya da tasvir eden bir araç olarak görülmemelidir. Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı yazarken bu durumu sıkça dile getirmiştir. Harita, bir ülkenin vazgeçemeyeceği, varlığını sürdürmesi ve istikbalini koruması açısından çok önemli bir materyaldir. Kâtip Çelebi bu önemi şu örnekle açıklamıştır: “Şeyhülislâma altı ay gündüz, altı ay gece olan yerlerde beş vakit namaz nasıl kılınır, oruç nasıl tutulur? gibi sorular sormuş, Şeyhülislâm, “Coğrafya bilgisi olmadığından” soruları cevaplayamamıştır.” Mercator’dan etkilenen Kâtip Çelebi, harita çiziminin önemini de ayrıca vurgular. Harita çiziminin zorluğundan bahseder ve yaşadığı dönemde doğru dürüst haritacılık ile uğraşan kişilerin bulunmadığından yakınır. Cihannüma adlı eserini de çoğaltacak kişilerin harita bölümünü atlama ihtimalini göz önünde bulundurarak paralel ve meridyen derecelerini belirterek harita ve tablo denen şekilleri rakamlar ile belirtmiştir.

Şekil 2. Yukarıdaki sayfaların kenarında çeşitli harita taslakları ve anahtar kelimelerin kırmızı ile yazıldığı görülmektedir (Curry, 2012, s.176-177).

Prof. Thomas Goodrich (2012), Kâtip Çelebi hakkında şunları söylemektedir:

Latinceden, başka coğrafya kitaplarından ve haritalardan çeviri projeleri planlamış olmasına rağmen, bunların hiçbirini tatminkâr bir şekilde sonuçlandıramamıştır. Ancak başkaları da onun Osmanlı aydınlarına bilgi sağlama çabalarına ilgi duymuşlardı ve çeşitli el yazmalarının kopyaları yapılmıştı. Her ne kadar Kâtip Çelebi'nin kendi hiçbir harita çizmemiş ve haritacılık alanında herhangi bir yenilik yaratmadıysa da oldukça yeni sayılabilecek Avrupa atlaslarından kopyalar üreterek başkalarının da bunları görüp anlamasını sağlamıştır. Yalnız başına çalışarak Osmanlıların haritacılık ve coğrafya bilgileri alanında bu kadar çok bilgi sahibi olmasını sağlamış başka hiç kimse tanımıyorum.”

Kâtip Çelebi, Cihannüma adlı eserini iki kez yazmıştır. Birinci Cihannüma'da daha çok teorik bilgiye yer verirken, İkinci Cihannüma'da, Avrupa'da yayımlanmış olan Atlas Minor gibi eserlerin Mehmet İhlâsî Efendi sayesinde çevrilmesiyle haritalar ve görsel öğelere daha fazla yer verme imkânı bulmuştur.

2.3.1. Birinci Cihannüma

Kâtip Çelebi'yi coğrafya bilimi konusunda eser yazmaya sevk eden temel nedenlerden bir tanesi Şark (Doğu) eserlerinde eksik ve hatalı bilgilerin bulunmasıdır. İkinci önemli neden ise yeni bilgilerle bu eserlerin desteklenmesidir. Bu amaçla Birinci Cihannüma'nın yazımına 1645-1650 arasında başladığı tahmin edilmektedir (Aksoy, 2015, s.185).

Birinci Cihannüma, daha çok Doğu'da yayımlanan eserleri temel aldığı için harita ve kartografik materyaller açısından yeterli değildir. Daha çok dört elementten bahsedilir. Bunlar: Hava, Su, Ateş, Toprak'tır. Birinci Cihannüma'ya ilişkin elimizde yeteri kadar bilgi olmadığı için mevcut bilgiler üzerinden çıkarımlar ve yordamalar yapılmaktadır. Birinci Cihannüma, 5 bölümden oluşmaktadır: Birinci ve ikinci bölümde genel coğrafya konularına (Deniz ve Okyanuslar) yer vermiştir. Üçüncü bölüm nehir ve göllere değinilmiştir. Dördüncü bölümde, kıtalar hakkında bilgi verilmiştir. Beşinci bölümde, Ülkeler hakkında bilgi verilmiştir, ilk olarak Endülüs'e değinilmiş sırasıyla Cezayir, Tunus, Libya gibi ülkeler hakkında bilgi verilmiştir. Birinci Cihannüman da en fazla üzerinde durulan konu Ülkeler'dir. Ülkelerin genel itibariyle; Başkenti, konumu, coğrafi durumu, belli başlı şehirleri, ulaşım güzergâhları üzerinde durulmuştur.

Birinci telif Cihannüma'da ayrıca, denizleri, nehirleri, sancakları vb. coğrafi alanları gösteren taslak/kroki halinde pek çok harita çizimi vardır. Şehir adlarının doğrulukla tespiti için, genellikle harfî ve nadiren aynî hareketleme ile aktarılmasına özen gösterilmiştir. Endelüs ve Mağrib'de hüküm süren melikler kısaca sayılmış, ulaşım ağındaki menzillere ayrı bahislerde yer verilmiştir (Sarıcaoğlu, 2013, s.28).

2.3.2. İkinci Cihannüma

Atlas Minor'un yaklaşık üçte ikilik kısmının Levâmi 'u'n-nûr adıyla Türkçe'ye tercüme edilmesiyle Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'yı tekrar yazmaya başladığı tarih evâil-i safer 1065 (11-24 Aralık 1654)'dir. İkinci telif Cihannüma Batılı eserlerden yararlanılarak ve memleket anlatımları Doğu'dan Batı'ya sıralanarak kaleme alındığından birincisinden esaslı bir şekilde farklıdır. Kâtip Çelebi, eserin muhteva ve plânıyla ilgili kısa açıklaması, iki kısım olduğu, birincisinin “nice” faslı, ikincisinin belde isimlerine göre alfabetik olarak düzenlendiği şeklindedir (Sarıcaoğlu, 2013, s.32). Bundan yaklaşık dört asır önce Kâtip Çelebi'nin ülke ve şehirleri anlatırken alfabetik sıraya dikkat etmiş olması eserin

ansiklopedik bir genel coğrafya eseri olduğunun önemli göstergelerinden biridir. İkinci Cihannüma'da yön kavramına, pusulaya, paralel-meridyen sistemi ve konuma özel bir önem verilmiştir (Aksoy, 2015, s.191). İkinci Cihannüma bir mukaddime ve iki bölümden oluşur. Yazma nüsha ile basma nüsha arasında yirmi sayfa kadar fark bulunur. Mukaddimedede; coğrafyanın tanımı ve bölümleri, coğrafyanın amacı ve faydaları, yerin şekli, evren ve unsurları, kutuplar ve kutup daireleri, yörünge ve bölgeler, kıtalar ve ülkeler, paralel ve meridyenler, konum, ölçek ve uzunluk hesaplamaları, yönler ve rüzgârlar, kıtalar ve okyanuslar haritası, kara haritalarının yapımındaki zorluklar, coğrafya ve tarih, ülke ve şehir adları indeksi ve kartografya konuları yer alır (Selen, 1991, s.130). Daha sonra fiziki coğrafyayla ilgili olarak ufukların istikametleri, mesafeler dereceleri, miktarlar, rüzgârlar, tufanlar vb. konulara değinilmiştir. İkinci telif Cihannüma'yı önceki tahrirden ve Osmanlı coğrafya eserlerinden ayıran başlıca özellik, bilgilerin kıta taksimine göre aktarılmasıdır. Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Macellenika (Avustralya), ve Kutuplar adlarıyla kıtaların konumları, coğrafi özellikleri, sakinleri ve diğer özellikleri sıralanmıştır (Sarıcaoğlu, 2013, s.32).

Kâtip Çelebi, bütün bunların yanında ülkeleri gezmenin coğrafya disiplini bakımından önemli olduğunu anlamış, özellikle Osmanlı toprakları ile yakın çevrelerini gezip görmüştür. Gezdiği alanları kendisi Anadolu'nun tamamı, Azerbaycan, Şam (Suriye), Irak, Hicaz olarak sıralanmaktadır. Söz konusu ülkeleri gezip gördükçe, daha önce yazılmış eserlerdeki bilgilerin noksan hatta yanlış olduğunu da anlamış ve bunu eserinde belirtmiştir (Kuzu, 2015, s.63). Cihannüma'nın asıl metni, Batı kaynaklarındaki eserlerdeki iklim taksiminin aksine Doğu'dan Japon Adaları'nın anlatımından başlamaktadır. Ardından gelen fasıllarda Gineya (Yeni Gine), Çin ve Hind, Cilulu (Cava), Maluka (Moluka), Vedenav (Filipinler), Sumatra, Bornoy (Borneo) ve Seylan (Sri Lanka) adaları tasvir edilerek İklim-i Çin ü Maçin'e geçilmiştir (Sarıcaoğlu, 2013, s.32). Kâtip Çelebi, eserinde karaların coğrafyasını yazmanın denizlerin coğrafyasını yazmadan daha zor ve zahmetli olduğunu eserinde vurgulamaktadır.

III. BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde yapılan araştırmanın desenine, örneklemine, veri toplama sürecine ve verilerin çözümlenmesine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma nitel araştırma deseni benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar verilerin teker teker okunması yoluyla kod ve kategorilere dayalı olarak araştırma sonuçlarının sunulmasını sağlar (Merriam, 1998, s.58). Bu bağlamda Cihannüma'nın coğrafya öğretimi açısından öneminin derinlemesine incelenmesini ve yorumlanmasını amaçlayan bu araştırma için en uygun araştırma yönteminin nitel araştırma yöntemi olduğuna karar verilmiştir. Araştırma verileri nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi yoluyla toplanmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Doküman analizi, bir araştırma problemi hakkında belirli zaman dilimi içerisinde üretilen dokümanlar ya da ilgili konuda birden fazla kaynak tarafından ve değişik aralıklarla üretilmiş dokümanların geniş bir zaman dilimine dayalı analizini olanaklı kılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2002, s.140-143).

3.2. Araştırma Evreni / Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Kâtip Çelebi'nin tüm eserleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini, Kâtip Çelebi'nin eserlerinden biri olan Cihannüma oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eseri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Eserin, Coğrafya öğretimine yaptığı katkılar ele alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmada tarihi bilgi ve kanıtlara birinci elden ulaşmaya çalışılmıştır. Çalışmaya başlarken öncelikle mevcut durumu görebilmek açısından konu hakkında detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Konuya yönelik ulusal ve uluslararası alanda yazılan kitap, makale, bildiri, tez... vb. gibi yayınlar taranmıştır. Bu süreç, konu ile ilgili daha önce yayınlanan eserlerin araştırılması, bulunması, incelenmesi, okunması, tasnif edilmesi, özetlenmesi ve sentez edilmesi gibi çalışmaları içermektedir (Demirci, 2014, s.73).

3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılarak Cihannüma ve Coğrafya Öğretimi ile ilgili kaynakların incelenmesi, kategorize edilmesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Cihannüma'nın içerisinde yer alan harita ve şekillerin günümüzde ne kadar önemli olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

IV. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

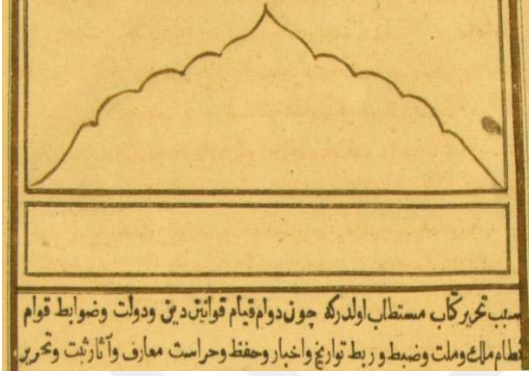
4.1. Cihannüma’da yer alan Emirlerin İçerik Analizi

Cihannüma, XVII. asır Osmanlı müelliflerinden Kâtip Çelebi’nin meydana getirdiği bir umumi coğrafya kitabıdır. Takriben 1645-55 yıllarında yazılmış olan bu eserin bir kısmı İstanbul’da ilk matbaa kurulduğu sıralarda (1732) zengin haritalar ve ilâvelerle basılmıştır (Selen, 1991, s.121). Cihannüma, Kâtip Çelebi tarafından yazılmış olmasına karşın, İbrahim Müteferrika’nın eserin düzenlenmesi ve yayınlanmasında emeği çok büyüktür. Zaten günümüzde bilinen İbrahim Müteferrika tarafından şekil, harita ve metin ekleri yapılarak basılmış olan Cihannüma’dır. Bu durum, eseri incelemek isteyenler için bazı soru ve sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunlar, genel olarak eserin Kâtip Çelebi tarafından yazılan kısmının neresi olduğu, kimlerin ne kadar eklediği, eklenenlerin ne olduğudur. Bu eser, son zamanlara kadar birçok ülkede ve özellikle de doğu ülkelerinde kullanılmış, coğrafya ve tarihi coğrafya alanında ise temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Eserin kendisi tarihî bir belge olduğundan ve geçmişin coğrafyası olan tarihî coğrafya araştırmaları da bu tür tarihî eserler ve belgelerden yararlanılarak yapıldığından Cihannüma, günümüzde tarihî coğrafya alanında çalışma yapacaklara da oldukça değerli bilgiler sunan, bilimselliği kanıtlanmış önemli bir kaynak eserdir. Zaten, Kâtip Çelebi de eserin ilk sayfalarında, bu kitabın benzerinin bundan önce yazılmadığını, ilk defa kendisinin yazdığını belirtmektedir (Elibüyük, 2009, s.96).

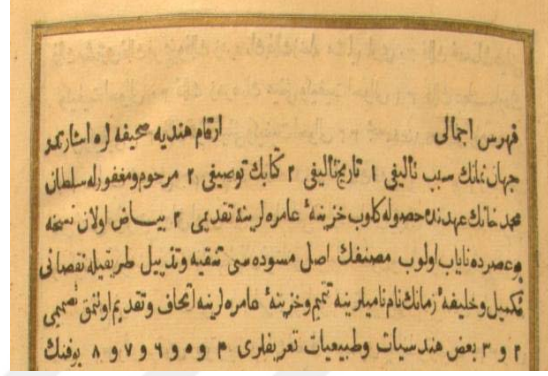
Eserin giriş kısmında, mistik ve sembolik ifadelerle Cihannüma’yı nasıl kaleme almaya başladığını anlatan Kâtip Çelebi, “Göklerin ve yerlerin yüceliğini düşünüp araştırmazlar mı?” ayet-i kerimesinden aldığı şevkle kâinatı incelemeye çalıştığını ve böylece astronomiyle ilgilendiğini bildirerek son zamanlarda Hristiyan müelliflerin coğrafya alanında başarılı

çalışmalar yaptıklarını Müslümanların ise yetersiz kaldıklarını gördüğünü ve bundan çok üzüntü duyarak Cihannüma'yı yazmaya karar verdiğini bildirmektedir (Karlığa, 2012 s.60).

Cihannüma'nın ilk kısmına numara verilmemiş bir önsöz niteliğinde başlatılmıştır. Bu kısımda yazar eseri neden yazdığı hakkında bilgi vermiştir (Şekil 3). Bu sayfanın devamında bulunan yaklaşık 22 sayfada içindekiler kısmına yer verilmiştir (Şekil 4).

Şekil 3. Cihannüma'nın başlangıç kısmı
(Sebeb-i tahrir-i kitab-ı müstetab oldur ki ...)

Şekil 4. Cihannüma'nın içindekiler kısmı
(Fihris icmali diye başlıyor)

Coğrafya konularını içinde bulunduran Türkçe, Arapça ve Farsça eserleri temin edip okuyan Kâtip Çelebi, bu eserlerde ülkelere ait bilgilerin çoğunun anlaşılmasız ve yanlış olduğunu görmüş, bu sebeple Cihannüma adında yeni bir eser yazmaya karar vermiştir (Gökyay, 1991, s.61). Eserde verilen coğrafi konuların kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için 38 adet şekil, harita ve çizelge sayfa numarası verilmeden eklenmiştir. Bunlardan 11 tanesi matematik coğrafya ile ilgili şekil, ikisi çizelge ve 25 tanesi de eserde anlatılan yerlere ait haritalardır. Kâtip Çelebi, eserde bazı mecburiyetler sayesinde gezip gördüğü yerlerin, insanların ilgisini çektiğini belirtmiş, görmediği yerleri de çok merak ettiğini ve buralar hakkında bilgi sahibi olmak istediğini söylemiştir. Özellikle batılı kaynakları incelemiş ve şunun farkına varmıştır: Coğrafyanın aslında ülkeleri öğrenme açısından çok faydalı olduğunu görmüş ve ilk iş olarak doğunun kaynaklarıyla batının kaynaklarını bir sentez haline getirmiştir.

Kâtip Çelebi, önsöz ve içindekiler kısmından sonra eserin esas içeriğine dair bilgiler vermeye başlamıştır. Esas metin başlangıcında sayfalara numara verilmeye başlanmış, yazarın adı ve kitabın adı bir şekille verilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Eserin fihristten sonra sayfa numarası verilerek asıl metin kısmına geçilen sayfasının başına, kitabın adı ve yazarı “Kitab-ı Cihannüma Katib Çelebi” şeklinde süslemeli olarak konulmuştur (Cihannüma, 2010, s.1).

Cihannüma’nın, giriş kısmında dayalı olduğu emirler (konular) bulunmaktadır. Toplam 14 tane emir bulunmaktadır:

- **Birinci Emir:** Coğrafya disiplinine katkısı olan kitapları anlatmaya çalışmıştır. Bu kitaplardan bazıları şunlardır; Âsârü’l Bilâd ve Ahbâru’l İbad, Ahsenü’t Tekasim fî Ma’rifeti’l- Ekâlim, Atlas Major, Kitâb-ı Bahriye, Tarih-i Hind-i Garbi, Tuhfetu’z-Zamân ve Harîdetu’l-Evân, Takvimü’l Büldân, Kitâb-ı Lorenzo, Keşfü’l-Memâlik vs (Karlığa, 2013, s.61).

Coğrafya öğretimi, çeşitli kaynak kitaplara dayanmaktadır. Bu kitapların öğrencilerin soyut olan ve sistematik bir sıraya göre anlatılamayan konuları; düzenli, sıralı ve somutlama şeklinde yer vermesi konuların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Kâtip Çelebi’de Cihannüma isimli eserini oluştururken Mercator’un, Piri Reis’in, Zekerîya el-Kazvinî’nin, eserlerinden yararlanmışır.

- **İkinci Emir:** Coğrafya'nın anlamı konusu ele alınmıştır. Coğrafya, Yerküre'nin, tamamının çizimlerinden ve nüfusundan bahseden bir disiplindir (Karlığa, 2013, s.70). Coğrafya'nın birçok bölümü vardır. Bunlardan;

Hidrografya, Okyanus ve diğer suları şekillerini bilmek

Atmosfer, Havanın şekillerini bilmektir. Rüzgâr sayısı, mevsimler, sürekli esen rüzgârlar, fırtınalar...

Horografya, belli bir ülke veya memleketi çizmek anlamındadır.

Topografya, belli bir alanın çizimidir. Belde, köy, nahiye, su kaynakları, nehirler, madenler...

Coğrafya disiplini ile yeni tanışan öğrencilerin, bu dersi öğrenebilmesi için çeşitli kavram ve terimleri bilmesi gerekmektedir. Harita okurken, çizerken haritada yer verilmiş olan şekil ve sembollerin ne anlama geldiği bilinmelidir. Kâtip Çelebi, Cihannüma isimli eserinin ikinci emir başlığı altında yer verdiği konu buna işaret etmektedir. Kavram ve terimleri bilmeyen bir öğrenciye coğrafya ile ilgili hangi konu anlatılırsa anlatılsın bir sonuca ulaşamayacaktır.

- **Üçüncü Emir:** Coğrafya'nın gayesi ve faydası hakkındadır.

İnsanların medenileşmesi ve sosyalleşmesi konusunda çok faydalı bilimlerden biri de coğrafya bilimidir. Devlet ileri gelenleri ve saltanat erkânı için bu bilim, (öteki bilimlerin) hepsinden daha önemli ve gereklidir. Bazı filozoflar bu bilimi değer aklı bilimlerden üstün saymışlardır. Zira bu bilimden habersiz olan kimse, (bu konuda yazılan) kitapları mütalaa ederken bu hususlarda körler ve sağır gibi olur. Ülkelerin sınırlarında anlaşmazlık çıksa bu fen o problemi çözer. Küçük işlerde de bu ilmin faydası ve etkisi kesindir. Bu, öyle harika bir bilimdir ki hatıra bile gelmeyen garip durumlar ve işler bu bilimde yazılı olduğu için, kişiyi hem tecrübeli hem de şehir ve ülkeler hakkında bilgili kılar. Zira bütün iklimleri (bölgeleri), şehirleri ve buralardaki nadir durumları ayrıntılı olarak bildirir. Özellikle zamanımızda Dünya'nın her tarafı gemilerle keşfedilip haklarında bilgi verilmekte; dünya üzerinde şehirler, nehirler, adalar, çöller, dağlık bölgeler, engebeler ve meşelik yerler yerli yerinde çizilip şehirlerin paralel ve meridyenleri, dakikaları ve dereceleri ile doğru bir şekilde belirtilmektedir. Ayrıca her bölge halkının seferde ve hazarda başlarından geçen garip hadiseler olduğu şekilde açıklanmaktadır. (Çelebi'den aktaran Karlığa, 2013 s.73).

Coğrafya bilimi ile donanan kişi yıllarca dünyayı gezerek tanımaya çalışan kişilerden daha fazla bilgi elde eder. Doğada yaşanan her türlü gelişmeye açık olur ve çözüm üretebilir. Coğrafya eğitiminin nedenli önemli olduğu şu örnekle daha iyi açıklanabilir: Kâtip Çelebi, Fatih'in Sahn-ı Seman'a koyduğu felsefî ve aklı

bilimlerin sonradan çıkarılmasını eleştirmiş, Hendese, Riyaziye, Coğrafya, Kozmoğrafya bilen ve bilmeyen müftülerin kararlarının çok farklı olacağını örneklerle açıklamış ve bu bilimlerin medreseliler için gerekli olduğunu yazmıştır. Örneğin, Kâtip Çelebi, Şeyhülislâma, altı ay gündüz, altı ay gece olan yerlerde beş vakit namaz nasıl kılınır, oruç nasıl tutulur? gibi sorular sormuş, Şeyhülislâm, “Coğrafya ve Heyet’ten bihaber olduğu için” bunları cevaplayamamıştır (Akyüz, 2009, s. 126).

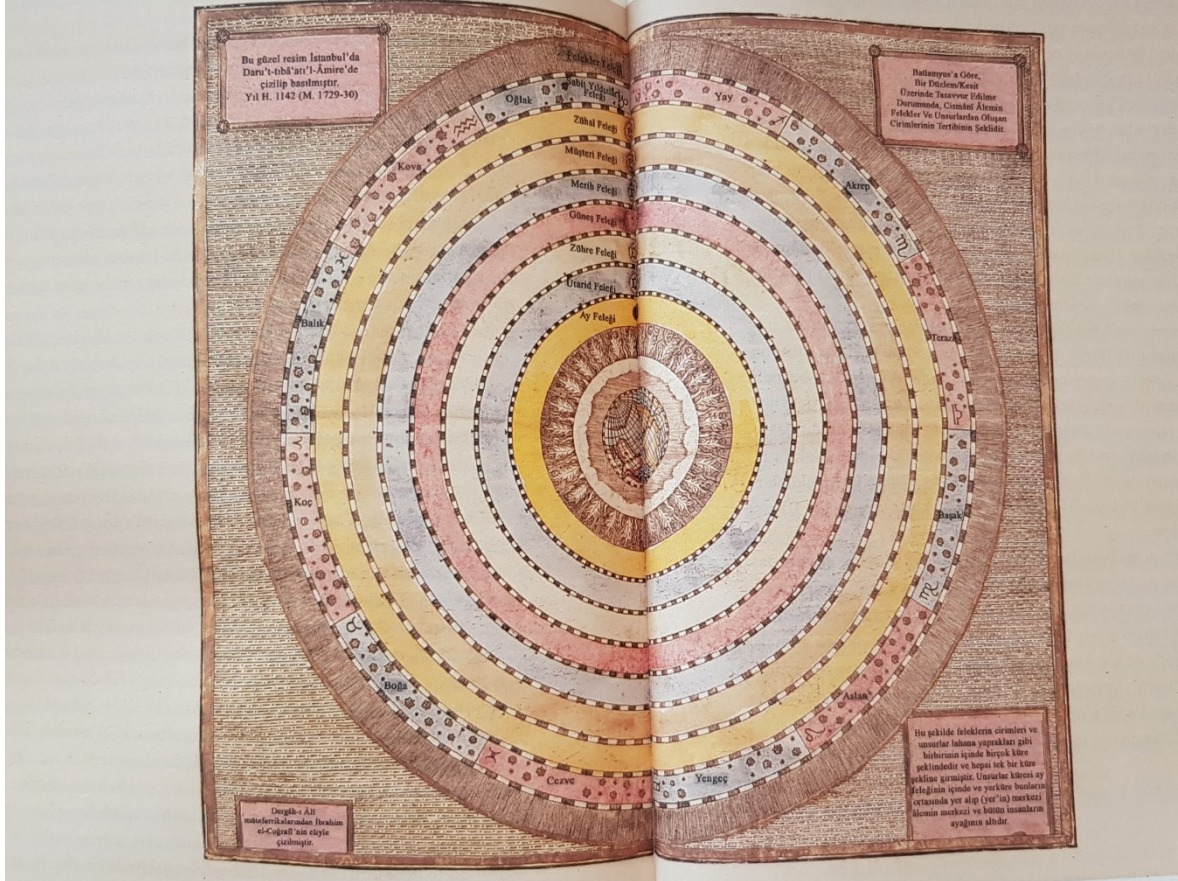
- **Dördüncü Emir:** Dünya’nın küre şeklinde olmasını ele almıştır. Aristo, yeryüzü, denizler, dağlar ve nehirler farklı şekillerde olsalar da hepsinin birden küre biçiminde olduğuna, ağır cisimlerin her yönden yerin merkezine doğru düştüğünü delil olarak gösterir (Karlığa, 2013, s.76). Ay tutulması meydana geldiğinde Ay’ın yüzeyinde küre şeklinde bir gölge oluşmaktadır bu gölge Dünya’nın küre şeklinde olduğunu göstermektedir. Zira Dünya küre şeklinde olmasaydı bu gölge üçgen, kare, dikdörtgen gibi şekiller göstermesi gerekirdi.

Konu hakkında yapılan araştırmalarda öğrencilerin dünya, güneş ve ay ile ilgili konuları anlama düzeylerinin çok düşük olduğu, kavram yanlışlarına sahip oldukları (Ekiz & Akbaş, 2005), kavramların çoğunu bilimsel olarak ifade edememekle birlikte ifade edebildikleri kavramlarla ilgili eksikliklerinin olduğu ortaya konulmuştur (Arıkurt, Durukan & Şahin, 2015). Öğrencilerin okulda öğretilen astronomi kavramlarını anlayamadıkları (Keçeci, 2012), bilimsel bir şekilde açıklayamadıkları ve günlük yaşam deneyimlerinin kavramlara ait algılamalarını yapılandıran bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bülbül, İyibil & Şahin, 2013). Öğrencilerinin günlük yaşamdan sentezledikleri bilgilerle dünya, güneş ve gökyüzünü açıkladıkları, günlük yaşam bilgilerinin de kitap, anı, kendilerine özgü çıkarım ve tecrübelerine dayandığı saptanmıştır (Kikas, 2005). Güneş tutulması ile ilgili olarak öğrencilerin tutulma sırasında güneşin üzerinde görünen cismin dünya olduğuna dair kavram yanlışlığı içeren düşünceye sahip oldukları anlaşılmıştır (Taşcan & Ünal, 2013). Ay tutulması ile ilgili olarak öğrencilerin güneşin dünya ile ay arasına girdiğini, Ay’ın bulutların arkasına girerek kaybolduğunu daha sonra tekrar belirlediğini, bir gezegen ya da yıldızın ay ile dünya arasına girdiğini ifade ettikleri, Ay tutulmasını, Ay’ın evreleri ve Güneş

tutulması ile karıştırdıkları saptanmıştır. Ayrıca öğrencilerin yaptıkları çizimlerin yerleşim düzeni açısından doğru olmasına karşın büyüklük ve/veya mesafe açısından hatalı olduğu görülmüştür (Küçüközer, Bostan & Işıldak, 2010).

- **Beşinci Emir:** Evreni ve evrende bulunan unsurları ele alır.

Sanat eserlerini var eden, hikmet sahibi yüce yaratıcının izni ve dilemesi ile bütün feleklerin kütleleri ve unsurları cisimleri lahana yaprakları gibi birbirinin içinde birçok küreler şeklinde olup, düzenli bir biçimde daha büyüğü daha küçüğünü kuşatmıştır. Bütün yönlerden birbirine temas halinde ve uyumludur. Hepsinin tek bir küre şekline girip cismanî âlemi oluşturduğu, mutlak kudret sahibi Allah'ın kuvvet ve kudreti ile bu sanatlî düzen ve hikmetli şekil üzere kurduğu konusunda bütün kozmoloji fenninin bilginleri ve hikmet ilminin erbabı ittifak halindedir (Karlığa, 2013 s. 84).

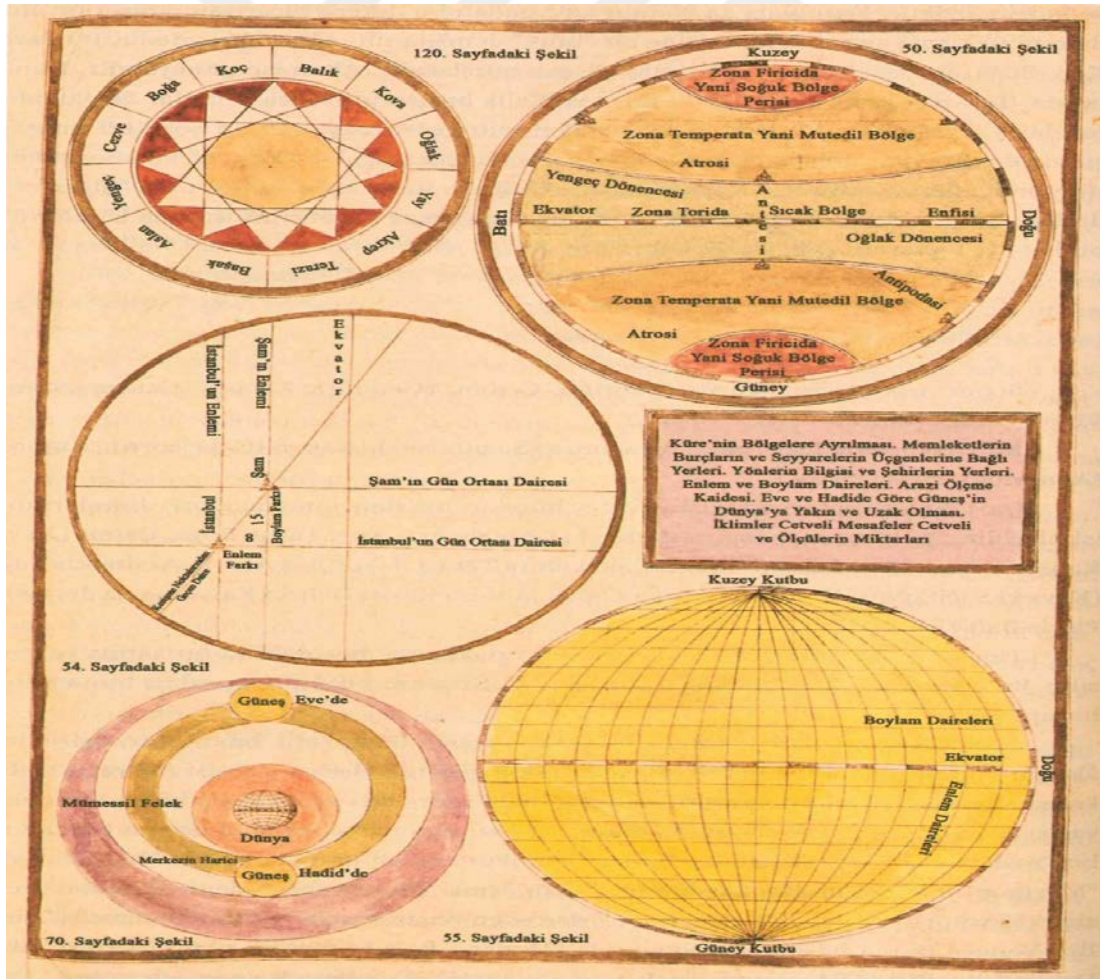

Şekil 6. Felleklerin kütlelerinin lahana yaprağı şeklinde gösterilmesi (Öztürk, 2013, s.91).

Yukarıdaki şekle (Şekil 6) bakarak evrenin bir sistem üzere olduğu ve birbirinden etkilendiği çıkarımı yapılabilir. Şekilde en küçük ve merkezde Ay görülmektedir, en büyük olan ise tüm evreni kaplayan Kâtip Çelebi'nin felekler feleği adını verdiği

kısım bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda öğrencilerin Dünya, Güneş ve Ay'ın büyüklüklerini bilmedikleri (Kavanagh, Agan & Sneider, 2005), Güneş, Dünya ve Ay için yaptıkları çizimlerin büyüklük bağlamında ele alındığında kavram yanlışları içerdiği ortaya konulmuştur (Öztürk ve Uçar, 2012). Başka bir çalışmada ise öğrencilerin güneş, dünya ve ayın büyüklük sıralamasını yazmalarına karşın yaptıkları çizimlerin kavram yanlışları içerdiği saptanmıştır (Bolat, Aydoğdu, Uluçınar & Değirmenci, 2014).

- **Altıncı Emir:** Daireler ve kutuplar hakkındadır. Daire; ortadaki noktadan çevreye çıkartılan çizgilerin eşit olduğu düzlemdir. Birçok daire çeşidi vardır bunlardan bazıları; Kutup dairesi, Ufuk dairesi, Ekvator dairesi, Burçlar dairesi gibi (Karlığa, 2013, s.126).

Şekil 7. Küre üzerindeki daire örnekleri (Öztürk, 2013, s.128).

Şekil 7'ye bakıldığında, öğrencilerin Dünya'nın şekli üzerinde bulunan özellikleri toplu bir şekilde görmesi ve öğrenmesi açısından önemlidir. Bu şekil üzerinden öğrencilere paralel ve meridyen kavramları öğretilir. Kâtip Çelebi, Cihannüma isimli eserini oluştururken Arap, İran, Osmanlı coğrafyacılarının eserlerinden de yararlanmışır. Eserinde dünyanın yörüngesinin yuvarlak olduğunu da kanıtlamaya çalışmıştır. Şekil 7'de bulunan 70. sayfadaki şekil başlığıyla nitelendirilen şekilde bu durum görülmektedir. Kâtip Çelebi'nin o dönem anlayışı açısından doğru olduğu sanılan durumun aslında yanlış olduğunu görülmektedir. Dünya, Güneş etrafındaki yıllık hareketini yaparken elips bir yörünge takip eder ve buna bağlı olarak bazı özellikler ortaya çıkar: Dünya'nın güneşe olan uzaklığı değişir, Dünya'nın Güneş etrafında dönüş hızı değişir, Mevsim süreleri yarıkürelerde farklılaşır.

- **Yedinci Emir:** Dünya'nın çeşitli daireler ile bölünmesi hakkındadır. Bu emir Şekil 7'de bulunan sayfadaki 50. Şekil başlığındaki, sıcak bölge ve soğuk bölgeyi kastetmektedir. Öğrencilere bir daire üzerinden dünyada görülen kaç tane sıcaklık kuşağı olduğu ve bu kuşakların hangi bölgelere ne şekilde etki yaptığı anlatılabilir.
- **Sekizinci Emir:** Paralel daireleri ve iklimler hakkındadır. Coğrafyacıların iklim dedikleri aslında çeşitli bölgelerdir. Kuzey ve Güney kutbu dairesinden uzaklaştıkça gece ile gündüzün farklılığı artar. Ekvator'da gece ve gündüz 12'ser saattir. Ekvator'dan ister kuzey tarafına gidin, ister güney tarafına iklimlerde farklılaşma aynıdır. Coğrafyacılar Ekvator'dan en uzun gündüzün 24 saat olduğu yere kadar iklim olduğu kanâatini paylaşmışlardır (Karlığa, 2013, s.130). Bir iklimde en uzun gündüzün bilinmesi istenirse, kaçınıcı iklim ise bu rakamın yarısını Ekvator gündüzü üzerine ekleyerek en uzun gündüzün süresi bulunur. Öğrencilere bu konu öğretilirken paralel daireleri ve iklim alanlarının paralel bir şekil oluşturduğu çıkarımda bulunurken buna dikkat edilmesi gerektiği söylenmelidir. Dünya üzerinde çeşitli iklimler bulunmaktadır. Bu iklimlerin bazıları Dünya'nın şekli sonucu, bazıları ise bulunduğu doğal ortam sonucu oluşmaktadır. Buna bağlı

olarak aynı paraleller üzerinde aynı iklimler görülmeyebilir. Benzer iklimlerin oluşması birden çok faktörün aynı ya da benzer olmasıyla sağlanabilir.

- **Dokuzuncu Emir:** Paralel ve meridyen daireleri ile Yerküre'nin kısımlara ayrılması hakkındadır. Paralel ve meridyen konusu için her yerin mahallini öğrenme hususunda paralel ve meridyen kuralını ele almak gereklidir. Bir şehrin paralel ve meridyeni Ay tutulması ve Güneş tutulması vakitleri ile bilinir. Coğrafi terim olarak meridyen; başlangıç kabul edilen Kanarya Adaları'ndan geçen Meridyen dairesinin, Ekvator dairesini kestiği nokta ile varsayılan bir şehrin Meridyeninin Ekvator'u kestiği nokta arasında kalan yaydır. Gerek güney gerekse kuzey yarımkürede olsun bu şehrin paralelinin tamamlayanları, yani kutup yükseklikleri ve kürenin görünmeyen tarafında kalan paraleli birbirine eşit olur. Paralel ve Meridyen ile yeryüzündeki bütün şehirlerin ve mevkilerin konumları, yönleri ve aralarındaki mesafeler yaklaşık olarak belirlenebilir (Karlığa, 2013, s.136). Paralel ve Meridyen daireleri sayesinde dünya üzerinde doğruya yakın yer tespiti yapılabilmektedir. Özellikle coğrafya derslerinde güneş ışınlarının geliş açısının kuzey ve güney yarımküreler için bahsi geçen konuda paralellerden yararlanılır. Dünya üzerinde bir yerden bir yere ne kadar sürede gidilir? sorularında da meridyen değeri olmadan hesaplama yapılamaz.

- **Onuncu Emir:** Mesafeler ve ölçüm âletleri hakkındadır.

Mukaddime'de (Philippi Cluverti) anlattığına göre, Romalılar Dünya'nın mesafesini "adım" ile ölçmüşlerdir. Adım ise bir terzi zira'ı kadar takdir edilmiştir. 1000 adımlık bir yere 1 "milyar" veya "milyar" demişlerdir ve her milyara 1 taş dikip vilâyetler arasındaki mesafeyi bu taşlarla belirlemişlerdir. Sonra gelen milyar kelimesini taş kelimesi ile değiştirerek "10. milyarda" demek yerine "10. taştan dediler. "Mil" lafzı buradan kalmıştır. Mademki her daire 360 dereceye ve her derece 60 dakikaya bölünmüştür, o halde Yerküre'de 1 derece mesafesi kaç mil yer olduğunu belirtmek için eskilerden Batlamyus Tedmür Sahrası'nda ölçüm yapıp 1 derece yeri 66 mil olarak buldu. O, bu ölçümü şu yolla yapmıştır: Bu sahrada bir yere bir işaret dikmiş, iki grup insan doğru bir çizgi üzerinde kuzey ve güney noktalarına gitmiş, gece Kuzey Kutbu'nun o işaret yerinde aldıkları irtifadan (yükseklikten) 1 derece farklılaştığı yerde durup oraya da bir işaret koymuş. İki işaretin arasını iki taraftan ölçüp birini bir miktar fazla bulmuş, ihtiyaten daha azını almış -zira az olan, zaten fazla olanın içinde bulunmaktadır- böylece bu miktar ortaya çıkmıştır. Bulunan miktarı 360 ile çarparak bütün daireyi ve oradan çapı, yarıçapı ve küre mesafesini bulmuşlardır (Cluverti'den aktaran Karlığa, 2013 s.139).

Her millet kara ve deniz mesafelerini bilmek için çeşitli ölçüler kullanmışlardır. Zaman ve Mesafe ölçüm birimlerinde birlik sağlanamaması her milletin uzaktaki bir yeri tarif ederken zorlanmalarına sebep olmuştur. Bu ölçülerin belirlenmek istenmesinin nedeni dünyanın dönmesi, bu dönüş bir zaman ve mesafe ölçüsü koymak istenmesidir.

- **On Birinci Emir:** Dört yön ve rüzgârlar hakkındadır.

Dünya'nın dört tarafından çeşitli rüzgârlar esmektedir. Eski dönemlerde coğrafya ile ilgilenen bilim adamları rüzgârın isimleri hakkında bir standart oluşturamamışlar ve her beldenin halkı farklı rüzgâr isimleri belirlemiştir. Birinci olarak, yönler dairesi çizerek bölümlere ayrılmıştır. İkinci olarak, Akdeniz'e sefer eden Rum, Yunan ve Latinlerin yapmış olduğu taksimdir. Üçüncü olarak, Romalıların ve İtalya halkının yapmış olduğu taksimdir. Dördüncü olarak, Okyanus Denizi'ne sefer yapan Almanlar ve Avrupa'nın diğer milletlerinin yapmış olduğu taksimdir (Karlığa, 2013, s.144). Coğrafya derslerinde, öğrencilere ana ve ara yönler öğretildikten sonra rüzgârgülü şekli çizilip hangi yönden esen rüzgârın isminin ve özelliklerinin ne olduğu öğretilmelidir. Öğretilirken drama tekniği kullanılabilir. Rüzgârların isimlerinden bazı çıkarımlar yapmaları istenebilir. Örneğin; Kuzey Yarımküre için, Sibiryâ denildiğinde kuzey bir bölgede olduğu için soğuk, Samyeli denildiğinde ise güneyden estiği için sıcak bir rüzgâr olduğu anlaşılması sağlanmalıdır.

- **On İkinci Emir:** Haritanın çizilmesiyle ilgili kaideler hakkındadır.

Coğrafya dersi ilmi üç kısma ayrılmaktadır. Ülkeler Coğrafyası ve Fiziki Coğrafya ve Denizler Coğrafyasıdır. Batılıların çizdiği kürelerde dünya bazen iki daire bazen bir daire şeklinde çizilmiştir. Küre şeklini bir düzlem üzerine çizmeyi ihmal etmemişlerdir. Dünyadaki bölgelerin kısım kısım haritalandırılmasına çalışılmıştır (Karlığa, 2013, s.148).

Mekân algılama becerisi, bir cismin şeklini göz önünde canlandırabilme, mekânla ilgili çizimleri okuma, mekâna ait bilgileri kullanarak kâğıt üzerinde çeşitli çizimler yapabilme, bir yeri kâğıt üzerine çizilmiş hâli ile karşılaştırabilme olarak tanımlanmaktadır. Varlıklar arasındaki ilişkileri anlamaya katkı sağlayan mekânı

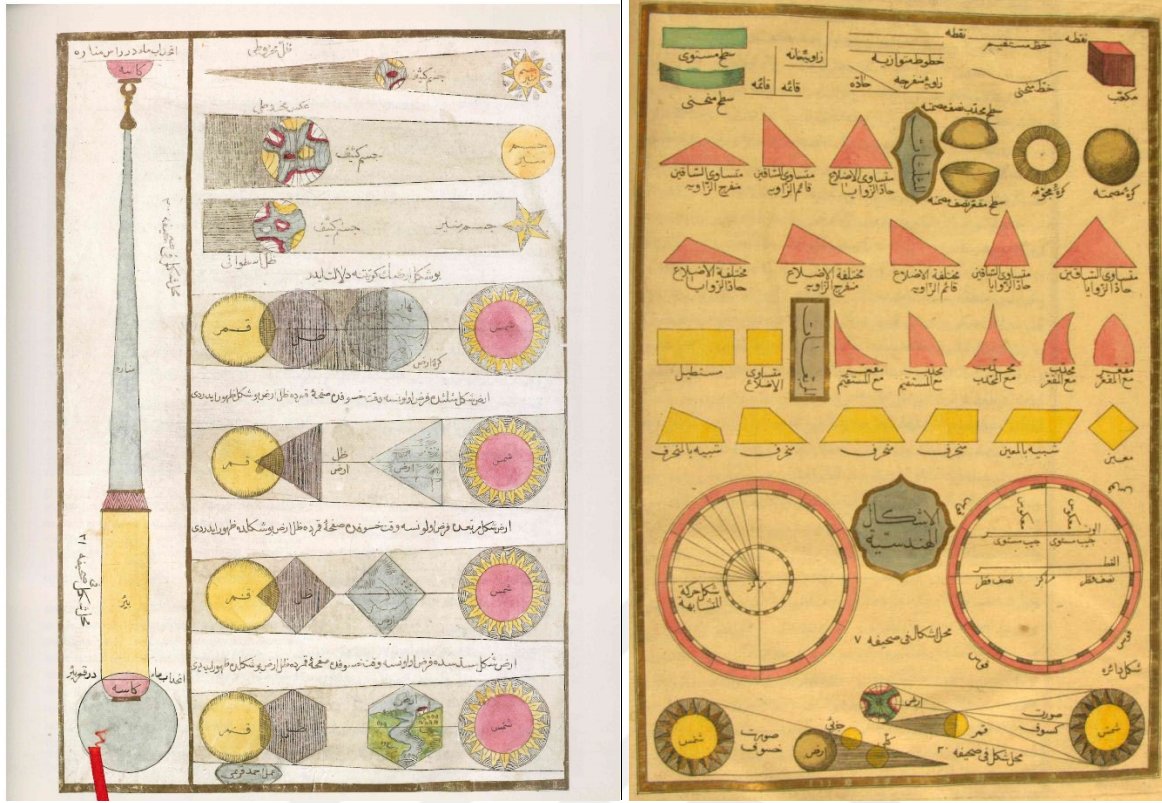
algılama becerisi, coğrafi kavramların algılanmasını kolaylaştırmanın yanı sıra bunlar arasındaki ilişkilerle, sebep ve sonuçlarının açıklanabilmesini de mümkün kılmaktadır. Mekânı algılama becerisi sadece ortamda olan unsurları fark edip söyleme, onların niceliği ve niteliklerini tanıma ile ilgili değildir. Özellikle mekânın farklı şekillerde ifade edilmesinde, yani en basit anlamıyla çizilmesinde mekânı algılama becerisi çok önemlidir. Kroki okuma ve çizme, mekânı algılama becerisinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kroki okuma ve işaretleri anlama, aslında mekânda olan ve krokide işaretlerle simgelenmiş olan özelliklerin ortaya konmasıdır (Erdoğan, 2008, s.82). Harita, krokiye göre daha soyut bir mahiyettedir. Satı Bey, öğrencinin coğrafya okurken çeşitli ülkeleri uzaktan, yüksekte görür gibi olması ve onları hayalinde canlandırması gerektiği üzerinde durur. Onun; “küçük tepeler büyük dağların, küçük ırmaklar büyük nehirlerin, birikintiler göllerin, göller denizlerin zihinde canlandırılmasını sağlayacak birer örnek oluşturur.” sözleri, mekân algısını ve işaret etmektedir (Oruç ve Kırpık, 2006).

- **On Üçüncü Emir:** Coğrafya disiplininin zorluğu ve bu disiplinde bilgili olan kişilere ihtiyaç olduğu hakkındadır. Harita çizmek bilgili olmayan ve tecrübe edinmeyen kimseler için oldukça zor bir meziyettir. Harita üzerinde şehirlerin yerlerini yanlışsız olarak nakletmek güçtür. Cihannüma’da bu konuya değinen Kâtip Çelebi, “Anadolu ve Rumeli, Şam, Hicaz, Irak, Cebel, Azerbaycan’da bu fakir gezip bizzat gözlerimle gördüğüm yerlerde yaptıkları çizimleri gerçeğe aykırı görüp o kitaplar hakkında da büyük su-i zannım doğdu.” demiştir (Karlığa, 2013, s.155). Öğrenciler, coğrafya derslerinde ilk kez harita ile tanıştırılırken haritanın ne gibi özelliklere sahip olduğu, harita üzerinde bulunan sembollerin ne anlama geldiği öğretilmelidir. Öğrenciler farklı yer ve mekânları zihin haritası kullanarak tespit edebilmelidir. Örneğin, seyahate çıkacağı zaman hangi rotanın takip edileceğine dair taslak harita oluşturabilmelidir (Taş, 2006). Zihin haritasını kullanarak evden okula ve okuldan eve, fırın ile ev, oyun parkı ile ev arasındaki güzergâhları gösteren bir taslak harita çizebilmelidir (Kızılçaoğlu 2007). Zihin haritası kuvvetli bireyler, hem kendileri hem de ülkemiz için önemli roller üstlenmektedirler. Çünkü her şey belirli bir mekân üzerinde gerçekleşmektedir. Mekân üzerindeki bilgiye sahip olan birey mekânı daha iyi kontrol eder. Bunu

başarılabilmesi için, okullarda zihin haritası aktivitelerinin yaygınlaştırılması gereklidir (Taş, 2003). Yaşanılan yerin çeşitli yönleri ile tanınması, bireyin içinde bulunduğu çevreye uyum sağlaması, başarılı bir sosyalleşme için vazgeçilmezdir. Başarılı bir sosyalleşme için bireyin hem fiziki hem de sosyal çevresini iyi tanınması gerekmektedir. Kroki ve harita okuryazarlığı buna önemli katkı sağlamaktadır. Bir öğrenci harita çizmeye başlamadan işe kroki ile başlaması kusursuz bir harita çizimi için bir ön koşul niteliği taşımaktadır.

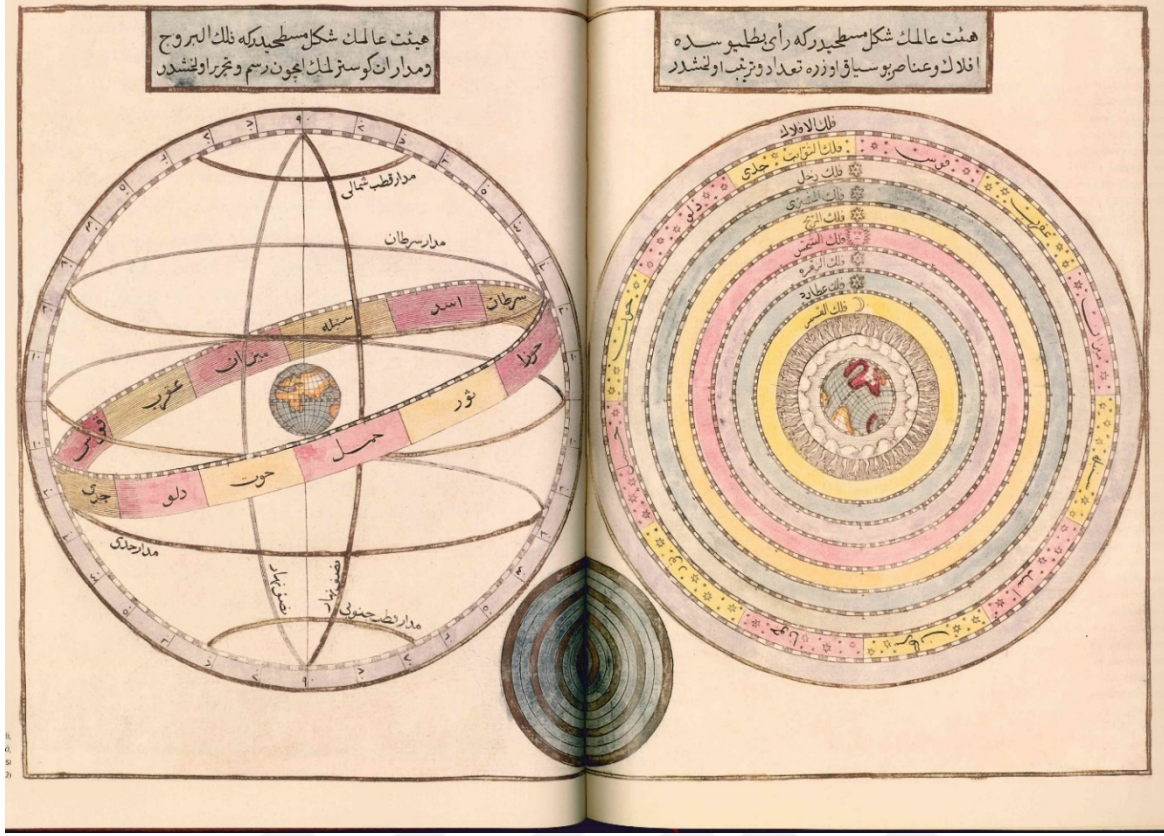
- **On Dördüncü Emir:** Cihannüma'da bahsedilen memleketler, iklimler ve şehirlerin fihristi hakkındadır. Kitapta fihrist harf sırasına göre verilmiştir. Bir ülke ve memleketin kaçınıcı bölümde olduğunu öğrenmek gerektiğinde, kitabın sonundaki fihriste bakılmalıdır (Karlığa, 2013, s156).

Kâtip Çelebi, eserini oluştururken yabancı kaynaklardan yararlandığını burada belirtmektedir. Daha sonra batılı kaynaklardan aldığı bilgiler doğrultusunda matematiksel coğrafya ve kartografya konularını ele almıştır. Buradaki ele aldığı konular: “Arzın Küre Oluşu, Felekler ve Unsurlar, Kutuplar ve Daireler, Medarlar ve Mıntıkalar, Hakikî İklimler, Tul ve Arz Daireleri, Mevki Tayini, Mesafe Ölçüleri ve Mikyaslar, Cihetler ve Rüzgârlar, Kara ve Deniz Haritaları, Kara Haritalarının Yapılmasındaki Güçlükler” şeklindedir. Matematik coğrafya ile ilgili şekillere yer verilmiş güneş ve ay tutulması konularında çizimlere yer vermiştir (*Şekil 8*).

Şekil 8. Soldaki şekilde Güneş tutulması gösterilmektedir. Ayrıca şekilleri yapanın adı, sağdaki şeklin alt kısmında Ahmed Kırımî olarak yazılmıştır. Sağdaki şeklin üst kısmında bazı geometrik şekiller (bunlarla ilgili bilgiler Cihannüma'nın 7. sayfasında verilmiştir) ile alt kısımda Güneş ve Ay tutulmalarını gösteren şekiller konulmuştur (Cihannüma, 2010, s.7).

Cihannüma'nın 20 – 22. sayfalarına felekler ve gezegenler ismiyle bir şekle yer verilmiştir (Şekil 9). Gezegenler, Ay ve Güneş'e uzaklıklarına göre sıralanmıştır. Şekilde 12 tane burç bulunmaktadır. Bunlar; Cedi, Delu, Hut, Haml, Nur, Coza, Seretan, Ised, Semboli, Mizan, Akreb, Kos olarak verilmiştir. Gezegenler ise; Utarit (Merkür), Zöhre (Venüs), Merih (Mars), Müşteri (Jüpiter), Zühal (Satürn) adı verilmiştir.

Şekil 9. Cihannüma 'da bulunan evren modeli (Öztürk, 2013, s.80-81).

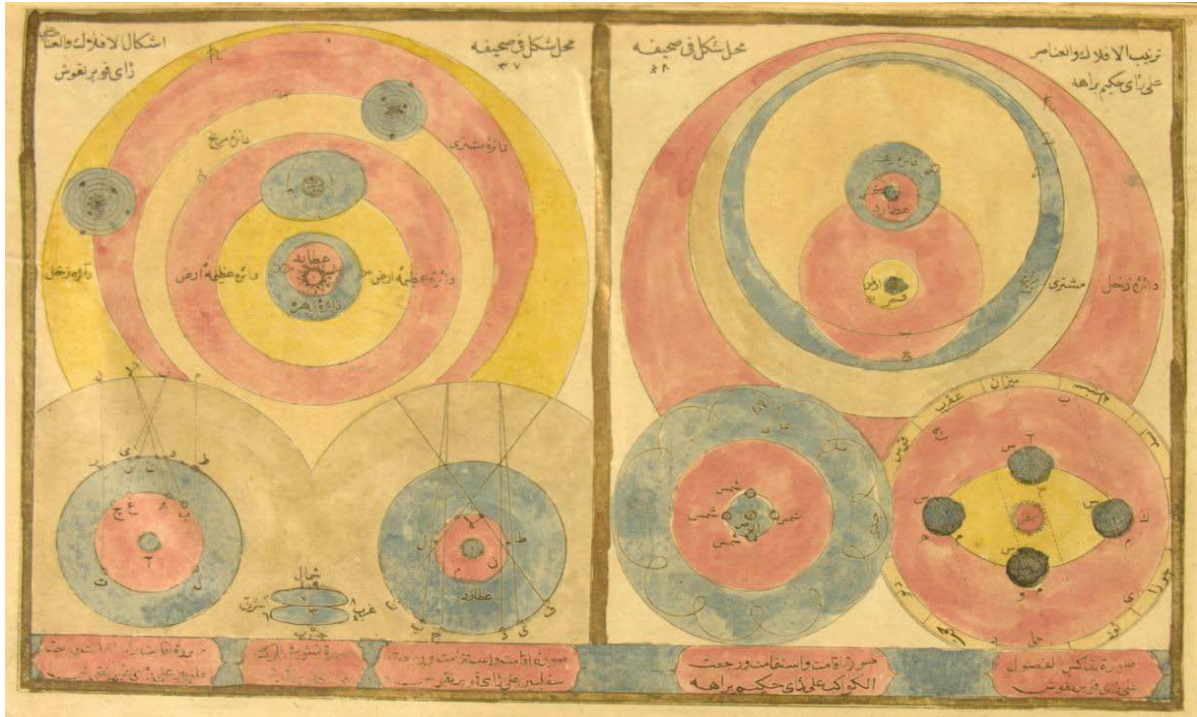
Eserin, 27-28. sayfaları arasında bulunan ve renkli şekil ise yarım küreleri birer daire ile gösteren Dünya'yı ifade etmektedir. Bu daireler kuzey ve güney yarım küreler olup buralarda yaşayan canlılar resimlerle gösterilmiş ve yanlarına da kısa açıklamalar yapılmıştır (Şekil 9). Burada Gezegenler, Ay ve Güneş Dünya'ya uzaklıklarına göre sıralanmışlardır. Şeklin solunda ise yine burçlar verilmiş buna ek olarak çevre 10 derecelik parçalara ayrılmış, kutup daireleri, dönenceler ve başlangıç meridyeni temsilen konulmuştur (Karlığa, 2013, s.85). Öğrencilerin evren modelini anlayabilmesi için mekânsal desenleri keşfedip, karşılaştırma yapmak için irdelemeli ve karşılıklı ilişkilerde; tablo ve grafikler üzerinde çalışıp, öğeler arası ve içerisindeki ilişki ve eğilimleri tespit etmeli; istatistiksel metotlar yoluyla eğilim, sonuç, bağlantı ve ilişkileri ortaya çıkarmak için araştırmalar yapabilmeli; yorumlama yapabilmek için, yazılı metin ve belgeleri inceleyip, açıklayarak, onların özelliklerini sentezleyebilmelidir.

Şekil 10. Kuzey ve Güney yarımküreleri gösteren şekil (Cihannüma, 2010, s.27-28).

Yukarıdaki şekilde (Şekil 10) sabit yıldızlar diye nitelendirilen feleğin şeklini yansıtmaktadır. İki dairede bir feleğe bağlı olup sağ tarafta bulunan dairede feleğin güney yarısında filozofların hayal ettiği yıldız resimleri sol tarafta bulunan dairede kuzey yarısında hayal ettikleri yıldızların resimleri çizilmiş ve resimlerin isimleri yanlarına yazılmıştır. Bu şekillerin çizilme nedenine değinecek olursak, Amerika'nın keşfinden sonra batıdan doğuya ve doğudan batıya gelip gitmek mümkün olunca, okyanusun güney kısmı ile Ekvator'un çevresinden Hindistan ve Çin'e gelip giden gemiler ile batıdaki filozoflar ve rasathane uzmanları doğu bölgelere seyahat edip orada gördükleri pek fazla bilinmeyen yeni yıldızlar keşfetmişlerdir. Bu yıldızları çeşitli şekillere benzetmişler ve benzettikleri cisimlerin isimlerini bu yıldızlara vermişlerdir. Mıntıkāt'ül – Bürûc (12 tane burcun bulunduğu tutulma dairesi) olarak adlandırılan şeklin kuzey kısmında; Küçükayı, Büyükayı, Ejderha, Av Köpekleri, Herkül, Çalgı, Arabacı, Ok, Kartal, Yunus, Kanatlı At gibi şekiller bulunmaktadır. Güney kısmında ise Balina, Irmak, Tavşan, Küçük Köpek, Büyük Köpek, Karga, Gemi, Yedi Boynuzlu Yılan, Kurt gibi şekiller yer almaktadır. Şekil 10'da yıldızları resmetmek yerine yıldızların küme

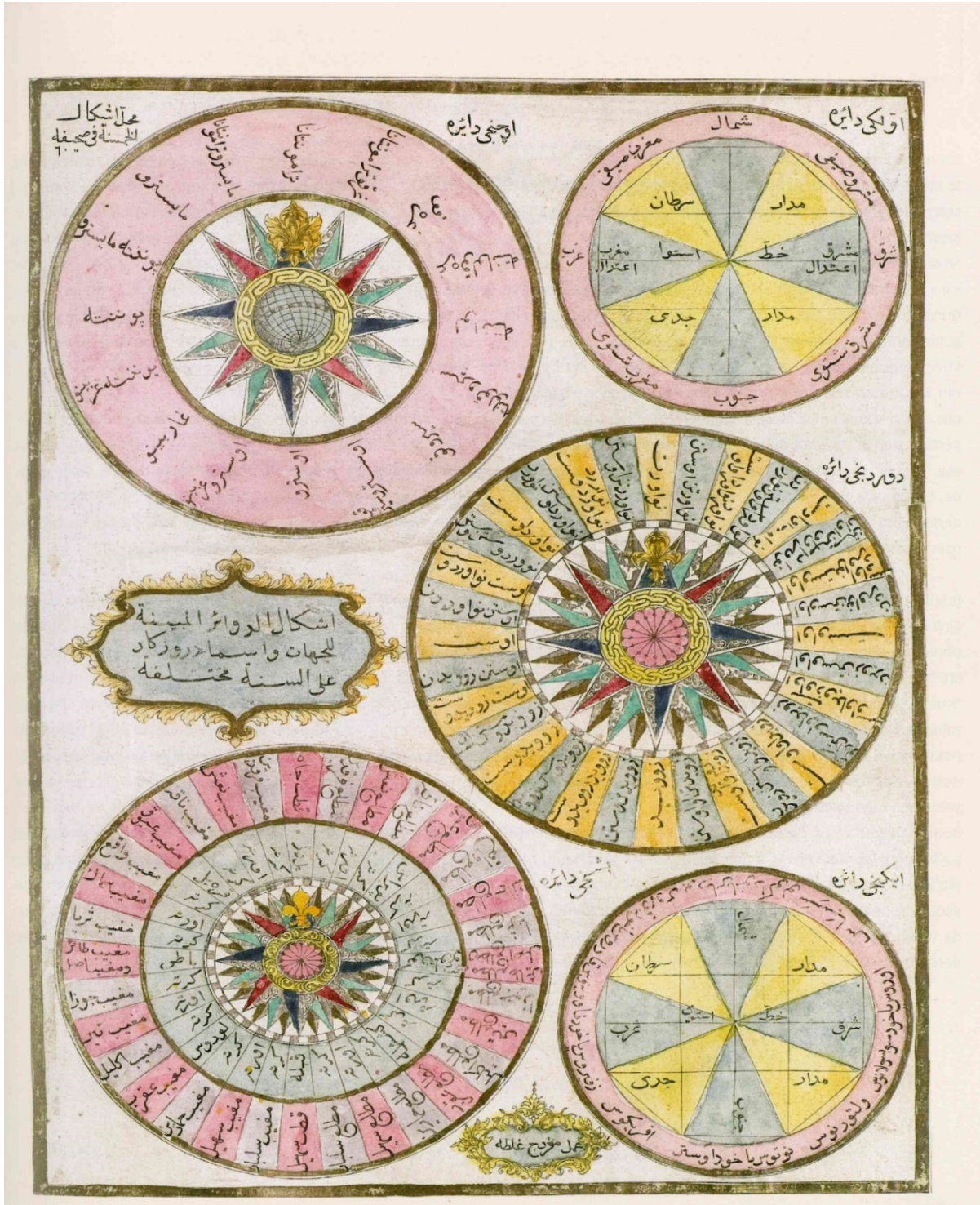
halinde bulunurken hangi şekil/cisme benziyorsa benzetilen şekle/cisme yer verilmiştir.

Şekil 11. Dünya ve gök cisimlerinin hareketi ve mevsimleri konu alan şekil. Eserde yönlerle ilgili beş ayrı şekilde bulunmaktadır (Cihannüma, 2010, s.47-48).

Yukarıdaki şekil (*Şekil 11*) Matematiksel coğrafya ile ilgilidir. Bunlardan eserin 47 - 48. sayfaları arasında gök cisimlerinin hareketleri ve mevsimlerle ilgili olanlardan birisi de bulunmaktadır. Dünya'nın güneş etrafında yıl boyunca dönmesi ve bunun sonucu olarak da mevsimlerin oluşması anlatılmaya çalışılmıştır. Coğrafya derslerinde öğrencilerin matematik coğrafya konularını öğrenirken bu kısımdan yararlanması oldukça faydalı olacaktır.

Bu şekilleri oluşturanın Mıgırdıç Galata isimli bir kişinin olduğuna yer verilmiştir (*Şekil 12*).

Şekil 12. Farklı dillerde rüzgârgülleri ve yönlerle ilgili olan şekiller. Bunlar beş adet daire şeklinde olup, yaparı şeklin altında Mıgırdıç Galata olarak yazılmıştır (Cihannüma, 2010, s.59-60).

Yukarıdaki şekilde (Şekil 12) Kâtip Çelebi, dört tane ana rüzgâr olduğuna değinmiştir ve bu rüzgârları çeşitli bölümlere ayırmıştır. Daha sonra eseri ele alan

uzman kişiler bir görüş birliğine ulaşamadıkları için farklı dillerde rüzgâr isimleri verilmiştir. İlk olarak yönler dairesi çizilmiştir. İkinci şekil bize Akdeniz bölgesine sefer yapan Rum, Yunan ve Latinleri işaret eder. Üçüncü rüzgârgülü ise Romalıların ve İtalya halkının kullandığıdır. Romalılar rüzgârgülünü 16 kısma ayırmışlardır. Dördüncü rüzgârgülü Almanların başını çektiği Avrupa halkının taksimine göredir. Bu rüzgârgülünde 32 kısım sayılmıştır. Beşinci şekildeki rüzgârgülü ise Büyük Okyanus'ta sefere çıkan Hintlileri ve diğer Müslümanların taksimini yansıtmaktadır. Müslümanlar rüzgârgülünü 10 kısma ayırmışlardır. Kuzeye Yıldız, güneye Kible, doğuya Gündoğusu, batıya Batı, doğu ve kuzey arasına Poyraz, doğu ve güney arasına Keşişleme, güney ve batı arasına Lodos, batı ile kuzey arasına Karayel bunların her birinin orta kısmına da kerte demişlerdir. Coğrafya derslerinde ana ve ara yönler öğretilirken rüzgârgülleri büyük önem taşır, bu kısımda anlatılan şekilden (*Şekil 12*) faydalanılması büyük önem arz eder.

Kâtip Çelebi, yukarıda verilen bilgilerden sonra eserin esas içeriğini oluşturan yeryüzü, denizler, karalar ve yer küresi gibi konularda bilgiler aktarmıştır. İlk konu denizlerle ilgilidir. “Denizlerin Oluşu ve Derinlik, Denizlerin Taksimi, Deniz Hareketleri, Akıntılar, Med ve Cezir, Med ve Cezirin Faydası, Kıyılar ve Denizler, Fırtınalar, Tayfunlar, Denizlerde Tuzluluk, Deniz Seferleri, Mevsimler” şeklinde başlıklar oluşturulmuştur. İkinci konu olarak karalara yer vermiştir. Buradaki başlıklar şu şekildedir: “Karaların Taksimi, Avrupa, Afrika, Asya, Amerika, (*Şekil 13*).

Şekil 13. Avrupa, Afrika, Asya ve Amerika'nın gösterimi (Cihannüma, 2010, Avrupa s.99-100, Afrika s.101-102, Asya s.103-104, Amerika s.113-114).

Kâtip Çelebi, İkinci Cihannüma'nın mukaddimeden sonraki bölümleri umumi (genel) ve hususi (özel) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Genel bölümde denizlere ve karalara ait, zamanına göre genel bilgiler verilmektedir. Bu bölümün ayrıntılı bir şekilde basma Cihannüma'da yer aldığı görülmektedir. Özel bölüm memleketleri (ülkeler) konu almaktadır (Aksoy, 2015, s.192). Kâtip Çelebi, genel bir bilgi verdikten sonra bilgi verdiği kıtaları ülke ülke değerlendirmeye çalışmıştır. İlk olarak değerlendirmeye Asya Kıtası'nın doğusundaki adalardan başlamıştır. Bu adalar Yaponya, Yeni Gine, Moluka, Mindenao, Cava, Sumatra, Borneo, Seylan, Çin ve Hint Adaları şekilde sıralanmıştır (Şekil 14). Bu adalar hakkında genel bir değerlendirme yapılmış ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Bu kısımdan sonra Asya kıtasındaki ülkeler hakkında değerlendirmeye geçilmiştir.

Asya kıtasına Çin-i Maçin ve Hitay gibi uzak doğu ülkelerinden başlanmakta ve buradan batıya doğru diğer ülkelerden bahsedilmektedir. Bunlar Hind, Sind (Batı Pakistan), Kaşmir, Tibet, Zabulistan (Afganistan), Badahşan, Toharistan

lkeleridir. Asya'nın güneyindeki bu ülkelerden sonra İran, Türkistan ve Orta Asya ülkelerine ait bilgiler verilmektedir. Sözü edilen sahadaki lkeler Sicistan, Sistan, Kirman, Hürmüz, Lâr, Fars, Huzistan, Loristan, Cibal, Irak-ı Acem, Horasan, Kuhistan, Tabaristan, Mazenderan, Deylem, Ceylan, Harizm, Maveraünnehr, Doğu Türkistan olarak sırayla anlatılmaktadır. Bu ülkelere ait bilgiler verildikten sonra, Asya'nın batısındaki sahalara geçilmektedir. Burada nce Azerbaycan, Arran, Mogan, Ŗirvan, Dağistan, Gürcistan lkeleri ele alınmakta ve takiben Doğu Anadolu ile Arabistan Yarımadası üzerinde yer alan Osmanlı eyaletleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bu sahalara ait bilgiler El Cezire, Irak, Arap Yarımadası, Ŗam, Halep olarak başlamakta ve devamında Anadolu topraklarına geçilmektedir. Burada Adana, Maraş, İçel, Sivas, Karaman, Anadolu eyaletleri sırayla anlatılarak boğazlara kadar gelinmektedir. Kâtip Çelebi kendisinin gezip grdĞ ve bilgilerini bizzat kendisinin derleyerek değerlendirdiği yerleri daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Elibüyük, 2009, s.102).

Ŗekil 14. Moluka adalarının gösterimi (ztrk, 2013, s.270)

Milâdi 1519 yılında İspanya Kralı V. Karlos, İmparator'a gelip onun emri ile batı yolundan bu adaları keşfe gitti. nce İspanya'dan güney tarafına salınıp güney paraleli 52 derece oluncaya kadar gitti. Oradan batıya dönüp ufkun altında uçsuz bucaksız denizi geçip sonunda gemileri doğuda hedeflediği Moluka (Moloques) Adaları'na ulaştı (Çelebi'den aktaran Karlığa, 2013). Bu kişi Moluka adalarını keşfetmiş ve bu adanın hangi bölgede olduğunu tespit etmede çok büyük katkısı olmuştur. Adanın coğrafi özelliklerini keşfetme açısından daha sonra incelemeye

gidecek olan uzmanlara yol gösterici olmuştur. Bu örnekten yola çıkılarak, coğrafya derslerinde, disiplinlerarası bağlar kurarak derslerin daha verimli geçmesi sağlanabilir.

Çin sahillerinde kıyıya yakın kesimde Kore, adlı ada ile Japon ve Gine adaları bulunur. Bunlardan başka irili ufaklı 12 adaya Cihannüma'da yer verilmiştir. Bu adalar, Asya'nın güneydoğu tarafında Ekvator'un çevresinde pek çok adalardan oluşur. Mercator'un haritasında yer alan 12 ada şunlardır: 1- Mensis, 2- Lokonya, 3- Kalamyanis, 4- Mindanav, 5- Siram, 6- Cilolo, 7- Selebes, 8- Bornavi, 9- Timor, 10- Cava, 11- Sumatra, 12- Seylan.

Şekil 15. Çin Adalarının gösterildiği harita (Cihannüma, 2010).

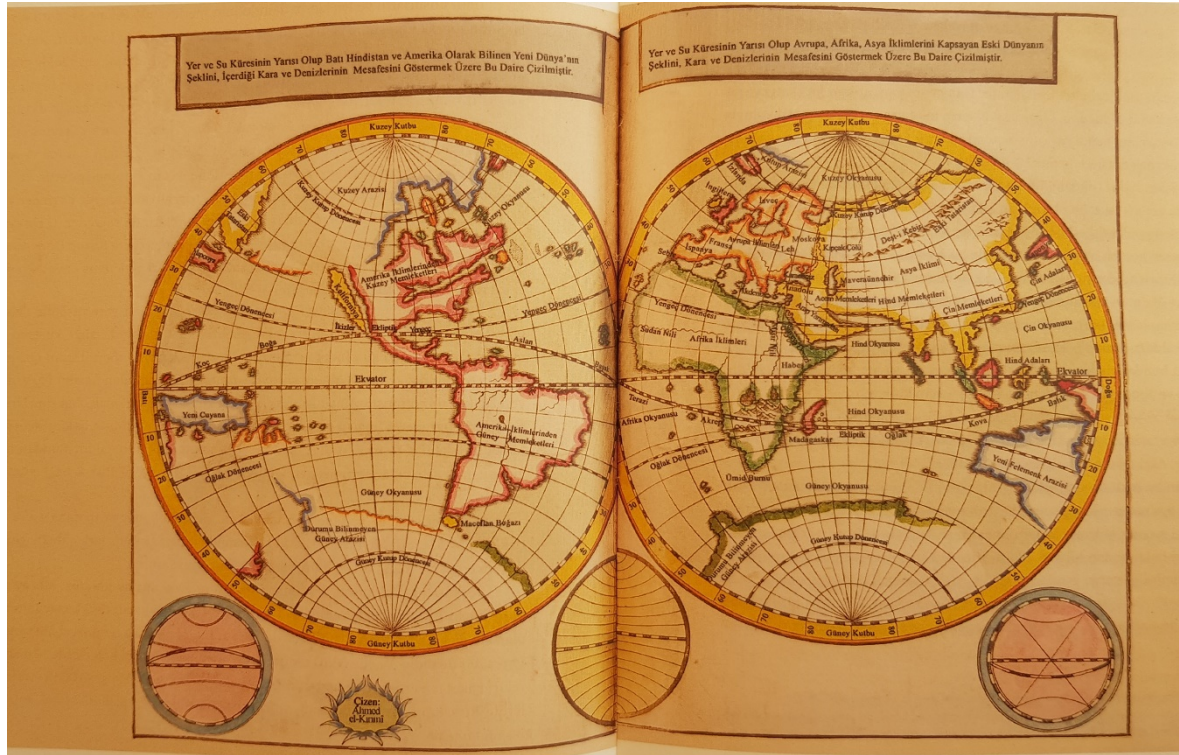
4.2. Cihannüma'da yer alan Bölümlerin İçerik Analizi

1. Bölüm

Kara ve denizin birbirinden ayrılmasının sebebi hakkındaki konuyu içerir. Denizin Dünya'yı bütünüyle kaplamamasının sebebi şu şekilde açıklanmıştır: Güneş'in merkez dışındaki kısmı sebebiyle Güneş Dünya'nın dönüşüne bağlı olarak en üst noktası ve en alt noktası arasında konumlanırken en alt noktaya konumlandığında sıcaklık çok yükselir. Buna bağlı olarak sıcaklığın şiddeti, deniz suyunu ısıtıp harekete geçirir. Harekete geçen su bulunduğu yerden başka yerler çekilir. Buna göre bazı yerler kara olur bazı yerler deniz olur. Güneş ışınlarının dik geldiği yerlerde karalar daha fazla görülmektedir. Karalar, soğuk ve kurudur. Bu soğuk ve kuruluk özelliği sayesinde yüzeyi hayvanların ve insanların yaşayacağı yer, içi ise nebatatın ve madenlerin kaynağıdır.

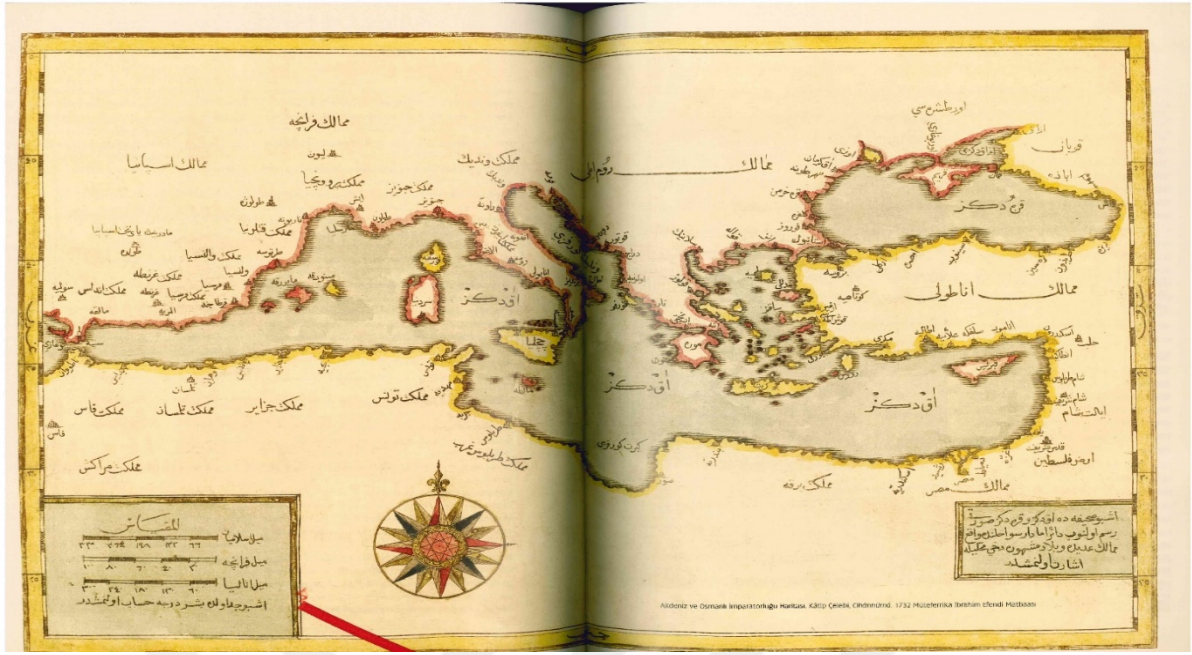

Şekil 16. Dünya'nın şekli ve kara ve denizlerin mesafesinin gösterimi (Cihannüma, 2010, s.70).

2. Bölüm

Denizin oluşumu hakkında çeşitli fikirlerin olduğu konusu işlenmiştir. Diyocenes; su toprağı önceden tamamen kaplamış şekildeydi, bir süre sonra Güneş ışıklarının sıcaklığı etkisiyle suyun büyük bir kısmını ayrıştırdı, ayrışamayanlar yoğun deniz olarak kaldı. Bu şekilde bazı yerler açılıp karaları oluşturdu (Karlığa, 2013, s.167). Denizlerin konumu hakkında Eski Roma ve Yunan bilim adamları denizin karalardan bir miktar yüksekte olduğunu iddia etmişlerdir. Özellikle Anadolu üzerinde yerleşim bulunmuyorken Tetis adıyla bilinen bir denizle kaplı olduğu belirtilir. Bu denizin çeşitli nedenlerle çekilmesi buna bağlı olarak Anadolu topraklarının yükselmesi artık yerleşmeye uygun bir yer haline gelmesini sağlamıştır. Denizler, çeşitli kısımlara ayrılmıştır; Okyanus, Rum Denizi, Kızıldeniz, Fars Denizi, Hazar Denizi, Alman Denizi, Pontus Denizi şeklindedir. Kâtip Çelebi, bu bölümde denizlerin karaları nasıl şekillendirdiğine temas etmeye çalışmıştır. Bir örnek verilecek olsa, kıyılarda Lagün ve Tombolo ve Haliç verilebilir. Coğrafya derslerinde fiziki coğrafya konuları öğrencilere anlatılırken kıyı topoğrafyası başlığı altındaki kısımda bu bölümden yararlanılabilir. Özellikle kıyılarda meydana gelen aşınım ve birikim şekilleri dersin konusu olduğunda Cihannüma'dan yararlanarak hem geçmişte bu konuların nasıl ele alındığını görmek açısından hem de günümüzde bu konunun eklemeler yapılarak nasıl anlatıldığını görmek bakımından karşılaştırma yaparak ders işlenebilir.

Şekil 18. Akdeniz ve Karadeniz'in konumu hakkında bir harita (Cihannüma, 2010, s.75).

Şekil 19. Akdeniz ve Karadeniz'in konumu hakkında bir haritanın sadeleştirilmiş şekli (Öztürk, 2013, s.172-173).

Şekil 20. Akdeniz'deki Adaların gösterilmesi (Öztürk, 2013, s.178-179).

Denizlerde Med ve Cezir'in oluşumu hakkında bilgi verilmiştir. Denizler, toprakla bitişik oldukları için toprak gibi merkeze hareket etmek tabiatlarının gereğidir. Med ve Cezir zamana ve mekâna göre farklılıklar arz eder. Örneğin; Atlantik Okyanusu'nda ve başka yerlerde çoğunlukla 6 saat Med, 6 saat Cezir olur. Habeşistan kıyılarında 4 saat Med, 8 saat Cezir olur. Aristo; Med ve Cezir'in hareketini Güneş'e dayandıran bir görüş nakletmiştir. Yani güneş hareket ettikçe nasıl rüzgârları harekete geçirirse, denizleri de harekete geçirir. Zira rüzgâr şiddetli olunca derya kabarır, rüzgâr zayıflayınca iner (Aristo'dan aktaran Karlığa, 2013, s.183). Bazı görüşlerde Ay'ın etkisiyle oluştuğunu söylemektedir. Cihannüma'da Med ve Cezir konusuyla ilgili sorular sorulup bunlara çeşitli cevaplar verilmiştir:

1) Soru: Mademki Med ve Cezir Ay'ın etkisiyle oluşmaktadır, o halde nehirler ve göllerde niçin olmamaktadır?

Cevap: Tabî sebepler her yere tesir etmez, belki tesire uygun olan yerlere tesir eder. Meselâ, mıknatıs her cismi kendine çekmez. Her su Ay'ın tesirini kabul etmeye uygun değildir. Hatta denizin her suyu da uygun değildir. Bu birçok delil ile sabittir.

2) Soru: Denize akan nehirlerin bazılarının Med esnasında çekilip bazılarının çekilmemesi nedendir?

Cevap: Bazı ırmaklar şundan dolayı çekilmez; oradaki denizlerde Med güçlü değildir ya da nehrin debisi güçlüdür.

3) Soru: Med ve Cezir'in zamanı neden her yerde eşit değildir?

Cevap: Her yerin konumu farklıdır. Bazı sahiller düz, bazısı yüksek, bazısı alçaktır. Birçoğunda boğazlar ve körfezler vardır. Bu, bütün suların hareketini ya geciktirir ya erken almasına neden olur.

4) Soru: Bazı denizlerde Med ve Cezir'in az, bazılarında ise hiç olmaması nedendir?

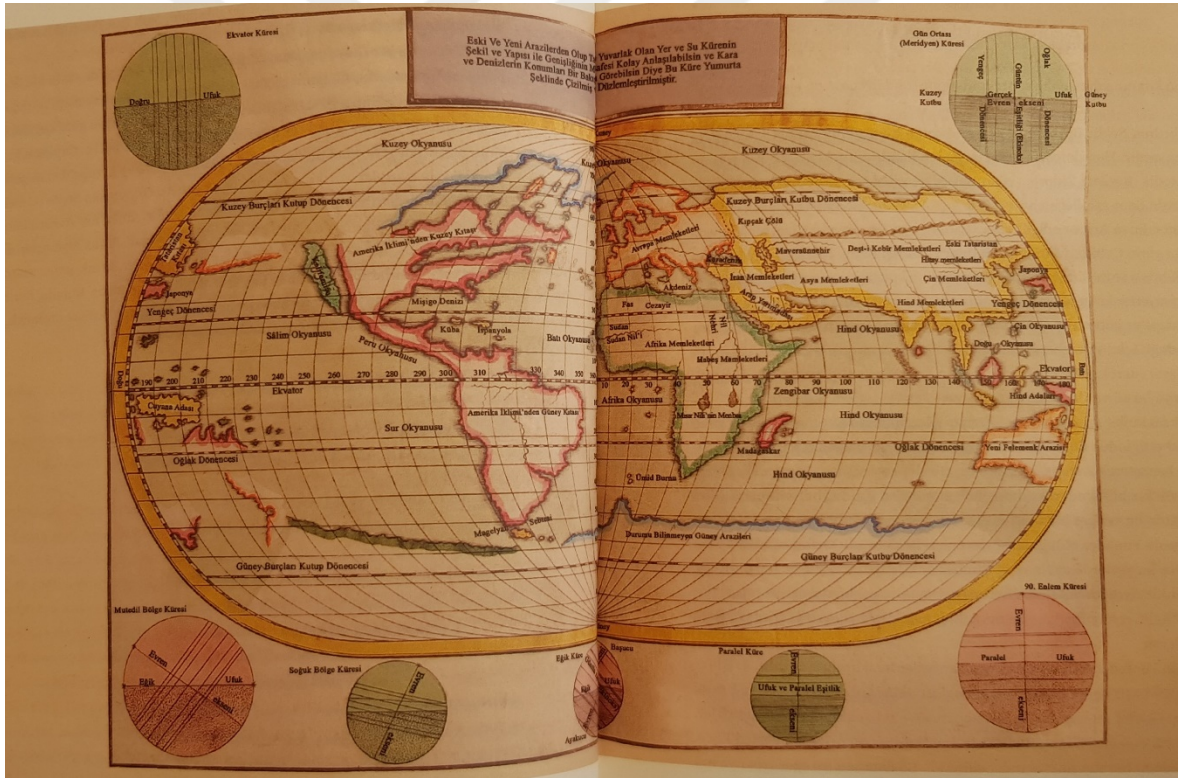
Cevap: Ay'ın tesirini kabulde o yerlerin tabiatları farklı olduğundan tesiri de farklı çıkar. Birçok yerde Med meydana gelecek kadar etkilenmez, birçok yerde ise daha fazla etkilenir. Bütün Med ve Cezir ile ilgili durumların çoğunluğunda tabiatın gizli illetlerine ve bilinmeyen sebeplerine sığınmak daha doğru olur (Karlığa, 2013, s.187).

Kâtip Çelebi: “Denizin faydaları sayısızdır. Özellikle suyun tabiatı diğer unsurların tabiatlarından sanat bakımından çok maharetlidir. Zira karada ve havada olan hayvanların emsallerini bütünüyle doğurup eğittikten başka, orada nice acayip ve garip hayvan çeşitleri de oluşur ki diğer unsurlarda o türlerin benzerleri oluşmaz.” demiştir.

3. Bölüm

Cihannüma'da bildirilir ki, eskiler Yerküre'yi bazen iki kısma bazen de üç kısma ayırırlardı. Yeni Dünya'nın (Amerika) ortaya çıkmasından önce bu üç kısma ayrılarak değerlendirilmesi âdetti. Yeni Dünya'nın ortaya çıkmasından sonra, sonrakiler bu iklimi (kıta'yı) dördüncü kısım olarak kabul ettiler (Karlığa, 2013, s.204). Kâtip Çelebi'nin, coğrafya bilime getirmiş olduğu bir diğer yenilik, daha önceki şark eserlerinde beş olarak ifade edilen kıta sayısını o altı olarak sınıflandırmıştır. Asya, Afrika, Avrupa, Amerika, Macellanika ya da bugünkü adıyla Avustralya ve Kutbî bölgeler dediği Antarktika

kıtasından o dönemde bugünkü kıtalar olarak bahsettiğini, bunlara ilişkin temel, ayrıntılı sayılabilecek bilgiler verdiği görülmektedir. Kâtip Çelebi'nin özellikle Amerika Kıtasına ilişkin vermiş olduğu bilgiler Kristof Kolomb'un seyahat notlarına dayanmaktadır. Ancak İkinci Cihannüma'da eski karalardaki Asya, Afrika ve Avrupa yeni keşfedilen karalardan da Amerika'ya ilişkin kıtalardan hangisine ilişkin daha detaylı bilgi verdiğine bakılacak olursa Avrupa kıtasına ilişkin daha ayrıntılı bir coğrafya bilgisinin yer aldığını görülür. Asya, Afrika ve Amerika kıtalarıyla ilgili ayrıntının da az olduğunu görülmektedir. Bunun da en önemli nedeni Atlas Minor Avrupa eserlerinden özellikle Fransızca ve Latince'den çevrilen eserlerden oluştuğu için burada Avrupalı coğrafyacılar kendi kıtalarıyla ilgili bilgilere daha fazla yer vermektedir (Aksoy, 2015, s.193).

Şekil 21. Yerkürede bulunan kıtalar (Öztürk, 2013, s.206-207).

Bunun önemi, coğrafya öğretimi yapılırken, Cihannüma sayesinde bilinen klişeleşmiş çerçevenin dışına çıkarak öğrencilerin zihin dünyasında yeni ufuklar açmasını sağlamaktır. Öğrencilerin, Kâtip Çelebi'yi örnek alarak yeni yerler keşfetmeye çalışan, araştırmayı seven bir yapıya kavuşmaları sağlanabilir. Cihannüma'da kıtalar ele alınırken daha çok

genel özellikleri, beşeri özellikleri ve fiziki yapılarına değinilmiştir. Coğrafya derslerinde kullanılırken hem fiziki coğrafya konuları hem de beşeri coğrafya konuları sentezlenebilir.

4. Bölüm

Bu bölümde Avrupa Kıtası'nın sınırları ve kısımları irdelenmiştir. Avrupa Kıtası'nın sınırı: Batlamyus ve eski tarihçiler bu kıtanın sınırlarını, 4. İklimde 11. Dönenceden başlayıp 7. İklimin sonundaki 21. dönenceye kadar uzandığını ve 36. paralel ile 54. paralel; 17. meridyen arasında bulunduğunu bildirirler. Fakat sonraları 72. paralel kadar gidildiğinde, buralar da mamur yerler keşfedilince, 72. paralel sınır olarak belirlendi (Karlığa, 2013, s.208). Genel olarak Avrupa Kıtası; Akdeniz, Karadeniz ve Azak Denizi Boğazlarından Don Irmağına kuzeye doğru Obi Nehri bir sınır hattı oluşturur.

Şekil 22. Avrupa Kıtası'nın gösterimi (Cihannüma, 2010, s.99-100).

Şekil 23. Avrupa Kıtası'nın sadeleştirilmiş gösterimi (Öztürk, 2013, s.211).

Avrupa Kıtası, çeşitli kısımlara bölgelere bölünmüştür. Bunlar; İspanya, Almanya, Rusya, İtalya, Makedonya, Trakya, İngiltere, İzlanda, Finlandiya, İsveç, Danimarka, Hollanda gibi şehirler ve bölgelerdir. Kâtip Çelebi, bu kıta hakkında şöyle demektedir: “Avrupa diyarının havası güzel ve hoş olduğundan halkının çoğunluğu zinde ve sağlıklıdır.” Diğer kıtalara göre daha düzenli ve şen bir halk kitlesi vardır. Kuzeye doğru gidildiğinde soğuktan dolayı yaşam kısıtlı tarım yok denecek kadar azdır. Bu kıtanın en büyük dağlarından birisi Pirene dağlarıdır. Fransa ve İspanya arasını ayırır. Sıra dağ şekline olan bir başka dağda Alpler ismiyle anılır (Karlığa, 2013, s.210). Cihannüma’da Avrupa Kıtası’nın şu özelliklerine de yer verilir: Bu coğrafyada çok büyük göller vardır, her birinde çok güzel balıklar avlanır. Pirene ismiyle çok büyük bir dağ bulunur ve Fransa ile İspanya ülkelerini ayırır. Büyük dağlardan biri de Alp dağlarıdır, bu dağ da Fransa ile İtalya arasında doğal bir duvar örer. Kıta’nın bir bölümünde ormanlık alanlar bulunur, ormanın içinde çeşitli vahşi hayvanlar yaşam sürer (Karlığa, 2013, s.213).

Coğrafya derslerinde, bu konu ele alındığında kıtanın genel özellikleri belirtildikten sonra beşeri ve ekonomik özelliklerine de yer verilmelidir. Öğrencilerin konuya bütüncül olarak bakması açısından bu hayati bir öneme sahiptir. Kâtip Çelebi’nin, Cihannüma kitabı coğrafyanın alt dallarına da katkı sunmaktadır. Bu niteliği özellikle öğretim yaparken

öğrencinin hayattan bağımsız şeyleri sıkılarak öğrenmesi yerine kendi yaşadıklarından bir pay çıkararak hayatla iç içe öğrenmesi hem sınıf ortamında etkili bir iletişim ortamı oluşmasına katkı sağlar hem de öğrencide öğrenme isteği oluşturur.

5. Bölüm

Bu bölümde Afrika Kıtası'nın sınırları ve çeşitli özellikleri ele alınmıştır.

Kuzeyinde Septe Boğazı, doğuya doğru Akdeniz, doğu sınırını Kızıldeniz oluşturur. Güney sınırı Etiyopya Denizi oluşturur. Cihannüma'da aktarıldığına göre Afrika Kıtasını Romalılar altı kısma ayırdılar: 1. Numidya, 2. Kartago, 3. Praşiyo, 4. Trablus, 5. Moritanya, 6. Öteki Moritanya (Karlığa, 2013, s.216).

Şekil 24. Afrika Kıtası'nın gösterimi (Cihannüma, 2010, s.101-102).

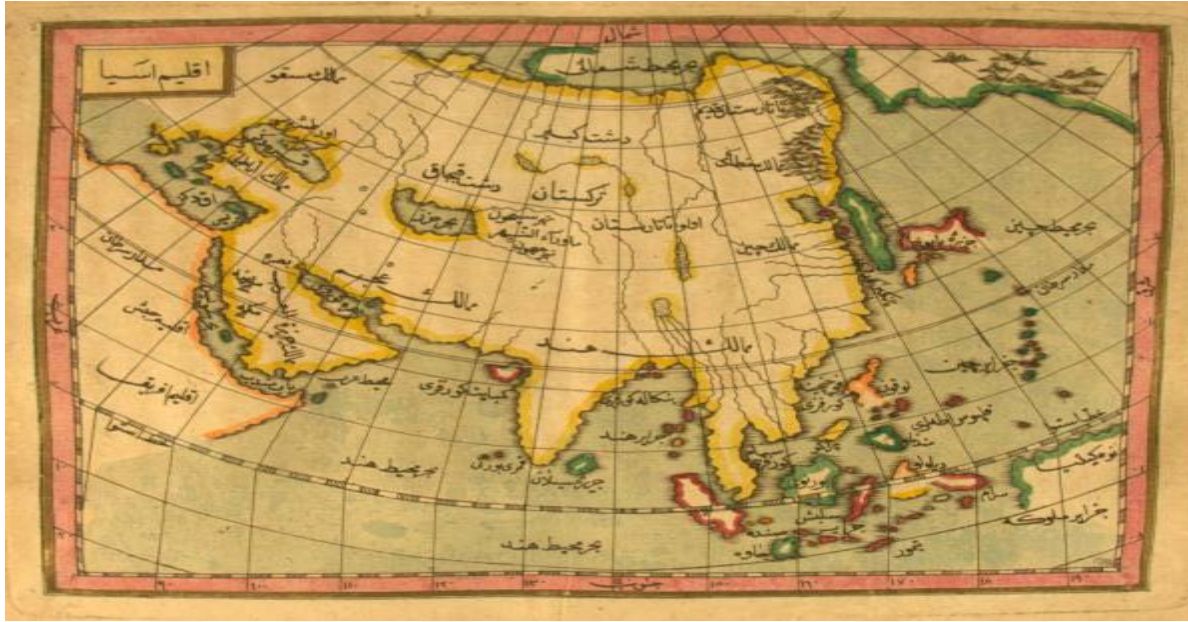

Şekil 25. Afrika Kıtası'nın sadeleştirilmiş gösterimi (Öztürk, 2013, s.215).

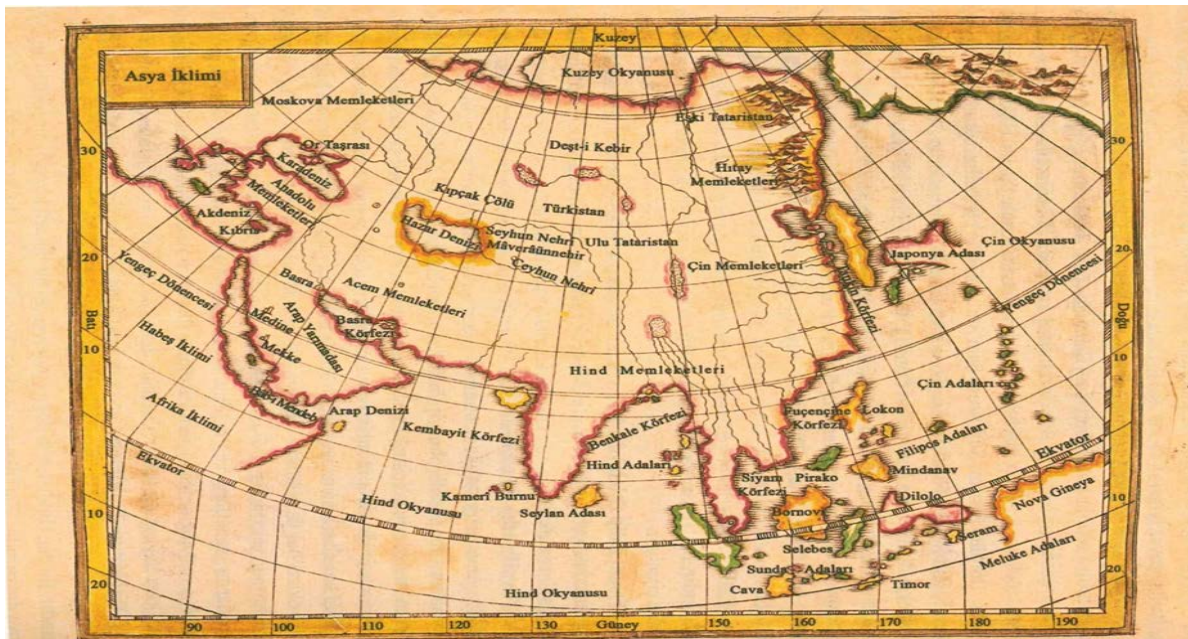
Afrika genel olarak çöl, kurak ve toprağı çorak bir kıtadır. Su kaynakları açısından fakirdir. Nehir olarak Nil, Zaire, Kavama nehirleri en bilinenleridir. En büyük dağları Atlas Dağı'dır. Yüksek kesimlerinde kar görülmektedir. Kâtip Çelebi, bu kıtada çok çeşitli hayvanların olduğundan bahseder. Bu kıtada iklimin etkisi ile büyük cüsseli Fillerin ve Ejderlerin olduğunu ve diğer hayvanları yediklerini belirtir. Afrika'da sıcak ve kurak bir iklim görülmesine rağmen büyük göller vardır. En büyüğü Zenbera adlı bir göldür ki etrafını 50 mil çevreler. Nil Nehri, Zaire Nehri bu gölden beslenir (Karlığa, 2013, s.217). Coğrafya derslerinde özellikle Ekvator ve çevresinin güneş ışınlarını dik almasından dolayı sıcak ve kurak olduğu anlatılır. Özellikle Afrika kıtası gibi çok sıcak ve kurak olan bölgelerde suyun kıymeti çok fazladır. Kâtip Çelebi'de Cihannüma adlı eserinde bu kıta ile ilgili bilgi verirken buna değinmiştir. Örneğin, derste göller konusu işlenirken Afrika kıtasında bulunan bir göl ve gidegeni hakkında bilgi verilebilir. Cihannüma'nın bu bölümü buna önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

6. Bölüm

Bu bölümde Asya kıtasının sınırları ve temel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu kıtanın Doğu kısmında Büyük Okyanus, Kuzey kısmında Kuzey Buz Denizi, Güney kısmında Hind Okyanusu, Batısında Kızıldeniz bulunur.

Şekil 26. Asya Kıtası'nın gösterimi (Cihannüma, 2010, s.103-104).

Şekil 27. Asya Kıtası'nın sadeleştirilmiş gösterimi (Öztürk, 2013, s.220).

Kâtip Çelebi'nin belirttiğine göre Asya ismi, Nuh Peygamberin oğlu Yafes'in karısının ismidir. Asya kıtası beş kısma ayrılmıştır: Tatarya, Çina, Hindiya ve Adaları, Slav Saltanatı, Türk Saltanatı. Cihannüma'da; "Asya'nın birinci kısmında Müslümanlar hâkimdir. İkinci kısmında Moskova Bey'i hâkim, Üçüncü kısmında Büyük Hakanın memleketidir, Dördüncü kısım Safevîlerin himayesi altındadır, Beşinci kısımda Dış Hind ve İç Hind bulunur, Altıncı kısmı Çin memleketidir, Yedinci kısım Hind Denizine yayılan adalardır." diye belirtilmiştir (Karlığa, 2013, s.219). Asya'nın çok büyük dağları vardır. Bunlardan bir tanesi Toros dağlarıdır, doğudan batıya kıtayı ikiye böler. Bu dağ çok geniş bir kesimden geçtiği için farklı yerlerde farklı isimler alır. Fırat, Dicle, Seyhun, Ceyhun, Hind Irmağı, Ganj, Ürdün Nehri bulunmaktadır. Bu kıtada tarihi birçok tapınak ve yapılaşma bulunmaktadır; Babil Kulesi, Bergama, İskenderiye Feneri, Jüpiter Heykeli, Hz. Süleyman Mabedi bunların başlıcalarıdır. Cihannüma'da Asya Kıtası hakkında güzel yerlerinin olduğu ve havasının temiz olduğundan bahsedilir. Asya Kıtası'nın kuzey ve güney kısımları aynı iklim özelliği göstermediği belirtilir. Bu iklim özelliğinin insanlara etkisi mizaçlarında farklılıklara neden olduğu anlatılır, huylarının kötü olduğu söylenir. Asya Kıtası'nın çok verimli topraklarının olduğu ve maden kaynakları bakımından zengin olduğuna yer verilir. Asya'yı ikiye bölen Toros Dağları boylu boyunca uzanır. Bu kıtanın sosyo-kültürel özel özellikleri olduğu dünyanın yedi harikasından sayılan Babil Kulesi, Diana Heykeli, Morolos'un Kabri (Bergama) burada bulunanlardır (Karlığa, 2013, s.221). Asya Kıtası, Dünya'daki kıtalar içerisinde en büyüğüdür. Hem yeraltı kaynakları bakımından hem de iklim çeşitliliği bakımından en zengin olanıdır. Öğrencilere Ülkeler Coğrafyası konuları anlatılırken bu kıtada bulunan ülkelerin ayrıntılı bilgisi verilmeden bu bölümden faydalanılmalı, kıtanın genel özellikleri detaylı bir şekilde öğrencilere anlatılmalıdır. Şekil 26 - 27'ye bakıldığında daha çok kıtanın fiziki yapısının ön planda olduğu görülür. Fiziki yapıdan yola çıkarak öğrencilere kıtanın sosyal ve beşeri yapısı hakkında çıkarım yaptırılabilir.

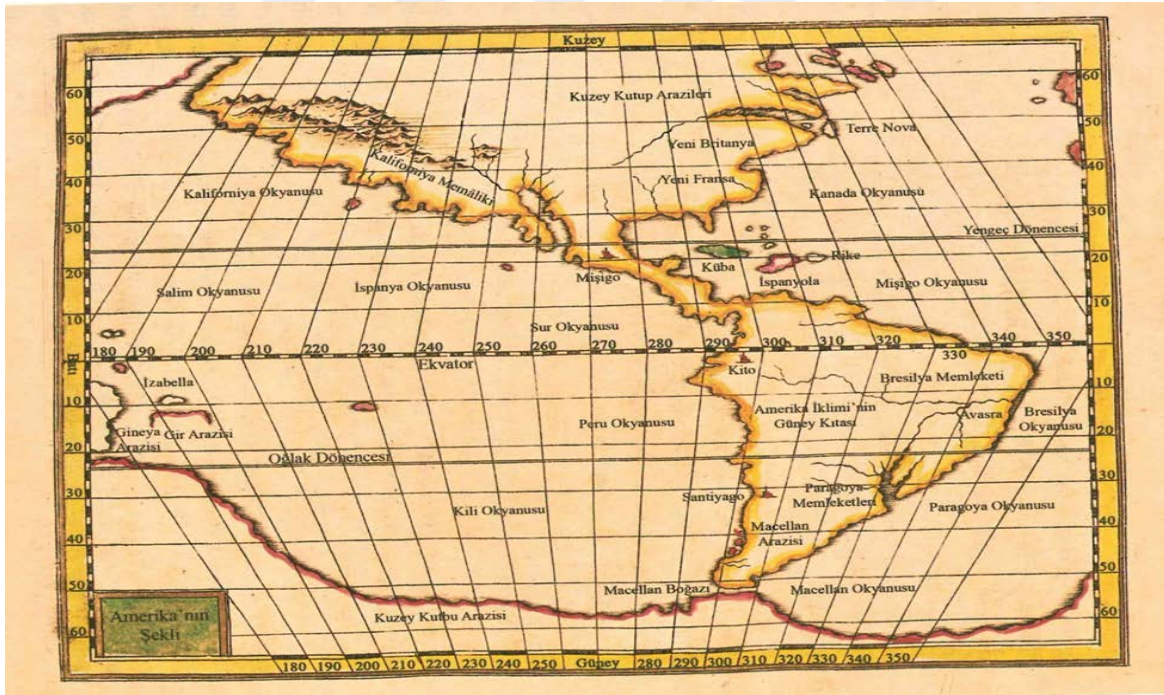
7. Bölüm

Bu bölümde Amerika Kıtası ele alınmıştır.

Amerika kıtası; Doğuda, Büyük Okyanus Batıda, Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Cihannüma'da Amerika hakkında kuzeyden güneye uzanan iki büyük ada şeklinde bahsedilir. Ortasından ince bir boğazla bitişiktir.

Şekil 28. Amerika Kıtası'nın gösterimi (Cihannüma, 2010, s.113-114).

Şekil 29. Amerika Kıtası'nın sadeleştirilmiş gösterimi (Öztürk, 2013, s.234).

Kâtip Çelebi, Amerika Kıtasının büyük dağları olduğundan bahseder. Bu büyük dağlardan bir tanesinin yanardağ olduğunu 100 mil uzaktan görülebildiğine değinir. Amerika Kıtasını

keşfetmek için Cristof Colomb, Macellan ve birçok denizci seferler düzenlemişlerdir. Bu ülkede muazzam şehirler, iyi yapılmış yollar, süslü ve kubbeli saraylar, köşkler bulunmaktadır. Kiraza benzer iki tür meyve vardır; Birine patates, diğerine hayas derlerdi. 6 ayda bir ürün alırlardı. Yaban üzümleri oldukça yaygındır (Karlığa, 2013, s.226). Amerika Kıtası'nın etrafını okyanus kuşatır. Cihannüma'da bu kıtadan kuzeyden güneye uzanan iki büyük ada şeklinde bahsedilir. Öğrencilere bu kıta anlatılırken öncelikle fiziki özelliklerden bahsedilmeli, batı kısmında kuzeyden güneye uzanan bir dağ sırası bulunduğu belirtilmelidir. Yukarıdaki şekle (Şekil 29) bakarak paralel ve meridyen değerleri üzerinden kıtanın hangi kısımlarında ne iklimi görüldüğü sorulmalı ve öğrencilerin çıkarım yapması sağlanmalıdır. Eğitsel bir faaliyet olarak Amerika Kıtasını keşfeden siz olsaydınız ilk olarak ne yapardınız? başlıklı bir soruya istinaden yaratıcı drama çalışması yaptırılabilir.

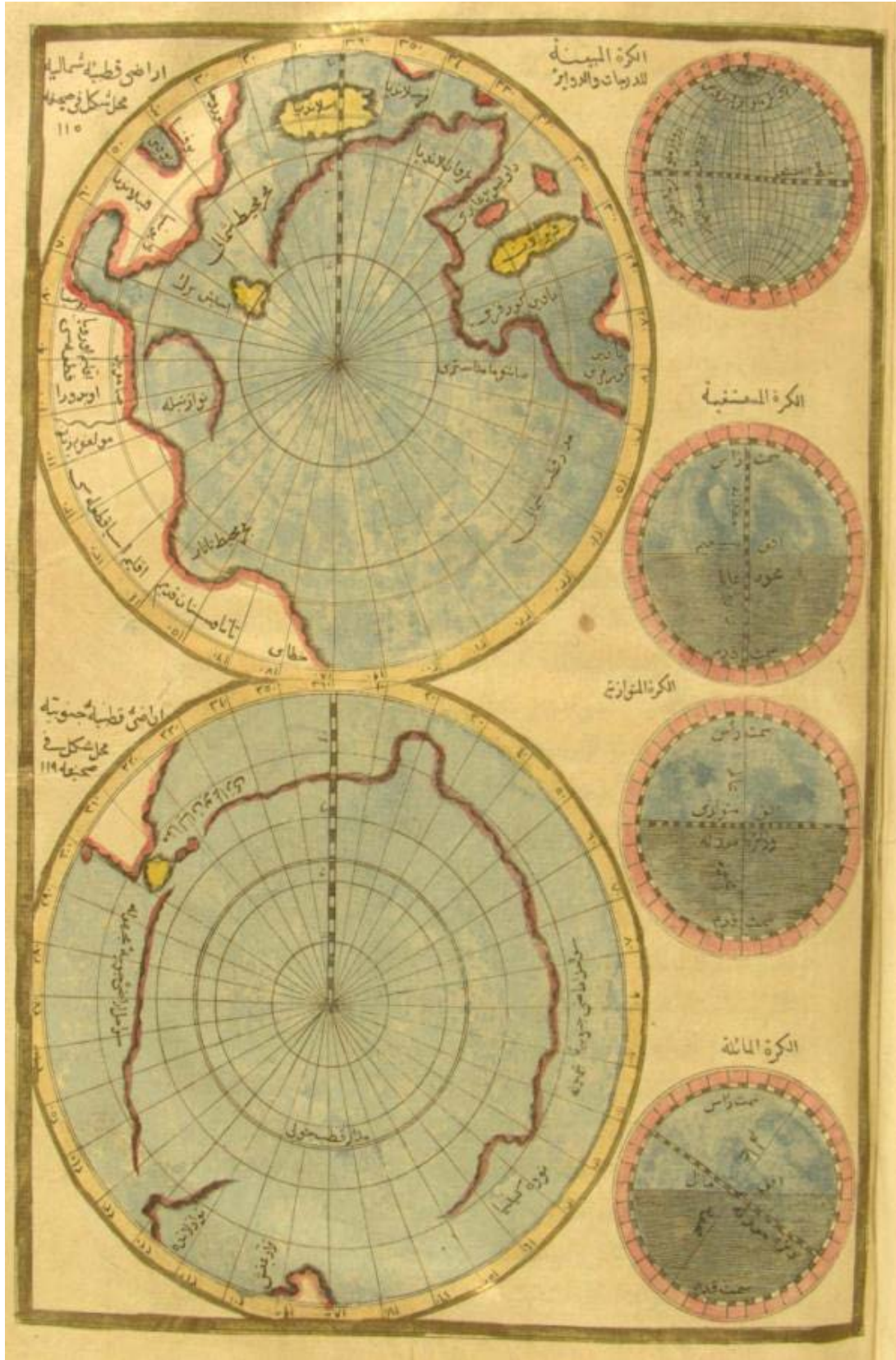
8. Bölüm

Bu bölümde 90. paralel hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Cihannüma'da dört kıtaya ait haritadan sonra Kuzey Kutbu ele alınmaya çalışılmıştır.

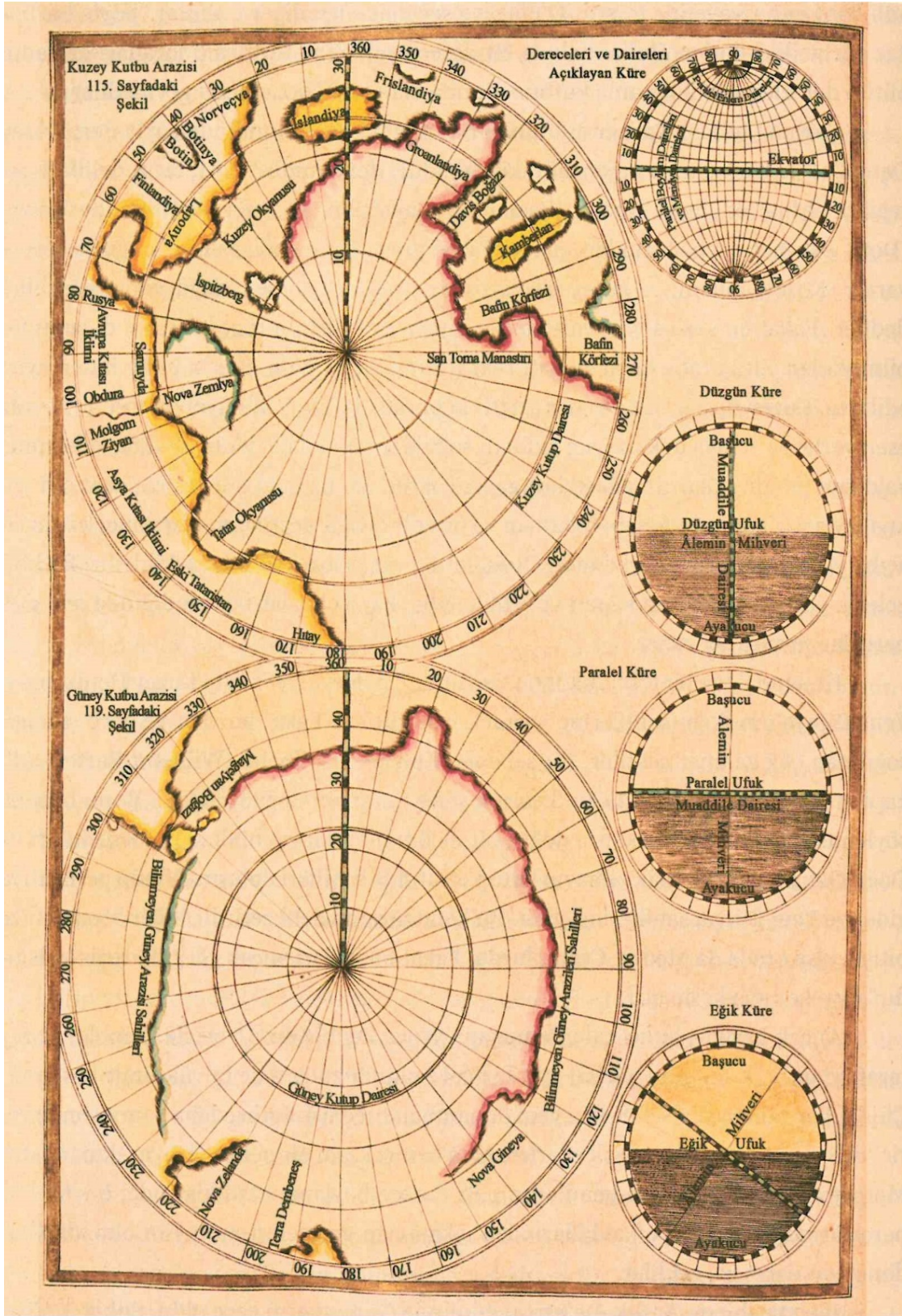
Bu sıralamayı Kâtip Çelebi'nin bu şekilde yapmış olması Batlamyus'un coğrafya kitabına uyduğunu göstermektedir. İlk başta kutup, mihver, güney ve kuzey terimlerini açıklayarak Kuzey Kutbu'nun bize görüldüğünü, Güney Kutbu'nun ise görünmediğini belirtir. Kuzey Kutbu etrafındaki ülkelere değinir. Bunlar; Grönland, İzlanda, Hollanda'dır. Bölgede 9 aya kadar kış mevsimi görülür. Yağmur çok nadir yağar, genellikle kar yağışı hâkimdir. Kutup bölgelerinde güneş ışınlarının geliş açısı dar olduğu için ısınma gerçekleşmez ve ısı kaybı bölgeyi bir buz yığınınna çevirir. Kuzey Kutbu'nun etrafındaki ülkeler şu şekildedir: Grönland, İzlanda ve Novelle Zemble'dir. Novelle Zemble adasında üç boğaz vardır. Bunlar; Vegas, Korbiser ve Davis Boğazıdır. Yakub isimli bir seyyah dört boğazdan bahsetmiştir (Karlığa, 2013, s.236). Bu konu derslerde öğretilirken sınıfa bir küre getirilmeli ve öğrencilere küre üzerinden konu anlatılmalıdır. Bölgenin iklimi ve bölgede yapılan ekonomik faaliyetler hakkında bilgi verilmelidir. Mercator'un Yakub adlı kişiden aktardığı bir rivayet öğrencilerin konuyu kavramasına yardımcı olacaktır: “Bu dört boğaz içinde büyük bir girdap vardır. Su dört taraftan içeri girdaba öyle akar ki gemilerin, rüzgâr kuvveti ile geri dönmesine imkân yoktur. Bununla birlikte oralarda yel değirmeni döndürmeye yetecek rüzgâr esmez (Karlığa, 2013, s.238).”

9. Bölüm

Bu bölümde bir diğer 90. paralel olan Güney Kutbu ele alınmıştır. Bu bölgede olan karaya Müslüman bilginler Altın Bölgesi adını vermiştir. Bilinmeyen güney bölgesi diye adlandırılmıştır. Güney Kutbunun yakınından geçen bazı denizciler sahillерinden denize dökülen bir nehir görmediklerinden bahsederler. Bundan yola çıkarak toprağın kuru olduğu ve hiçbir şey yetişmediğini belirtirler. Güney Kutbu, hakkında bilgiler çok sınırlıdır. Piri Reis, Bahriye'nin baş kısmında: “Bir Portekiz gemisi ters bir rüzgârla Çin Denizi'nin güneyine gidip 25 günde bir kıyıya vardı ve birçok çıplak adam gördü. Bunlar, silâh kullanır, ok atarlardı. Okları kamıştan, ok uçları ise balık kemiğindendi. Acayip şekilleri ve garip yapıları vardı. Kimi boynuzlu, kimi yarı canlı kuş gibi öter, kiminin alnında tek gözü vardır, kimi fil kulaklı, kiminin başı göğsünde köpek gibi kuyruğu var” diye nakleder (Karlığa, 2013, s.242). Kuzey kutbu ile benzer özellikte olduğu söyleyenler de vardır; ancak bu kutup dairesinde bulunan kara küçük kalmaktadır. Derslerde bu konu işlenirken disiplinler arası yaklaşım gereği diğer derslerle bağlantı kurularak işlenmesi oldukça yararlı olacaktır. Örneğin; Andropoloji'den yararlanarak coğrafyayla bağlantı kurulabilir. Şekil 30 ve Şekil 31'de yer alan Güney Kutup Dairesi hakkında bilinmeyen güney arazi sahilleri şeklinde bir tanımlama yapılmıştır. Kâtip Çelebi, bu bilinmeyen yerler hakkında o bölgeye keşif için giden kâşiflerin yabancı kaynaklardaki bilgilerinden yararlanarak o bölgeyi tanımlamaya çalışmıştır. Burada Coğrafya dersi öğretim programındaki A.9.5. “Koordinat sistemini ve haritayı oluşturan unsurlardan yola çıkarak zaman ve yere ait özellikler hakkında çıkarımlar da bulunur” kazanımı kapsamında öğrencilere Şekil 30 ve Şekil 31'de Kuzey ve Güney yarım küreye ait çizimler hakkında bilgi verilebilir. Kâtip Çelebi'nin, Cihannüma'da konu hakkında verdiği bilgilerin öğrenciler tarafından bu kazanım kapsamında değerlendirilmesi beklenir. Şekil 30 ve Şekil 31'deki küreleri çizerken Kâtip Çelebi'nin düzlem projeksiyonu kullandığı görülmektedir. Düzlem projeksiyonunun özelliği kutup bölgelerini sağlıklı bir şekilde resmetmektir. Bu şekillerde Dünya'nın çeşitli açılardaki (Düz, Eğik, Paralel) görüntülerine yer vermiştir. Ayrıca paralel ve meridyen değerlerinin yer aldığı bir kürede bulunmaktadır. Bu küreden yola çıkarak çeşitli hesaplamalar yapılabilir. Bu kapsamda öğrencilerin bu şekilleri inceleyerek Güney ve Kuzey Kutba yakın olan ülkeler hakkında daha doğru değerlendirmeler yapmaları beklenir.

Şekil 30. Kuzey ve Güney Kutbu'nun gösterilmesi (Cihannüma, 2010, s.119-120).

Şekil 31. Kuzey ve Güney Kutbu'nun sadeleştirilmiş gösterilmesi (Öztürk, 2013, s.240).

10. Bölüm

Memleket ve Yönlerin Burçların ve Gezegenlerin Üçgenlere göre oranı hakkındadır. Burada yaşayan halkların özelliklerine de değinilmiştir. Dünyada var olan varlıkların özellikle yıldızlarla bir bağlantısı vardır. Dünya’da yedi iklimin gezegenlere bağlı olduğundan memleket ve şehirler ile 12 burç arasında bir bağlantı vardır. Burçların üçgenleri şu şekildedir; Burçlar dairesi 12 kısıma bölünüp her birine bir burç denilmiştir (Karlığa, 2013, s.242). Avrupa; batı ve kuzeyin arasında olduğundan birinci üçgene mensuptur. Burada yaşayan milletler cesur ve itaatsizdir. Çoğunlukla siyasete meyilli, zorluğa ve yorgunluğa dayanıklı, temiz ve zarif olurlar. Özellikle İngilizler ve Almanlar, Koç burcuna benzer vahşi, yırtıcı, saldırgan bir ahlakları vardır. İkinci üçgende bulunan milletler Asya kıtasında yaşamaktadır. Bu kıtada yaşayanlar da utanma, örtünme, sergilerinde nakış ve süs eşyaları bulunur. İran halkı bu üçgen içinde olduğundan gömleklerinde bile nakış göze çarpar. Fırat ve Dicle arasında bulunan kavimlerde astronomiyle uğraşanlar yaygındır. Üçüncü üçgende bulunanlar Türkistan, Gürcistan, Mâverâünnehir gibi ülke ve bölgelerdir. Halkı çoğunlukla filozof tabiatlı, iffetli ve temiz olur. Dördüncü üçgende bulunan Afrika kıtasıdır. Libya, Mısır, Etiyopya gibi ülkeler bu üçgen içerisinde. Kadınlar ve Erkekler çoğu işte beraber çalışırlar. Bir kadın birçok kişiyle evlenebilir. Erkekleri kadın süsü ile süslenerek gezerler. Çoğunlukla kavga ve kaos buradaki ülkelerin özelliklerindendir (Karlığa, 2013, s.244).

İnsanoğlu sosyal bir varlıktır. Coğrafya genel itibariyle insan ve doğa etkileşimini ele alır. Coğrafya dersi işlenirken bu etkileşime sıkça vurgu yapılır. Cihannüma’da ele alınan kıtaların ve bölgelerin dağlarından, nehir ve göllerinden bahsedilirken bunların insanların kişilik yapısını nasıl değiştirdiği üzerinde de durulur. Örneğin; İnsanların sert mizaçlı olmasından veya yumuşak huylu olmasından bahsedildiği gibi.

11. Bölüm

Dünya’da yaşayan halkların dinlere göre sınıflandırılması ele alınmıştır. Cihannüma’nın yazılırken Mercator’un Atlas Major isimli eserinden bolca yararlanılmıştır. Bu bölümle ilgili bu kitapta Mercator şöyle demiştir:

Dünya’nın kara ve deniz seferinden öğrendik ki, insan cinsinden her sınıf kendi kabullerine göre bir mabuda ibadet eder. Hiçbir yabani ve vahşi kavim yoktur ki onun bir mabudu olmasın. Eski dönemlerde yazılanlar şöyle dursun, biz seyahatimiz esnasında nereye vardı isek, halkını bir çeşit mabuda tapar gördük. Geçmişte Mısır halkı öküz, ata, yılan, timsaha, atmacaya, köpeğe, kurda, kediye tapıp buna benzer yabani hayvanları mabud yerine koyardı. Eski Suriyeliler, balığa ibadet ederdi. Sur ve Sayda halkı, Ba’l adlı puta taparlardı. Dimyat ahalisi soğan ve sarımsağı mabud edinmişlerdi. Fars kavmi Güneş’e ve ateşe ibadet ederlerdi. Yunanlılar ve Romalılar bu konuda güneydeki vâdilerin hangi semtine yönelip gitmediler ki! İnsanlara faydalı, hayır ve şerrin kaynağı olarak kabul ettikleri yapma ve tabii eserlerden gördüklerini hemen tanrı edinirlerdi (Mercator’dan aktaran Karlığa, 2013, s.246).

Cihannüma’da her milletin farklı bir din anlayışı olduğundan bahsedilir. Genel olarak insanların işine ne yarıyorsa onu tarih boyunca mabud edinmişlerdir. Coğrafya derslerinde özellikle turizm konuları içerisinde yer alan din turizmine değinilebilir. Ülkelerin hem ekonomik açıdan hem de kültürel açıdan nasıl veya ne kadar etkilendiği tespit edilebilir. Bu konu hakkında bilgi verenlerin çoğunluğu Avrupa kökenli olduğu için kendi dinlerini ön plana çıkarmışlardır. Asya ve Afrika’nın dini değerleriyle ilgili bilgi çok kısa şekilde geçirilmiştir. Bu bölümde Kâtip Çelebi, Coğrafyanın bölümlerinden olan Beşeri ve Ekonomik Coğrafya kısmına yer vermiştir. Cihannüma’yı oluştururken yararlandığı kaynakların objektiflikten uzak bir yapıda olduğundan yakınmıştır. Araştırmacıların kendi dinlerini ön plana çıkardığını ve eserlerinin bir kısmının eksik kaldığına belirtmiştir. Coğrafya derslerinde öğrencilerin araştırma yaparken özellikle yararlandıkları metinlerin bilimsel mi yoksa değil mi olduğuna dikkat etmeleri üzerinde özenle durulmalıdır. Kâtip Çelebi, Cihannüma’nın bazı kısımlarında öznel olarak değerlendirmelerde bulunmuştur; ancak tanıttığı ülkelerin bildiği kadarıyla tüm özelliklerini göz önüne sermeye çalışmıştır.

12. Bölüm

Bu bölümde Japonya Adası hakkında inceleme yapıp bilgi verilmiştir.

Japonya adası Çin denizinde doğu adalarının başlangıcıdır. Cihannüma’da değinildiği üzere, 163 derece meridyeni Çin Denizi, doğu sınırı 176 derece meridyeni Vermilo kıyıları, güney sınırı 31 derece paraleli Tayland, kuzey sınırı 37 derece paralelinde Londra Körfezi kıyıları olup doğudan batıya uzanan büyük bir adadır (Karlığa, 2013, s.248). Bu

adanın idare merkezi Kyoto şehridir. Aristokrat bir yapı egemendir, yönetime egemen olan üç kişi tarafından her türlü düzenleme yapılabilir. Bu adanın halkı cesur ve savaşa meyilli kimselerdir. Şehirlerinde bir düzen ve intizam vardır. Birkaç küçük nehir bulunmaktadır. Miryako (Kyoto) şehri kıyısında büyük bir balıklı göl bulunmaktadır. Dağların yüksekliği hayli fazladır. Yanardağlar mevcuttur. Suyu ve havası kalitelidir. Toprağının verimli olduğu söylenemez. Genellikle arpa ve Pirinç yetiştiriciliği yapılır. Altın ve gümüş madeni bakımından zengindir. Sıcak isteyen şeker kamışı ve tütün ülkenin güney kısımlarında önemlidir. Çay çok iyi yetiştirilir (Güngördü, 2010, s.614). Bu kısım özellikle Ülkeler Coğrafyası derslerinin konusudur. Öğrencilere, bu bölümdeki Uzak Doğu ülkelerinden Japonya'nın konumu, genel özellikleri, toplum yapısı ve ekonomik özellikleri hakkında bilgi verildiği için derste Cihannüma'nın bu bahsi kaynak gösterilerek yararlanılabilir. Öğrencilerin, bu ülkeye gitmeden de genel hatlarıyla bu ülke hakkında kısaca bir bilgi sahibi olmaları sağlanabilir.

13. Bölüm

Yeni Gine'nin haritası hakkındadır.

Ekvator'dan 10 derece güney paraleline varınca ve 160 meridyeninden, 210 meridyenine doğru son bulunca bazı kıyılar ve adalar keşfedilip ismine Yeni Gine denildi. Burada yaşayanlar siyah ırka mensuptur. Puta taparlar. Yer altı kaynakları bakımından oldukça zengindir. Altın ve Gümüş çıkarılır (Karlığa, 2013, s.258). Yeni Gine bulunduğu konum itibarıyla Ekvator'a yakın bir bölgededir. Öğrencilere Yeni Gine'yi anlatırken güneş ışınlarının dik açılarla geldiğini ve bu özelliği yetişen bitkileri ve burada yaşayan insanları fiziksel açıdan nasıl etkilediğini belirtmek gereklidir. Cihannüma'da bu bölüm kısa ve net bir şekilde ele alınmış, coğrafya derslerinde yeri geldiğinde kullanılabilecek bir kaynak olmuştur.

14. Bölüm

Bu bölüm Doğu Okyanusu, Çin ve Hind Adaları hakkındadır.

Çin sahilllerinde kıyıya yakın Kore adası ile Japon ve Gine adalarıyla birlikte 12 ada bulunur (Karlığa, 2013, s.259).

Şekil 32. Çin ve Hind Adalarının gösterimi (Cihannüma, 2010, s.131-132).

Şekil 33. Çin ve Hind Adalarının sadeleştirilmiş gösterimi (Öztürk, 2013, s.266-267).

Bu adalar, Ekvator'un iki yanında birçok adadan oluşur. Ekvator'un altında bulunduğu için halkı çoğunlukla zayıf mizaçlı, kısa boyludur.

Mercator'un haritasında yer alan 12 ada şunlardır: 1- Mensis, 2- Lokonya (Filipin), 3- Kalamyanis, 4- Mindanav, 5- Siram, 6- Cilolo, 7- Selebes, 8- Bornavi (Burneo), 9- Timor, 10- Cava, 11- Sumatra, 12- Seylan (Srilanka) dır (Mercator'dan aktaran Karlığa, 2013 s.262). Şekil 37 ve Şekil 38 incelendiğinde Çin ve Hint adalarının topografik olarak dağlık bir nitelik gösterdiği söylenebilir. Öğrenciler bu şekillere bakarak bu bölgenin yerleşim yapısından başlayarak tarımda yapılan faaliyetler hakkında çıkarımda bulunabilirler. Kâtip Çelebi, bu adaların özelliklerini kendince şu şekilde sıralamış ve temellendirmeye çalışmıştır: “Ekvator ve Dönenceler etrafında bulunduklarından halkı çoğunlukla zayıf mizaçlı, kısa boylu, akıl ve idrakleri karışık ve karasız olup zahmete tahammül etmezler. Bazı adaların halkı vahşidir, çıplak gezer. Bazıları Müslüman bazıları Hristiyan'dır. Çoğunluğu putperesttir. Buradaki halk beylerine çok düşkündür, önünde saygı ile eğilirler” (Karlığa, 2013, s.259).

Kâtip Çelebi'nin, bu sonuçlara varmasında bölgenin konumu gereği yaşanan doğal olayların insanlara etkisinin büyük rolü vardır. Ders işlenirken bu faktörün haritaları yorumlama ve analiz etmede önemli bir katkısı olabilir. Öğrenciler, standart bilgilendirmeden ziyade yordama gücünü kullanarak mevcut bilgilerle tahminlerde bulunmaya yönlendirilmelidir.

15. Bölüm

Bu bölüm de Doğu Okyanusu adalarından Cilolo ve Moluka adalarıyla ilgili bilgi verilmiştir.

Cilolo Adası, Ekvator 160 derece meridyenindedir. Doğusunda Ceram, Kuzeyi Mindanao, Batısında Celebes, Güneyinde Sanala adaları bulunur. Moluka Adası, 155 meridyeninde bulunan küçük adadır. Cilolo adası ile Celebes adası arasındadır. Bu adaların havası kötüdür. Sabahları hava puslu, öğleye kadar sıcaklık şiddetli olur. Öğleden sonra biraz rüzgâr çıkıp Güneş batınca eser (Karlığa, 2013, s.264). Bütün bunlar bölgeye keşfe giden kâşifler tarafından verilen bilgilerden öğrenilmektedir. Küçük adalar olduğu için haklarında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Ekvator ve çevresinin karakteristik özelliklerini yansıtır.

Moluka adalarının halkı, akli kısa, savaşçı taifedir. Ticaret bilmezler ve yapamazlar. Gemilerinin hepsi kürekli ve küçüktür. Ekin bilmezler ve çok kıt şartlarda geçinirler. Yerleri mümbittir; fakat ekin zahmetinden kaçarlar (Karlığa, 2013, s.268).

16. Bölüm

Bu bölümde, Doğu Okyanus adalarından Mindanao, Sebut ve diğer adalar ele alınmıştır.

Mindanao adası; 10 derece paralelinde 151 derece meridyeninde bulunmaktadır. Halkı yağız, yüzleri ve saçları uzundur. Hurma'dan dukumacılık yaparlar. Ekmek ve pirinç sınırsızdır. Bu adalarda altın madenleri çoktur. Ahalisi top ve tüfek kullanır (Karlığa, 2013, s.271).

Sebut adası; Büyük bir adadır. Altın madeni, şeker, zencefil bulunur. Halkı çinicilikle uğraşmaktadır. Pirinç ve darı çoktur. Hurmadan ekmek yapılır o yenir. Bu adanın etrafında çok fazla balık bulunmaktadır (Karlığa, 2013, s.272).

Pelitona adası; 136 derece meridyeni, 4 derece güney paralelinde küçük bir adadır (Karlığa, 2013, s.281).

Karimata adası; 137 derece meridyeni, 2,5 derece güney paralelinde küçük bir adadır (Karlığa, 2013, s.281).

Kâtip Çelebi, bu küçük adaların özelliklerini vermekle yaşadığı dönemde ne kadar iyi bir birikimi olduğunu ve coğrafyanın içinde bulunan birçok özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Genel itibariyle özelliklerini verdiği yerlerin hem sosyo-ekonomik yapısına değinmeye çalışmış hem de fiziki olarak özelliklerini sıralamıştır. Coğrafya öğretimi ve bütünlük ilkesi gereği bu önemli bir özelliktir.

17. Bölüm

Bu bölümde Sumatra ve diğer küçük Hind adaları ele alınmıştır.

Sumatra adası; 134 derece meridyeninden, 144 derece meridyenine kadar uzanan 5 derece kuzey paralelinden, 5 derece güney paraleline kadar uzanan büyük bir adadır (Karlığa, 2013, s.281). Bu ada da küçüklü büyüklü birçok nehir vardır. Dağlar genellikle kuzey tarafında sıralanmıştır. Bu adada karabiber, ipek yetiştirilir. Altın madeni bakımından

zengindir. Dini inanış bakımından farklı inançlar bir arada yaşar. Deniz kıyılarında Müslümanlar, Orta kesimde putperestler yaşar. “Semâvî kitaplarda Hz. Süleyman Aleyhisselâm’ın, her sene donanmasını Kulzûm Denizi’nden (Kızıldeniz) Hind Yarımadası’na gönderip bolca altın, güzel koku ve baharat getirttiği yazılıdır. İpuçlarına göre bizde öğrendik ki o ada budur” diye Lorenzo kesin bir dil kullanmıştır (Karlığa, 2013, s.285).

18. Bölüm

Çin adalarından olan Bornavi (Bruneo) ele alınmıştır.

145 derece meridyeninden, 151 derece meridyenine kadar ve 2 derece güney meridyeninden, 7 derece kuzey paraleline kadar uzanan büyük bir adadır. Bu adanın birkaç beyi vardır, halkının bir kısmı Müslüman, bir kısmı putperesttir. Deve, Fil, Camus, At ve Keçi bulunur. Defneye benzer bir ağaç yetişir ki ne zaman yaprağı yere düşse hemen canlanıp yılan gibi hareket eder. Pirinç, tarçın, karanfil, zencefil çok fazladır (Karlığa, 2013, s.286). Kâtip Çelebi, özellikle bu bölümde bitki coğrafyasının incelediği bazı bitkileri sıralamıştır. Öğrenciler bitkiler hakkında araştırmaya yönlendirilirse Cihannüma’nın bu bölümünden yararlanılabilir. Bornavi’de özellikle farklı iklimlerin yaşanması bölgeyi bitki popülasyonu açısından zenginleştirmiştir.

19. Bölüm

Bu bölümde, Hind adalarından Seylan (Srilanka) Adası hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu ada 121 derece meridyeninden, 23 derece meridyenine kadar; 6. paralelinden, 10. paraleline kadar uzanan Hindistan’ın güneyinde bulunan bir adadır (Karlığa, 2013, s.290). Bu adada oturanların çoğunluğu Müslümandır. Portekizlilerin istila etmesiyle halkı biraz Hristiyanlaşmıştır. Bu ada Ekvatora yakındır, havası doğu bölgelerinin havasından iyidir. Toprağı verimlidir. Ağaçları her mevsim meyve verir. Ağacını gemi yapıp yaprağından hasır gibi yelken yaparlar. Gemi tahtalarını hurma ipi ile bağlayıp çivi ile çakmaya gerek duymazlar. Bu adanın dağlarının çoğu güney tarafındadır. Cihannüma’da, Mercator’un şu sözlerine yer verilir: “Eskiden bu adanın tamamına müstakil bir hükümdar hükmederdi. Sonra hile ile öldürülüp beyleri aralarında memleketi bölüştüler. Hâlen dokuz beyi vardır.

En büyük beyi, Kul Muhi adlı şehirde oturur diğer beyleri ona her yıl hediye ve haraç gönderirler (Karlığa, 2013, s.292). Bu ada Ekvatora yakın olduğu için çoğunlukla yağış alır, dünyanın en kaliteli çayları burada yetişir. Öğrenciler bu adayı incelerken fiziki özelliklerinden başlayarak, beşeri ve ekonomik özellikleri ve siyasi yapısı, yönetim şekli ele alınarak bölge hakkında genelde olsa bir bilgi edinme imkânı elde etmektedir. Derslerde özellikle Hind ve Seylan Adasının özellikleri karşılaştırmalı olarak anlatılırsa derslerin daha verimli geçmesine katkı sağlar.

20. Bölüm

Bu bölümde, Çin bölgesi ele alınmıştır.

Çin'i doğuda 2000 mil kadar okyanus kuşatır. Batıda okyanus yakınına kadar, arkası Tibet ve bazı Hind memleketleri olan Damazi dağları, güneyde okyanus ile Hind'in Tayland Ülkesi, kuzeyde Tataristan'dan büyük dağlar ile ayrılır ve sınırlar. Kuzey tarafında Almanya mili uzaklığında Çin Seddi vardır. Bu sed Lotur ve Koran dağlarının gediklerinde Tatar hücumunu önlemek için yapılmıştır (Karlığa, 2013, s.297). Çin hükümdarları Moğol ırkındandır. Halkına karşı çok serttir. Hiç kimse hükümdara karşı çıkamaz. Batıla ve ihtişama çok meyillidirler, kendisine Allah'ın oğlu dedirtir. Çinlilerde hırsızlıktan daha büyük suç yoktur. Çoğu kez hırsız ve katili uzun süre hapseder ve aç bırakarak öldürürler. Çin halkı cesur değildir. Sanat ve ticaretti cesarete, barışı savaşa tercih ederler. Fakat aralarında silâh, top ve tüfek kullanırlar (Karlığa, 2013, s.300). Kâtip Çelebi, Çin halkı hakkında; Çinliler'in çoğunun yüzü geniş, burnu basık olur. Sakallarını tıraş ederler. Ekvatora yakın olanları karayağız, uzak olanları buğday tenlidir. Yemekleri çoğunlukla pirinçtir. Şaraplarını pirinçten yaparlar. Çin'in 250 meşhur şehri vardır. Her şehrin isminin sonuna şehir manasına gelen "fu" kelimesi yazılır. Çinliler her şehrin ve hisarının sağlam olmasını isterler. Bunları hendeklerle destekleyip etrafına su akıtırlar. Özellikle kuzey tarafında olan büyük dağların arasının, 500 mil kadar mesafede, Hıtay Tatarları'nı engellemek için kuleler ve surlar (Çin Seddi) ile kapatmışlardır. Çin'in gemi yüzdüren suları ve gölleri çok fazladır. Sayısız gemiye sahiptir. Gemicilerin sayısının bütün Çin şehirlerinin halkı kadar olduğu tahmin edilmektedir. Altı tane göl bulunur. Bunlar; Heylam Gölü, Kuyan Şi Gölü, Şinfu Gölü, Sansi Gölü'dür (Karlığa, 2013, s.312). Sulu kesimlerinde Pirinç ekimi yapılır, kuru yerlerinde Hububat tarımı yapılır. Maden bakımından zengindir; başta maden kömürü olmak üzere, altın, gümüş, bakır, demir

madeni çıkartılır. İpek çoktur ticari değişim aracı olarak kullanırlar (Güngördü, 2010, s.596). Çinliler, ülkelerini yönetirken teokratik bir yapıyı hâkim kılmak isterler. Hâkimleri çoğunlukla din görevlilerinden seçilir. Kâtip Çelebi, Çin halkının yaptıkları işlerde bilimsel imkânları kullandığını belirtir. Coğrafya derslerinde, özellikle tarihi coğrafya konularında anlatılan bölgede yaşanan efsaneleşmiş bazı kesitler anlatılabilir. Cihannüma’da bu kesitler şu şekilde bir örnek verilmiştir: “Bir Horasanlı, ticaret için Zeytin şehrine vardığında çevrede halkın çift sürdüğünü gördü. Güneş, Arslan Burcu’nda ekin zamanı değildi. Bu zamanda ne ekersiniz? dedi. Demir ekeriz diye cevap verdiler. Şaka yaptıklarını sandı. Çiftçi işin aslını şu şekilde açıkladı: Güneş kendi evinde iken hava sıcak olur. Bu toprak demir madenidir. Yarıklar açarız. Güneşin sıcaklığının tesiri ile demir parçaları yarıklar altına dökülüp bir araya gelir. Gece donup sertleşir. Güneş Akrep Burcu’na girince bu işlem durur. Her yarıka çok miktarda demir yığılır. O zaman herkes kendi tarlasına varıp devşirir (Karlığa, 2013, s.308). Çinliler bu metne göre, toprağı ekime hazır hale getirmek için çeşitli işlemler uygulamaktadırlar. Toprak ekilmeden nasıl nadas yapılıyorsa o dönemde farklı bir şekilde uygulama yapılmıştır. Asya Kıtası’nda sahip olduğu toprak itibariyle hatırı sayılır bir büyüklüğe sahip olan Çin, derslerde ele alınırken Kâtip Çelebi’nin üzerinde durduğu sosyo-ekonomik özelliklerine daha fazla zaman ayrılması isabetli olacaktır.

21. Bölüm

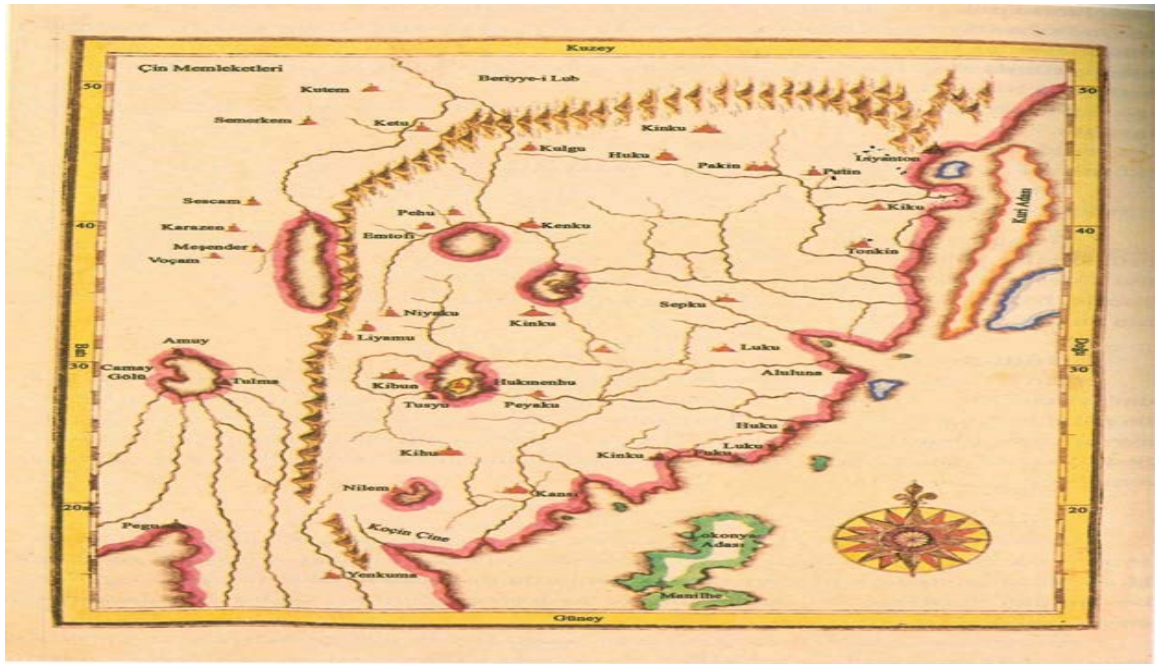
Bu bölüm Hıtay iklim bölgesi hakkındadır.

Bu bölge Cihannüma’da 120 derece meridyeninden, 160 derece meridyene kadar ve 50 derece paralelinden başlayıp 70 derece paralelinde son bulacak şekilde çizilmiştir (Karlığa, 2013, s.314). Hıtay memleketinin kanunları meşhurdur. Bu kanunları koymaya sebep şu şekilde belirtilir: “Eskilerde zarurî sebeplerle hakan ailesinden Luzi adında bir kadın Hıtay Hanı oldu. Memleketi idare etmek için kanunlar koymak gerekti. Kendi asrında Berçin Güzin adlı çeşitli bilimleri bilen filozof, bu kadının acizliğini görünce kendini arz etti. Kadın da ona vezirlik verdi. Bu kişi işleri düzenlemek için hikmet, akıl ve ferâset kaideleriyle meşgul olup kanunlar koydu ve bir deftere yazıp, Hıtay mülkünü idare etmek isteyen o defterde yazılı bulunan kanunları uygulasin diye tavsiye etti. Daha sonra o kanunlar uygulanmaya başlanmış olup hiç değiştirilmezler. Onlara muhalefet etmek suçtur. Hakan bile olsa muhalefet edeni azlederler. Onlara göre günah, kanunu uygulamamaktır.

Şöyle ki, üç günah işlenirse hükümdarlıktan düşüp evlâdı da suçlu olur ve saltanat o neslin eline geçer (Çelebi'den aktaran Öztürk, 2013, s.315).” Kâtip Çelebi, Hıtay ve Tataristan'da oturan putperestler arasında Cengiz Han Yasaları makbuldür demektedir.

Şekil 34. Çin ve Hıtay memleketlerinin gösterimi (Cihannüma, 2010, s.154- 155).

Şekil 35. Çin ve Hıtay memleketlerinin sadeleştirilmiş gösterimi (Öztürk, 2013, s.298).

Hitay halkı din konusunda hoşgörülüdür. Kimsenin dini inancına karışmazlar. Dünya ile ilgili bütün işler kanunlar ile yürütülür. Halk olarak daha çok astronomi ilmiyle ilgilenirler. Sanatta ve süsleme yapmada çok ileri gitmişlerdir. Hitay memleketinin büyük bir kısmını ovalık alan oluşturur. Azda olsa göl ve nehirleri mevcuttur. Dağ ve ormanlık alan azdır. Bu ülkenin havasının değişik bir hali vardır. Yaz günlerinde birden bir şimşek çakabilir. Bazen arkasından kar yağmaya başlayabilir. Yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Çoğunlukla kömür çıkartılır, bunun yanı sıra altın ve gümüş madeni çıkartımı da yapılır. Toprakları tarıma elverişlidir, çoğunlukla pirinç yetiştirilir. Hıtay Ülkesi'nin batı tarafında üç yolu vardır. Biri Keşmir, biri Hotan, biri de Moğolistan yoludur. Hotan ve Keşmir yolu su ve otlak alan bakımından zengindir. Hıtay, genellikle düz ve sulak yerlerdir. Himalaya dağları, güneyden kuzeye doğru uzanır. Karomuran Nehri, Karaya Gölü, Koyanto Nehri, Polisankus Nehri, Kanpenlu Gölü önemli su kaynaklarıdır (Karlığa, 2013, s.350). Derslerde Hıtay bölgesi, haritası incelendiğinde özellikle şehrin etrafının yüksek dağlarla çevrili olduğunu ve orta kesimlerde tarıma uygun alanların bulunduğu görülür. Öğrencilere Şekil 34 ve 35 incelettilerle bu bölge hakkındaki görüşleri alınabilir. Eksik bilgilerinin olduğu noktalarda uyarılar ve düzeltmeler yapılabilir. Aynı zamanda mekânı algılama becerileri de bu sayede ölçülebilir.

22. Bölüm

Bu bölüm Hind ülkesi hakkındadır.

Asya kıtasının güney kısmında yer alan bu ülke ismini İndus nehrinden almıştır. Batısında İndus nehri, kuzeyinde Taurus dağları, doğusunda Damazi dağları, güneyinde ise Hind Okyanusu ile çevrilidir. Hind Ülkesi içinden geçen Ganj nehri ile ikiye ayrılır (Karlığa, 2013, s.353).

Şekil 36. Hindistan'nın gösterimi (Cihannüma, 2010, s.193-194).

Şekil 37. Hindistan'nın gösterimi (Karlığa, 2013, s.354-355).

Vasco da Gama adlı bir Portekizli, kâşif Ümit Burnunu geçerek Hind ülkesine ulaştı, burada bulunan bütün kaynakları ve olanakları Portekiz kralına bildirdi. Portekizliler ve İspanyollar bu ülkeyi ele geçirdi kendilerinden başka kimsenin bu ülkeye girmesine izin vermediler. Uzun süre bu ülkenin kaynaklarını sömürdüler. Tarihte Hind hükümdarları halkını çeşitli kısımlara ayırmışlardı, buna kast sistemi deniliyordu. Halk, felsefeciler, çiftçiler, zanaatkârlar, askerler, kadılar ve devlet işlerini yürütenler. Hind’de bütün milletlerin ve dinlerin mensupları bulunmaktadır. Kuzeybatı’da halkın çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte Güneydoğu halkının büyük bir çoğunluğu Putperest ve Brahman’dır. Hindliler arasında anlaşmazlık nadir olur, şahide çok ihtiyaç duyulmaz. Toplum içinde zanaatla uğraşanlara çok önem verilir ve bu kişilerden vergi alınmaz. Hind ülkesinde rüzgârlar şiddetli eser, Ekvator’a yakın yerlerde hava sıcak, orta bölgeleri ılıman, kuzey tarafı ise soğuktur. En büyük gölü Hiyami Gölü’dür (Karlığa, 2013, s.356). Birçok nehrin kaynağını bu göl oluşturur. Hind’in kuzey tarafını dağlar kuşatır. Dağlarında yoğun bir bitki çeşitliliği vardır, ağaçlar sık bir şekilde yetişmiştir. Tarım bu ülkede özellikle tahıl ve hububat üzerine gelişmiştir. Arpa, pirinç, şeker kamışı yetiştirilir. Yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Altın ve Gümüş madenciliği yapılır (Güngördü, 2010, s.544). Hindistan, tarihsel süreç içerisinde birçok kâşifin keşfetme isteği duyduğu bir yer olmuştur. Özellikle bölgede bulunan zengin bitki çeşidi bazı ülkelerin iştahını kabartmış ve yağmalama isteği doğurmuştur. Portekiz ve İspanyol kâşifler burayı keşfedince çeşitli kumpanyalar adı altında bir sömürü düzeni kurmuşlardır. Coğrafya derslerinde bu bölge anlatılırken coğrafi özellik ve niteliklerinin yanında tarihsel süreç içerisinde ne gibi süreçlerden geçtiği üzerinde de durulmalıdır. Kâtip Çelebi, Cihannüma’da zaman zaman tarihsel süreç hakkında anlatımlar yapmıştır.

23. Bölüm

Bu bölümde, Sind ülkesi incelenmiştir. Sind; İndus nehrinin bu isimle anıldığı ve bu nehrin çevresine bu isim verildiği söylenir.

Sınırları; Batı kısmında Sicistan sahrası, güneyinde Büyük Okyanus, doğusunda Tibet, Kâbil vilayetleri bulunur. Burada yaşayan halk genel itibariyle Hind halkına benzer özelliktedir. Ekonomik yapı itibariyle zengindirler. Kimileri yıldızlara tapar, kimisi Müslüman, kimisi Hristiyan’dır. Acı ilaç ve bitki kökleri bulunur. Malları iyi, elbiseleri güzel ve mahsulleri boldur. Halkın çoğu ördek ve balık avcılığıyla geçinirler (Karlığa,

2013, s.408). Genel olarak baktığımızda aynı kıtada bulunan insan topluluklarının benzer bazı ortak noktalarının bulunduğu söylenebilir. Kâtip Çelebi, medreselerde öğretmenlik görevini üstlendiği zaman aynı kıtada bulunan toplulukların iklimden kaynaklı bazı ortak noktalarının bulunduğundan öğrencilerine söz etmiştir. İnsanların en çok farklılaştığı alanın inançlar konusu olduğu söylenebilir.

24. Bölüm

Bu bölümde, Mükran adında bir ülke ele alınmıştır.

Sind ülkesinin batı kısmında bulunur. Batısında Kirman, doğusunda Sind, güneyde Büyük Okyanus, kuzeyde Havast ve Zabülistan ile çevrilidir. Tarımsal arazi kısıtlıdır. Halkının önemli bir kısmı ticaretle uğraşır. Müslümanlar çoğunluktadır (Karlığa, 2013, s.409). Kâtip Çelebi, bir seyyah olduğu için hoşuna giden Mükran gibi küçük yerleri bile Cihannüma'da yer almasını istemiştir. Cihannüma'da; İbn Havkal'ın şu açıklamasına yer verilmiştir: “Burası (Mükran) etrafı geniş bir bölge olup çoğu yeri çöldür. Ekinleri az olduğundan kıtlık ve zahire sıkıntısı çekilir. Halkı Kürdlere benzer. Farsça konuşurlar. Üzerlerine ferâce giyip başlarına tülbent sararlar. Aralarında tüccar çoktur.” Coğrafya derslerinde, Mükran hakkında buraya kadar anlatılanlara göre şu sonucu çıkarabiliriz: Yeterli tarım arazisi bulunmayan yerlerde halkın geçim kaynağı hayvancılık ya da ticaret olmaktadır. Öğrencilerin herhangi bir haritayı incelediğinde bu sonucu çıkarması gereklidir.

25. Bölüm

Bu bölümde, Zabülistan, Havast ve Aşnagar ülkelerinden bahsedilmiştir.

Zabülistan; Etrafı dağlarla çevrili bir ülkedir. Doğusunda Hind beldeleri, batısında Kūhistan, kuzeyde Hindikuş dağları, güneyde Afganistan bulunmaktadır. Başkenti Kabil'dir. Halkı Müslüman, Hind kâfirleri ve Yahudilerden oluşur. Ekim alanlarında yaygın olarak pamuk ve safran yetiştirilir (Karlığa, 2013, s.412).

Havast; güneyinde Aşnagar, batısında Sicistan, doğusunda Kâbil, kuzeyinde belh ile çevrilidir. Havası çok soğuk olduğundan bağ ve bahçe tarımına uygun değildir (Karlığa, 2013, s.414).

Aşnagar; güneyinde Sind, kuzeyinde Keşmir, doğusunda Hind dağları, batısında Kâbil ile çevrilidir (Karlığa, 2013, s.416).

Kâtip Çelebi, küçük ülkelerde olsa bazı yerleri Cihannüma'da ele almıştır. Asya Kıtası'nda yer alan bu üç ülke etki bakımından zayıftır. Genel olarak derslerde bu üç ülkenin bütün özelliklerini tam olarak bilmek yerine, bulunduğu konum itibariye çıkarım yapılması yeterli olacaktır.

26. Bölüm

Bu bölümde, Kemir ve Tibet şehirleri ele alınmıştır.

Keşmir; Şehrin etrafı tamamen dağlarla çevrilidir. Güneyinde Lahor, kuzeyinde Bedahşan ve Horasan'nın bir kısmı, doğusunda Tibet, batısında Afganistan yer alır. Hava ve su bakımından zengin bir kaynağa sahiptir. Halkı eğlenmeye meyillidir. Halkın çoğunlukla tükettiği yiyecek pirinç'tir. Halkının çoğunluğu Putperest'tir. Keşmir, içerisinden büyük bir nehir akar. Bu nehir üzerinde 50'den fazla köprü bulunur (Karlığa, 2013, s.419).

Tibet; Doğusunda Çin dağları, güneyinde Keşmir ve Hind, batısında Horasan, kuzeyinde Hita ovaları bulunur. Halkının çoğunluğu tüccardır. Gümüş, demir, yakut gibi değerli taşlar satarlar. Tibet'in toprağı verimlidir. Çeşitli bitkiler ve meyveler yetişir. Halkı eğlenceyi sever. Tibet, mercanları oldukça ünlüdür. Bu şehirde para yerine mercan geçer (Karlığa, 2013, s.427). Özellikle Ülkeler Coğrafyası derslerinde, öğrencilere bir ülkenin herhangi bir şehri anlatılırken ilk önce konumu, komşu olduğu şehirler, iklimi, yeryüzü şekilleri, ekonomik kaynakları, komşu devletlerle ilişkileri gibi konular anlatılmalıdır. Kâtip Çelebi, Cihannüma'nın genelinde bu başlıklar üzerinde önemle durmuştur. Anlattığı şehirlerin özelliklerinin yanında insan-doğa ilişkisi gereği insanların hangi karakterde olduğu hakkında yorumlarda da bulunmuştur. Bu bölümdeki Keşmir ve Tibet üzerinde de bu yönde değerlendirmeler yapmıştır.

27. Bölüm

Bu bölümde, Sicistan bölgesi ele alınmıştır.

Horasan, Kirman ve Sind arasında bulunan bir bölgedir. Doğusunda Mükran, kuzeyinde Hind, batısında Kirman ve Horasan, güneyinde Kirman çölü bulunur. Sicistan bölgesi dümdüz bir arazi yapısına sahiptir. İç bölgelerde kumluk bir yol bulunur. Rüzgâr esince kumlar bir yerden bir yere savrulur, Halk bazı yöntemlerle kumları tahliye etmeye çalışır. Hintmind nehri Sistan nehirlerinin en büyüğüdür. Genel olarak Sicistan bölgesi aşırı kurak bir iklime sahiptir. Bitki örtüsü cılız olduğu için toprağın tutunma gücü oldukça azdır (Karlığa, 2013, s.429). Coğrafya derslerinde, özellikle kurak ve çöl ikliminin görüldüğü yerlere örnek verilmesi istendiğinde Sicistan bölgesi buna oldukça uygundur. Kâtip Çelebi'nin, Cihannüma'da Sicistan bölgesi hakkında verdiği bilgiler; Sert ve şiddetli rüzgârların esmesi, kar yağmaması, yoğun bir şekilde kumulların bulunması bölgenin karakteristik özelliklerini gözler önüne serer. Sicistan bölgesinin karakteristik özellikleri özellikle coğrafya derslerinde bitki örtüsünün yeteri kadar gelişemediği yerlere örnek olarak verilebilir. Ülkemizde Sicistan bölgesine benzer yapıda İç Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi örnek verilebilir. Öğretmen bu bölümü derste kullanırken ülkemizdeki benzer yapıdaki bölgelerle ilişki kurması öğrencilerde oldukça etkili olacaktır.

28. Bölüm

Bu bölümde Bedahşan, Tohoristan ve Gûr gibi bölgeleri ele almıştır.

Bedahşan; güneyinde Murgab nehri, kuzeyinde Ceyhun nehri, doğusunda Türkistan, batısında Belh ve Horasan ile sınırlıdır. Ağaçlık alanı ve merası bol olan bir yerdir. Halk konargöçer bir hayat sürer (Karlığa, 2013, s.434).

Toharistan; Bedahşan'nın batı tarafına düşen büyük bir nahiyedir. İbn Havkal, burayı Belh'e bağlı olarak kabul eder. Türkistan ile sınırdadır. Ceyhun ve Murgab nehri Bedahşan'dan sonra buraya uğrar (Karlığa, 2013, s.435).

Gûr; Doğusunda Sistan, üç tarafında da Horasan bulunmaktadır. Dağlık bir yeryüzü şekline sahiptir. Halkı genellikle Müslüman'dır. Havası güzel ve suyu temizdir. Gümüş madeni çıkartılır (Karlığa, 2013, s.436). Bedahşan, Toharistan ve Gûr gibi bölgeler Orta Asya'nın tüm yönlerini yansıtmaya çalışan bir yapıya sahiptir. Kâtip Çelebi, Cihannüma'da bu bölümü oluşturmuş olması, Coğrafya dersini anlatan öğretmen açısından önemli bir kaynak

rolü üstlenmiştir. Dünya haritasının karşısında geçen öğrencilerin Orta Asya gibi geniş bir coğrafyayı somut bir şekilde kafasında anlamlandırmasında Kâtip Çelebi'nin bu yer verdiği 28. bölümün çok önemli bir katkısı olacaktır.

29. Bölüm

Bu bölümde Kirman, Hürmüz ve Lâr illeri ele alınmıştır.

Kirman; güneyinde İran Denizi, batısında Hürmüz Boğazı, doğusunda Mükran, kuzeyinde Horasan çölü ile çevrilidir. Halkı genellikle tarım ve hayvancılıkla geçinirler. İklim bakımından sıcak bir iklime sahiptir (Karlığa, 2013, s.439).

Hürmüz; 92 derece meridyeni ve 26,5 derece paralelinde yer alan bir Kirman iskelesidir. Sıcak bir iklimi vardır. Hurma çok fazla yetiştirilir. Bölge Tatarların istilasına uğramış ve halk bir adaya göç etmek zorunda kalmıştır (Karlığa, 2013, s.440).

Lâr; Hürmüz Boğazı'nın kuzeybatısında bulunur. Havası sıcaktır. Limon, narenciye ve şeker kamışı yetiştirilir. Halkı çoğunlukla zayıf, cılız bedenli ve kötü karakterlidir. Ok atmayı severler, Geniş ve derin su mahzenleri vardır (Karlığa, 2013, s.442).

Bu bölümde özellikle İran ve çevresi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. İran, yüz ölçüm bakımından ve çeşitli sulara kıyısı olduğundan birçok iklimi bünyesinde barındırır. Kâtip Çelebi, İran hakkında hem doğal yapısı hem de beşeri yapısının oldukça çeşitli olduğundan bahsetmiştir. Öğretmen, derste bir günde birden fazla mevsimin görülebileceği yerlere örnek vermek istediği zaman Cihannüma'da bu bölümde bulunan Kirman, Hürmüz ve Lâr illerinden bahsedebilir, özelden genele bir ders işleme yöntemi izleyebilir.

30. Bölüm

Bu bölümde Fars beldesi anlatılmıştır.

Fars iki kısımdır. Kuzeyi ve güneyi dağlıktır. Çok fazla nehir bulunur. Bunlar; Tâb Nehri, Dekan Nehri, Kür Nehri, Fîrûzâbâd Nehri, Neşâver Nehri gibi. Halkın büyük bir kısmı Mecusi'dir. Yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Şehrin havası güzel suyu temizdir. Bölge tarihte Sâsâni Devletinin kontrolündeydi. Sâsâni Devleti parçalanınca Umâre Ailesi, Büveyhîler, Şebankâre Devleti, Muzafferîler, İncûyân, Kâkûye Devleti, Yezd Atabegleri, Salgur Devleti gibi devletçikler kurulmuştur (Karlığa, 2013, s.463). Fars, çok çeşitli

kültürlere sahip bir nitelikte olmuştur. Coğrafya dersleri, disiplinlerarası bütünlük ilkesi gereği tarih konuları ile coğrafyanın alt dallarından olan fiziki coğrafya, beşeri ve ekonomik coğrafya, siyasi coğrafya gibi dallarda bu bölümün bütünlük içerisinde verilmesi anlamlıdır. Örneğin; Fars memleketinin yerleşim biçimi, doğal özellikleri, yaşayan toplumun çeşitli ırklara mensup olması derslerin konusunu oluşturabilir. Öğrencilere bölgenin fiziki özellikleri anlatılırken bu bölgede yaşamış olan köklü geçmişe sahip devletler hakkında da bilgi verilmesi dersin bütünlük içerisinde olması açısından önemlidir.

31. Bölüm

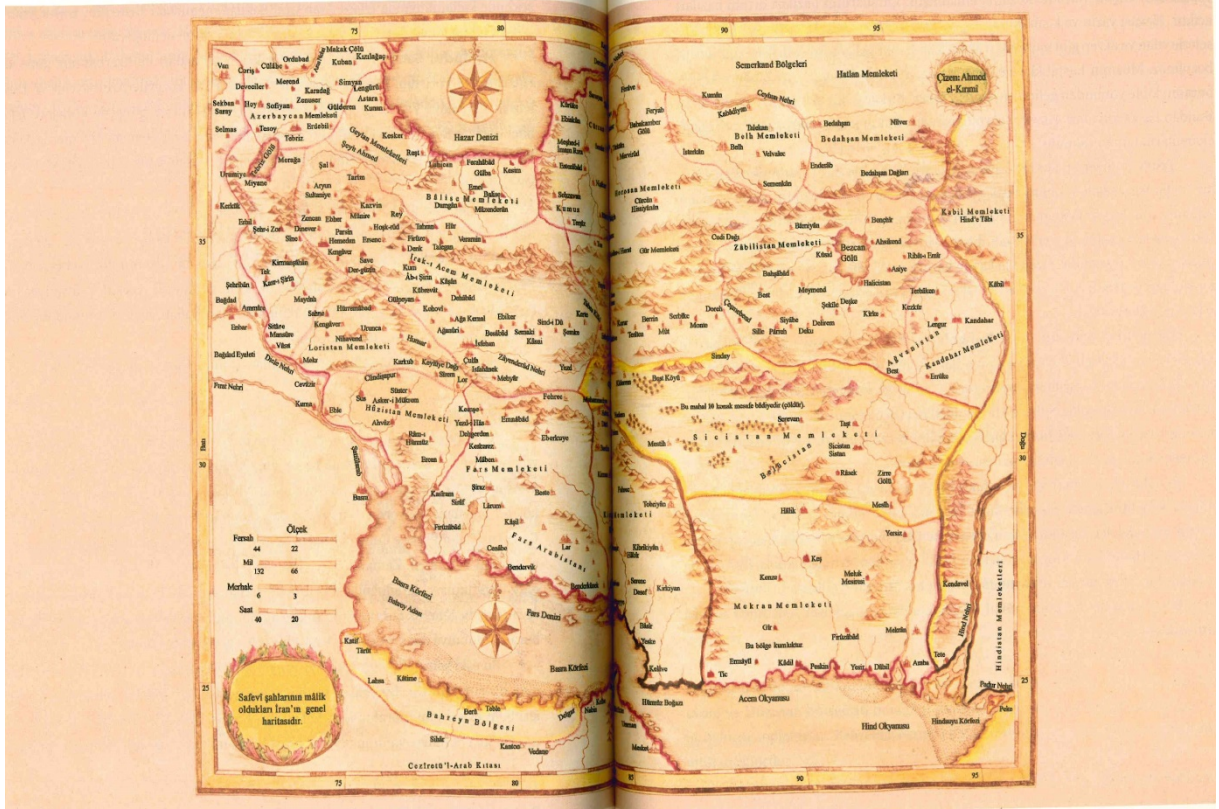
Bu bölümde Hûzistan ili ele alınmıştır.

Hûzistan; batısında Irak, güneyinde Abadan, kuzeyinde Lor dağı, doğusunda Isfahan bulunur. Arazisi düz, ovalık ve akarsu bakımından zengin bir vilayettir. Dicle nehrine yakın yerleri sulak, uzak yerleri kurak özelliktedir. Hurma hemen hemen her yerde yetişir (Karlığa, 2013, s.474). Irak ve çevresi, karasal bir iklim özelliğine sahiptir. Coğrafya derslerinde, Irak Devleti'nin Türkiye'nin komşusu olmasının yanında, eskiden Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde bulunması iki ülke vatandaşları arasında akrabalık hukukunun doğmasını sağlamıştır. Kâtip Çelebi, Cihannüma'nın bu bölümünde Hûzistan ili üzerinden Irak'ın genel özelliklerini anlatmıştır. Özellikle Ülkeler Coğrafyası derslerinde Irak Devleti tanıtılacak ve özellikleri anlatılacaksa Cihannüma'daki 31. bölümden öğretmenler yararlanabilir.

32. Bölüm

Bu bölümde Irak-ı Acem ülkesi adıyla zikredilen günümüzdeki İran Devleti ele alınmıştır.

Batısında Azerbaycan, güneyinde Hûzistan, doğusunda Horasan çölü ile çevrilidir. 40'a yakın şehri vardır, birçoğunun havası soğuktur. Genellikle halk tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Bağ ve bahçe çoktur, üzüm, badem ve fıstık yetişir. Üç tane büyük şehri vardır. Bunlar; Isfahan, Kazvin ve Hamedan'dır (Karlığa, 2013, s.483).

Şekil 38. İran Devleti topraklarının genel gösterimidir (Öztürk, 2013, s.484-485).

İran yapı ve yeryüzü şekilleri bakımından Anadolu'ya çok benzer. Bu ülke Alp-Himalaya kıvrım kuşağı üzerinde yer alır. İran'da kenarlarda genç ve kıvrım sıra dağları, orta kısmında yer yer ikinci derecede dağ sıraları ile bölünmüş geniş plato düzlükleri bulunur. Bu kenar dağlar Doğu Anadolu ile Pamir Platosu arasında birbirinden ayrılarak yerini geniş düzlüklere bırakır (Güngördü, 2010, s.90). Coğrafya derslerinde İran ele alınırken Türkiye ile benzerliklerinden bahsedilmesi öğrencilerin zihninde önemli bir yer edinmesini sağlayacaktır. Örneğin; Türkiye ile İran iklim bakımından benzerdir. Bu benzerlik topografik dağılışın birbirine uyması ile ilgilidir. Yukarıdaki şekilde (Şekil 38) Kâtip Çelebi, İran'ın daha çok fiziki durumu hakkında bilgi vermiştir. Öğrenciler bu şekilden dağlık alanları, çöl olan yerleri rahatlıkla öğrenebilir.

33. Bölüm

Bu bölümde Horasan vilayeti ele alınmıştır.

Horasan, güneşin doğduğu yer anlamına gelmektedir. Doğusunda Sistan, kuzeyinde Türkistan, batısında İran, Taberistan, güneyinde Fars, Kirman ile çevrilidir. Büyük

şehirleri, Nişabur, Herat ve Belh'tir. Herat; etrafı çöl olan bölge bağ, bahçe ve akarsularla çevrili olup içinden nehirler geçer. Murgab Nehri, Sehar suyu, Gülistan Dağı, Şetan Dağı bulunur (Karlığa, 2013, s.512). Halkı genel olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Horasan vilayetinde özellikle pamuk ziraatı yapılmaktadır (Güngördü, 2010, s.98). Horasan'ın bir kısmında çöl görülmektedir. Horasan, İran'nın en büyük vilayetlerindedir. Değerlendirme yaparken Horasan'nın hem kültürel açıdan hem de bulunduğu bölgenin fiziki yapısı açısından ele almak daha faydalı olacaktır. Horasan'a tarihte Selçuklular başta olmak üzere Timur Devleti, Samanoğulları gibi birçok devlet hâkim olmuştur. Coğrafya derslerinde tarihi açıdan önemli özellikleri olan şehirlerin veya bölgelerin sadece coğrafi özelliklerine değil de başka disiplinlerin konu ile ilgili veri ve bilgilerinden yararlanılabilir. Bunun sonucu olarak öğrencilerin konuyu daha iyi kavraması sağlanabilir.

34. Bölüm

Bu bölümde, iki ilin özellikleri incelenmiştir. Bunlar; Kûmis ve Taberistan'dır.

Kûmis; Mevki açısından İran ve Horasan arasında kalır. İklim bakımından ılıman bir iklime sahiptir. Güney kısmında çöl halinde bir bölge bulunur (Karlığa, 2013, s.548).

Taberistan; Bu diyar çoğunlukla meşelik ve dağlık olduğundan bir ordu baltalarla ormanı kırıp geçirmiş ve böylece Taberistan denilmiş yahut ağaçlar kesilip yerine şehirler bina edildiği için yerine bu isim verilmiş (Karlığa, 2013, s.549). Sınırları; doğusunda Hârezm, kuzeyinde Şirvan denizi, batısında Deylem bulunur. Şehir etrafı dağlarla çevrilidir. Burada Hurma, Turunç, Limon yetiştirilir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir; Kumis ve Taberistan da ılıman bir iklim yaşanmaktadır, dağların yükseltisi çok fazla değildir. Yer yer iç bölgelerde aşırı kurak bir iklim görülür.

35. Bölüm

Bu bölümde, Hârezm, Deylem ve Giylan illeri ele alınmıştır.

Hârezm; güneyinde Horasan, batısında Türklerin yaşadığı bölgeler, doğusunda Mâverâünnehir ve kuzeyinde Türklerin yaşadığı bölgeler ile çevrilidir. Bölgenin havası genellikle soğuktur. Şiddetli soğuk nedeniyle Ceyhun nehri donar. Göller bakımından da

zengindir. Tarım azda olsa yapılır, dokuma faaliyeti açısından gelişmiştir (Karlığa, 2013, s.556).

Deylem ve Giylan; Sınırları batısında Azerbaycan, doğusunda Rey, güneyinde Azerbaycan, kuzeyinde Hazar Denizi bulunur. Giylan'nın etrafı sarp kayalıklarla, meşeli dağlarla çevrilidir. Bu bölgede Şii Büveyhi ve Hârezmşah Devletleri kurulmuştur. Cihannüma'da Giylan'ın bazı vasıfları başlığı altında şunlara yer verilmiştir: Sarp kayalıklar, meşeli dağlar ve zorlu geçitlerle çevrilidir. Suyu bol, pınarları çok olan ovalardır. Hiçbir zaman yağmur eksik olmaz. Halkın yiyeceği çoğunlukla pirinç, balık ve kuş etidir. Koyun eti ve yağlı şeyleri zararlı kabul ederler (Karlığa, 2013, s. 557). Hârezm hakkında ise, Nimeti çok, meyvesi bol bir yerdir. Ancak ceviz olmaz. Burada ince bezler, yünler ve güzel ipekli kumaşlar dokunur. Halkının çoğu cömert, mürüvvet sahibi tüccar ve genellikle yolculuk yapan kişilerdir (Karlığa, 2013, s.558). Bu bölümde zikredilen illerin Ülkeler Coğrafyası derslerinde genel özelliklerinin yanında kültürel özelliklerinden de bahsedilebilir. Öğrencilerin, Türkiye'nin kültürel özellikleriyle komşusu olan bölgelerin özelliklerini karşılaştırma becerilerini geliştirir.

36. Bölüm

Bu bölümde, Maverâünnehir ismiyle bilinen Turan bölgesi hakkındadır.

Bölgenin batısında Hârezm, doğusunda Hindistan, güneyinde Ceyhun nehri, kuzeyinde Türkistan ile çevrilidir. Bölgenin bazı şehirleri şunlardır; Semerkand, Soğd, Buhara, Bikend, Yenikent, Cend, Taşkent, Tünket, Fergana gibi (Karlığa, 2013, s.561).

Bu bölgede iki büyük nehir vardır. Ceyhun ve Seyhun nehirleri. Ceyhun nehri kış mevsiminde donar, üzerinden bir araba dahi geçebilir. Su temin etmek isteyenler delip kuyu gibi su çıkarırlar. Bölgede birçok dağ silsilesi vardır. Bunlar; Sârvân, Esfere, Fergana ve Vereke Dağı. Bölge maden açısından zengindir. Meyve yetiştirilmesi açısından uygun bir iklim yapısı vardır. Maverâünnehir halkı, çoğunlukla barış ve iyiliksever, cömert ve misafirperverdir. Burada yaşayan halk, mallarının çoğunu hayır yola harcar. Çölde kervansaraylar ve misafirhaneler inşa edilmiştir. Cihannüma'da: "Maveraünnehir'de yaşayan halk yaşadıkları coğrafya gereğince yiğit, yürekli ve savaşçı olurlar." diye belirtilmiştir (Karlığa, 2013, s.579).

Şekil 39. Maveraünnehir bölgesinin gösterimi (Karlığa, 2013, s.562-563).

Maveraünnehir bölgesi, konumu gereği çağlar boyunca birçok kez istilaya uğramıştır. Bu bölgede kurulan devletlerin orduları ne kadar güçlü ise o kadar hüküm sürebilmişlerdir. Bu bölgeye hâkim olmak isteyen topluluklar, bölgeye kültürel açıdan önemli katkılar sunmuşlardır. Bölgenin şehirlerinden olan Buhara, Semerkand, Fergana gibi yerler bilim açısından ve kültürel açıdan oldukça önemli yerlerdir. Coğrafya derslerinde öğretmenler tanıttıkları bölgelerin, şehirlerin coğrafi özelliklerinin yanı sıra kültürel ve tarihi özelliklerine de vurgu yapmalıdır. Bu vurgu da Turizm Coğrafyası çerçevesinde yapılabilir. Kâtip Çelebi, Cihannüma'da yer verdiği bölümlerde bir seyyah gözü ile bu konuyu ele almıştır. Şehirlerin fiziki yapısı haricinde kültürel yapısının da önemli olduğuna yer vermiştir.

37. Bölüm

Bu bölümde Türkistan ve çevresindeki ülkeler ele alınmıştır.

Batısında Hıtay, kuzeyinde Kıpçak bölgesi, güneyinde Mâverâünnehir, Keşmir, Tibet, batısında Hârezm, Dağıstan ile çevrilidir. Yerleşim açısından dağınık ve topraklarının önemli bir kısmı çöl ile kaplıdır. Bazı şehirleri şunlardır; Kaşgar, Yenihisar, Yarkend, Çiğil, Hazar, Otrar gibi (Karlığa, 2013, s.584). Genellikle tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Yeraltı kaynakları açısından zengindir. Özellikle Gümüş madeni ve Altın madeni çıkarımı yapılır (Güngördü, 2010, s.602). Bu bölge halkı için Cihannüma'da, çelik tabiatlı, su ve hava gibi hareketli, çok kuvvetli, dev gibi iri yarı bir topluluk tanımlamaları kullanılmıştır. Türkistan'da daha çok Güneybatı Türk ya da Oğuzca grubuna giren ve Azeri Türkçesiyle Türkiye Türkçesine yakın bir dil kullanılmaktadır. Bu bölgenin orta kesiminde Karakurum ismi verilen bir çölde bulunmaktadır. Bölgeden geçen Seyhun ve Ceyhun Nehirleri buradaki bitki örtüsünün hayat kaynağı olmuştur. Bölgede karasallık hâkim olduğu için havanın nem taşıma kapasitesi yüksek ancak bağıl nem kapasitesi oldukça azdır. Bunun sonucu olarak, bölgede sıcaklık farkı oldukça yüksektir. Cihannüma'da 37. Bölümde Kâtip Çelebi, bölgenin genel hatlarından bahsetmiş ve öğrencilerin bu bölüm hakkında bazı araştırmalar yapmasına dikkat çekmiştir. Bunlar, bölgenin coğrafi yapısı, kültürel özellikleri, klimatolojik özellikler, fiziki yapısı ve bunun sonuçları hakkında çıkarımlar yapılabilir. Öğretmenler; Coğrafya derslerinde, konunun genel hatlarını verdikten sonra öğrencilere kılavuzluk ederek öğrencilerin yordama ve bağ kurma becerilerinin gelişmesine yardımcı olmalıdır.

38. Bölüm

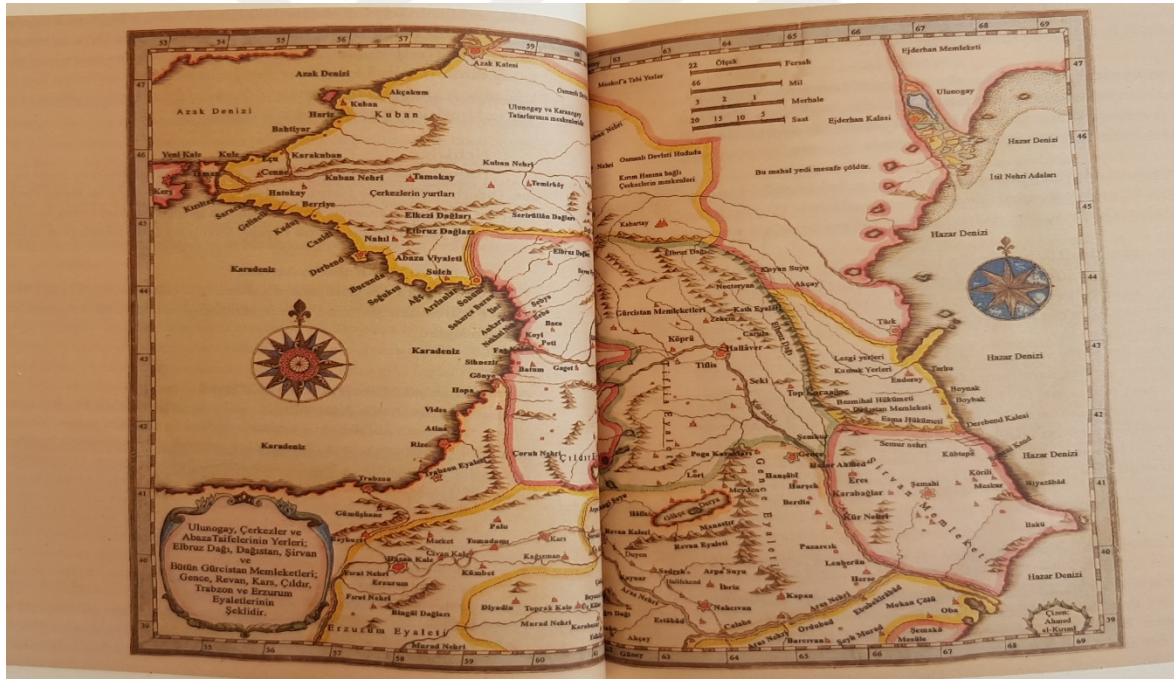
Bu bölümde, Azerbaycan ülkesinin genel özellikleri ele alınmıştır.

Azerbaycan'nın batısında Ermenistan, güneyinde İran, doğusunda Deylem, Taberistan, kuzeyinde Hazar Denizi bulunur.

Ülkede dağlık alanlar bulunur. En çok bilinenleri Sehend ve Seylan Dağı'dır. Büyük bir göl ve nehirleri vardır. Urmiye Gölü; suyu son derece acıdır. Enderâb, Safi, Ceft, Serav, Aras nehirleri en bilinenleridir. Azerbaycan'nın yolları; Tebriz'den batıya Erzurum'a, Tebriz'den kuzeye Karabağ'a, Tebriz'den Sultaniye'ye, Erdebil'den Sultaniye'ye, Erdebil'den Karabağ'a şeklindedir (Karlığa, 2013, s.602).

Şekil 40. Kafkasların gösterimi (Cihannüma, 2010, s.478-479).

Şekil 41. Kafkasların sadeleştirilmiş gösterimi (Karlığa, 2013, s.668-669).

Cihannüma’da Hafız Ebu Tâhir-i Selği isimli birisinin Azerbaycan halkı için şu sözlerine yer verilmiştir: “ Bize göre doğuda gramer ve edebiyat konusunda Azerbaycan memleketi batıda Endülüs gibidir. Oranın halkından başarısız birini bulamazsın. Zira oranın halkının en başarısız bile tıpta ileri derecededir” (Karlığa, 2013, s.605). Coğrafya derslerinde, Türkiye açısından hem fiziki konumu hem de kültürel yakınlık ve kardeşlik hukuku

nedeniyle Azerbaycan'ı farklı şekilde değerlendirmek yararlı olacaktır. Azerbaycan'da Türklerin görülmesi 1015-1021 yılları arasında Çağrı Bey tarafından bölgeye yapılan akınlarla başlar. Tuğrul Bey'in 1054'te Gence'yi kuşatmak için Bizans'a yapmış olduğu sefer, Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya olmuştur. Sultan Alparslan zamanında Azerbaycan bölgesindeki diğer krallıklar tamamen etkisiz hale getirilmiştir. Melihsah dönemi ise, Azerbaycan'ın Türkleşmesinin son safhasını oluşturur. Azerbaycan'ın yaklaşık %50'si dağlık olan bölgede deniz seviyesinden 3000 metreye kadar olan sahalar ve %1'inin 3000 metreden yüksek olan sahalar kaplamaktadır. Azerbaycan'ın deniz seviyesinden yüksekliği 657 metredir (Güngördü, 2010, s.64). En yüksek dağları kuzey kısımda yer alır. Elverişli iklim koşulları Azerbaycan'da çok zengin ürün çeşidinin yetiştirilmesine imkân sağlar. Pamuk, tütün, zeytin, çay, tahıl ürünleri ve çeşitli sebze-meyve yetişmektedir. Derste Azerbaycan ele alınırken öğretmenin ilk olarak yapması gereken Türkiye ile kültürel bağlarından bahsetmesidir. Daha sonra ekonomik olarak ilişkilere vurgu yapması, beşeri ve sosyal özelliklerine değinmesidir. Cihannüma'da da Kâtip Çelebi'de 38. Bölüm başlığında Azerbaycan hakkında sosyal ve beşeri açıdan, fiziki özellikleri açısından değerlendirmeler yapmış, Azerbaycan hakkında değerlendirme yapan kişilerin görüşlerine de yer vermiştir.

39. Bölüm

Bu bölümde, Azerbaycan'a komşu olan Erran, Mugan ve Şirvan bölgeleri ele alınmıştır. Doğuda Azerbaycan, Deylem, güney Ermenistan, batıda Erzurum, Gürcistan, kuzeyde Hazar Denizi vardır. Azerbaycan'dan geçen iki büyük nehir bulunur. Bunlar; Kür Nehri, batıdan doğuya doğru akar (Karlığa, 2013, s.617). Kâtip Çelebi, Kür Nehri hakkında doğuş yeri Göle ve Kars arasında bulunan bir dağdadır. Doğuş yerinde, taştan bir öküz heykelinin ağzından ve burnundan su çıkar, akışkanlığı kuvvetlidir, demiştir. Diğer büyük nehir ise Aras Nehri'dir. Bingöl Yaylası'ndan çıkıp Pasin sınırına uğradıktan sonra Çoban Köprüsü'nün altından geçer. Ülkenin en ünlü dağı Elburz Dağı'dır. Bu dağın batı kısmında Gürcistan bulunur.

Erran; Aras Nehri kenarından Kür Nehri'ne kadar iki nehir arasında kalan ilin ismidir (Karlığa, 2013, s.617).

Mugan; Hazar Denizi'nin güney kısmında yer alır. Ermenistan, Azerbaycan ve Hazar Denizi ile sınırlanmıştır (Karlığa, 2013, s.619).

Şirvan; Kür Nehri'nden Demirkapı'ya kadar uzanan ilin ismidir (Karlığa, 2013, s.620).

Öğretmenler bu bölümü ele alırken, buradaki bölgelerin hangi ülkelere komşu olduğu ve bu ülkeler için öneminin ne olduğuna değinmelidir. Kâtip Çelebi, bu bölgeler (Erran, Mugan, Şirvan) için stratejik açıdan bölge ülkeleri için önemli olduğuna değinmiştir. Öğretmenlerin, Türkiye için bu bölüm ile benzer özellikte önemi olan (Örneğin; Kıbrıs) yerlerle bağ kurarak dersi anlatması akılda kalıcılığı önemli ölçüde artıracaktır.

40. Bölüm

Bu bölümde, Dağıstan, Gürcistan ve çevresindeki bölgeler ele alınmıştır.

Dağıstan İli; batısında Çerkezlerin yaşadığı yerler, güneyinde Gürcistan, doğusunda Hazar Denizi, yer alır. Çok dağlık olduğundan bu isim verilmiştir. Cihannüma'da bu bölge için: "Ahalisi karışık olup her milletten insanı barındırmaktadır" denmiştir (Karlığa, 2013, s.630).

Gürcistan; Hazar Denizi ile Karadeniz arasında konumlanan ülkenin doğusunda Hazar Denizi, güneyinde Çıldır Gölü ve Kars, batısında Karadeniz, kuzeyinde Dağıstan ile çevrilidir. Halkının çoğunluğu Hristiyan'dır (Karlığa, 2013, s.635). Kuzey kısımda Alp sıradağlarına ait Büyük Kafkaslar, güneyinde Kuzey Anadolu Dağlarının doğu uzantısında Küçük Kafkaslar bulunur. Karadeniz'in doğu kesiminde stratejik bir konumda olan Gürcistan Kafkas Dağları'nın büyük bir kısmını ve oradaki bağlantılı güzergâhları kontrol altına almaktadır (Güngördü, 2010, s.78). İklim bakımından diğer Kafkas ülkelerinden bazı farklılıkları bulunmaktadır. Büyük Kafkaslar kuzeyden gelen soğuk hava akımını engeller, Karadeniz'in denizel etkileri ise orta kesimdeki boğaz sayesinde kolaylıkla ülke içerisine girer.

Kars; güneydoğusunda Çıldır Gölü, kuzeyinde Ahıska, batısında Erzurum bulunur. Burada çok sayıda âlimin mezarı bulunmaktadır. İçerisinden Aras Nehri geçmektedir. Kâtip Çelebi, Aras Nehri'nin aktığı Kağızman yakınlarında Ermenilerin itibar ettiği Üç kilise diye bir yerden bahsetmiştir. Her sene bahar mevsiminde burada bulunan keşişler çeşitli çiçekler toplar, üzerlerine su döker ve çiçekleri bir kazanda kaynatırlar. 40 gün bildikleri

duaları okurlar. Bu suyu damıttıktan sonra ölen kişilerin yüzlerine sürerler. Gökten meleklerin gelip bu suyu kaynattıklarına inanırlar (Karlığa, 2013, s.638). Cihannüma'da bulunan bu kesit, Coğrafya'nın gelenek, görenek ve inanış yönüne vurgu yapmaktadır. Özellikle eğitim verilirken buna benzer bölümlere temas etmek öğrencinin de merak duymasını sağlar.

Derslerde bu konu ele alınırken dağların duruş pozisyonu ve bunun sonuçları öğrencilerle tartışılmalıdır. Dağların uzanış şekli, Gürcistan'ın Karadeniz kıyı kuşağında yer alan batı kesiminde yetiştirilen; turunçgiller, üzüm, çay, sebze ve patates gibi bitkilerin yetişmesinde etkili olduğu öğrencilere anlatılmalıdır. Kâtip Çelebi, Cihannüma'da ele aldığı bölgelerin bu özellikleri üzerinde önemle durmuştur. Yer verdiği bölümlerde bu konuya temas etmeden geçmemiştir.

41. Bölüm

Bu bölümde, Ermenistan bölgesi ele alınmıştır.

Bölge'nin sınırlarında ihtilâf olduğundan bahsedilmiştir. Bu bölgenin taksimi konusunda ihtilâfî işaret esnasında: “Biz Büyük Ermenistan'a dâhil olan Erzurum ve Kars eyaletlerini bağımsız olarak bir fasılda beyan ederiz” dediği cümlesinden açıkça anlaşıldığı üzere, diğer memleketleri de yazıp birçok fasıl ve konuları ihata ederek kitabın hacmini genişletmiş olması beklenirdi. Muhtemelen bu kitabın alt tarafı ya kayıp veya çalışmasına ve vaadini yerine getirmesine aziz ömrü müsaade etmemiş olmalıdır (Karlığa, 2013, s.655). Azerbaycan, İran ve Ermenistan bulundukları bölgede bazı alanlar için hak iddia ettiklerinden dolayı anlaşmazlık yaşıyorlar. Kâtip Çelebi'ye göre; Ermenistan ikiye ayrılır. Büyük Ermenistan Van, Kars ve Erzurum eyaletlerinden ibarettir. Küçük Ermenistan ise; Adana, Maraş illerinden oluşur.

Van; Doğusunda Tebriz, güneyinde Sultaniye, kuzeyinde Çıldır ve Kars, batısında Diyarbakır bulunur (Karlığa, 2013, s.642).

Erzurum; Doğusunda Kars, kuzeyinde Trabzon ve Gürcistan, batısında Sivas, güneyinde Diyarbakır ve Van bulunmaktadır. Birçok nahiyesi vardır; Hınıs, İspir, Mürskulu, Boğaz, Su şehri ve Tercan'dır. Çevresinde bulunan dağlar; Aladağ, Bozcadağ, Köşdağı, Eğirlidağ (Karlığa, 2013, s.662). Bu bölgeden geçen nehirler; Murad Nehri, Fırat Nehri gibi. Türkiye'nin de en önemli illerinden olan Erzurum hakkında öğrencilere bilgi sunarken

Cihannüma’da anlatılanları incelemekte yarar vardır. Cihannüma’da; bu şehrin kalesinin içinde eski şehir ve yeni bir cami bulunmaktadır. Hamamları alış veriş merkezleri ve bedesteni mevcuttur. Ekilecek tarlaları nihayetsizdir. Fakat meyvesi ve ağaçları yoktur. Yakacak olarak tezek kullanırlar. Akar pınarları arasında Cennet Pınarı diye meşhur bir suyu vardır (Karlığa, 2013, s. 656). Şehir de üç tane kapı vardır. Bunlar; Tebriz Kapısı, Gürcü Kapısı, Erzincan Kapısı’dır. Tebriz Kapısı içinde kubbeli bir kilise bulunur. Buradan şu değerlendirmelerde bulunulabilir: Kâtip Çelebi, anlattığı yerlere gidemeyenlerin ya da bu yerleri öğrencilerine anlatmak isteyen öğretmenlerin, ilk olarak sınırlarından bahsetmelerini daha sonra bölgedeki fiziki yapı, sosyoekonomik etkinliklerin verilmesi gerektiğini işaret etmiştir. Coğrafi açıdan sınırları geniş olan yerlerin anlatılması kolay olması için haritalara da yer vermiştir. Bu bölümde ele alınan bölgeler içinde Şekil 40 ve Şekil 41’deki haritalardan faydalanılmıştır. Bu haritalara bakarak bölgenin fiziki yapısı hakkında bilgi edinme imkânı doğmuştur.

42. Bölüm

Bu bölümde Dicle ve Fırat Nehirleri arasında bulunan İller ele alınmıştır.

Bu bölgede özellikle Rakka (Şanlıurfa), Diyarbakır ve Musul bulunmaktadır. Musul; Dicle Nehri’nin batı tarafına düşer, doğu tarafında eski Asur şehri olan Ninova bulunur (Karlığa, 2013, s.670).

Diyarbakır; Dicle Nehri tam olarak ortasından geçmektedir. Doğu tarafında Van, kuzeyinde Erzurum, batısında Sivas, güneyinde Musul yer alır. Diyarbakır’da yaşayan halk Arapça, Türkçe, Farsça, Kürtçe ve Ermenice konuşurlar. Diyarbakır bir merkez konumundadır, birçok yere yol gitmektedir. Örneğin; Diyarbakır’dan Halep’e, Diyarbakır’dan Musul’a, Diyarbakır’dan Van’a, Diyarbakır’dan Malatya’ya (Karlığa, 2013, s.675).

Rakka (Şanlıurfa); Doğusunda Musul, güneyinde Sincar Ovası, batısında Fırat Nehri ve kuzeyinde Diyarbakır bulunur. Şehrin yakınında bazı tepeler, dağlar ve büyük mağaralar vardır. Şehrin bir bölümünde günümüzde de var olan kutsal sayılan bir göl vardır. İçerisinde birçok balık vardır, avlamak yasaktır, avlayanın bir zarara uğrayacağına inanılır (Karlığa, 2013, s.683). Cihannüma’da Nusaybin ili hakkında da şunlara yer verilmiştir; Kuzeyinde büyük bir dağ vardır. Bu dağdan bir nehir akar. Nusaybin bostanlık bir yerdir.

“40 bin bostan bu nehir üzerindedir” derler. Beyaz gül yetiştiriciliği yaygındır. Nusaybin Dağı’na Cûdi Dağı derler. Nuh aleyhisselâm’ın gemisi 6 ay 8 günden sonra bu dağda durmuştur. Cihannüma’da yer verilen 42. Bölümde bahsedilen illerin tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgede birçok tarihi olay yaşanmıştır. Bunlardan bir tanesine Cihannüma’da değinilmektedir; Hz. Yunus peygamber olarak Ninova şehrine gönderilmiştir. Burada bu şehrin hükümdarını ve şehir halkını Hak yoluna davet etmiştir. Bu kavim dalâlette ısrarlı olunca Yunus Aleyhisselâm: “Üç gün içinde imana gelmezseniz halkın gazabının size gelmesi muhakkaktır” diye ikaz edip izin almadan şehirden ayrıldı. Nihayet hak tarafından gönderilen kara bulutlar şehri kaplayınca halk korku ve dehşet içinde Yunus Aleyhisselâmı arayıp bulmaya, birbirleriyle helalleşmeye, içtenlikle tövbe ve iman ederek Cenâb-ı Hak’a yalvarmaya başladı. Bu alâmet ortadan kalktı ve 10 Muharrem Cuma günü kurtuluş günü oldu (Karlığa, 2013, s.671). Buradan şu çıkarılabilir; Kâtip Çelebi, her bölgeyi Cihannüma’da kendine özgü bir yapı ile almış, özellikle sosyokültürel yapısı öne çıkan bölgelerin coğrafi özelliklerinin yanında tarihi özelliklerine de temas etmiştir. Yani dersler arasındaki bütünsellik ilkesini bu gibi yerlerde bolca kullanmıştır. Coğrafya Öğretmenlerinin dersi işlerken coğrafya bilgisinin yanı sıra tarihsel açıdan da bilgili olması gerektiği görülmektedir.

43. Bölüm

Bu bölüm, Irak ülkesini ele almıştır.

Bu ülkenin batısında Cezire, güneyinde İran Denizi, doğusunda Hilvan bulunur. Çeşitli kısımlara ayrılır; Basra, Bağdat bölgeleri. Irak toprakları verimlidir. Birçok meyve türü ve kaliteli pamuk yetiştirilmektedir. Halkın büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır (Karlığa, 2013, s.714). Birçok din bir arada yaşar; Müslüman, Hristiyan ve Yahudi. Irak; yeryüzü şekilleri bakımından dört doğal bölgeden meydana gelmiştir. Bunlar:

1. Kuzey ve kuzeydoğudaki dağlık alan
2. Batıda çöl bölgesi
3. Kuzey Cezire alçak plâtoları (Yukarı Irak)
4. Güneydeki alüvyal ova (Aşağı Irak)

Kuzey ve kuzeydoğudaki dağlık alan, Zağros Dağlarının bir uzantısıdır. Yerleşme ve ekonomik faaliyetler bakımından kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan vadi tabanları elverişli sahalar oluşturmaktadır. Bu alan, Irak'ın petrol bakımından da en zengin bölgesidir. Batıdaki çöl bölgesi, geniş ve kurumuş ırmak yataklarının, bazı kesimlerinde volkanik alanlara rastlanır. Güney kesiminde çakıl çöllerine rastlanır. Güneye doğru gidildikçe daha kurak bütünüyle ıssız bir kum çölüne rastlanır. Bu çöl Arabistan çölünün başlangıcı kabul edilir. Kuzey Cezire alçak platosu, bu bölge Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bölgeyi kapsar. Güneydeki alüvyal ova (Aşağı ırmak), Mezopotamya ovası, Basra körfezine kadar aşağı Irak olarak tasvir edilir. Bağdat yakınlarında denize dökülmekte iken denize taşıdıkları alüvyonların denizi doldurmasıyla oluşmuş bir birikinti ovasıdır (Güngördü, 2010, s.122).

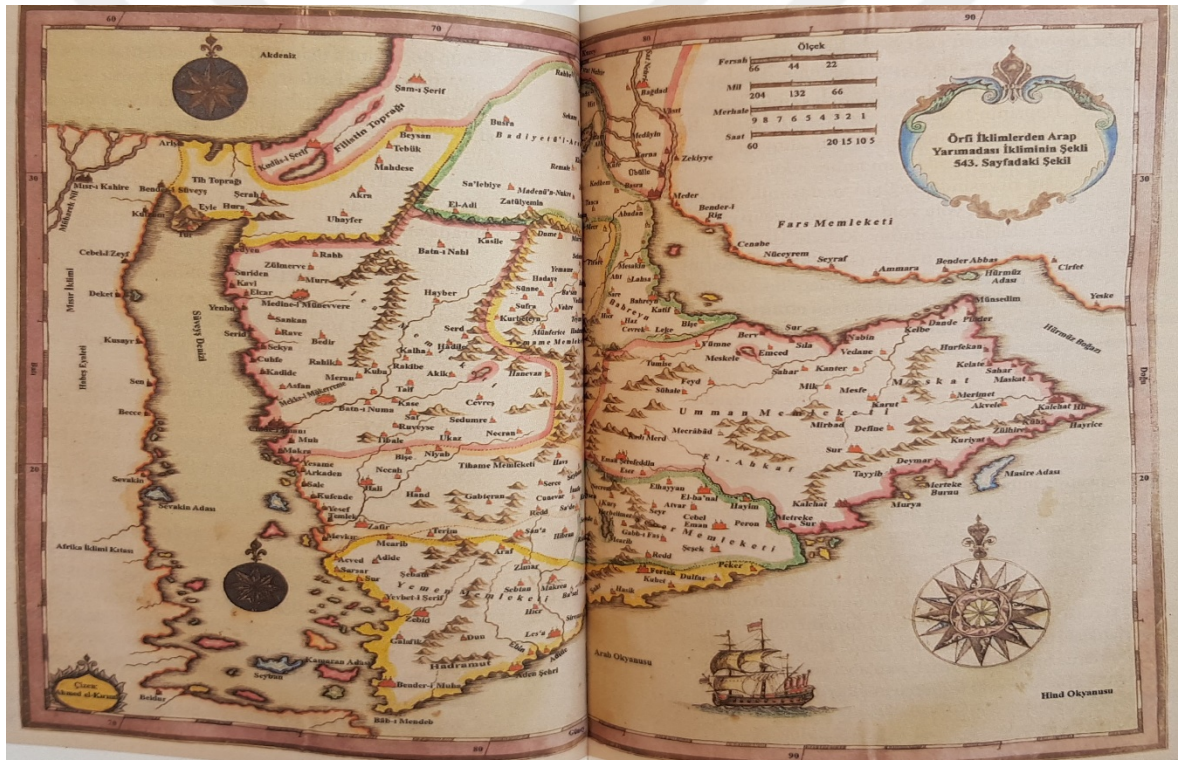
Cihannüma'da Irak'ta bulunan nehirler şu şekilde sıralanmıştır; Dicle Nehri, Zap Nehri, Bitlis Suyu, Diyale Nehri. Bunlardan etki bakımından en önemlisi Dicle Nehri hakkında Kâtip Çelebi, üzerinde kayıkların olduğunu ve ulaşımın bu şekilde sağlandığını belirtmiştir. Irak, coğrafi açıdan Türkiye'nin komşusu olmanın yanı sıra jeostratejik açıdan da önemlidir. Özellikle enerji rezervleri bakımından zengin olması Irak'ın bölge ülkeleri açısından ne derece önemli olduğunu gösterir. Coğrafya öğretmenleri, Irak hakkında coğrafya kitaplarının yanı sıra tarih kitaplarından da önemli bilgilere ulaşabilirler. Öğrencilerin, Irak'ın coğrafi özelliklerinin yanında Türkiye ile kültürel ve tarihsel bağları da araştırıp öğrenmesi konuyu etkili bir şekilde öğrenmelerine katkı sağlayacaktır. Cihannüma'da yer alan 43. Bölümde anlatılanlar Irak'ın sınırları, nehirleri, dağları, ekonomik özelliklerinin yanında Irak'ta hüküm sürmüş olan hükümdarların hayatları, buradaki kurulan devletlerde meydana gelen olaylar gibi daha çok tarihsel ve kültürel konulara temas etmesi Kâtip Çelebi'nin olaylara ne kadar geniş bir perspektiften baktığını göstermektedir, sonuç olarak coğrafya öğretiminin bu şekilde yapılması gerektiğini işaret etmektedir.

44. Bölüm

Bu bölümde Arap Yarımadası başlıklı metin ele alınmıştır.

Arap Yarımadası, Arap ırkına mensup olan kişilerin yaşadıkları yerdir. Etrafı Fırat nehri ve üç tane deniz ile çevrilidir. Doğusunda Umman Denizi, güneyinde Arap Denizi, batısında Süveyş Kanalı ve kuzeyinde Hicr beldesi bulunur. Karayla bağlantısı iki tane boğaz vardır;

Süveyş kanalı ile Ariş, Fırat Nehri ile Akdeniz’dir. Arap Yarımadası 12 kısma ayrılmıştır, Tihâme, Yemen, Necid, Aruz, Ahkâf, Şahr, Umman, Hicr, Hicaz, Tihâme-i Hicaz, Yemâme ve Badiye’dir. İklimi çok kurak ve sıcaktır. Halk genellikle zayıf yapılıdır. Halkın dili Arapça’dır. Bölgede birçok hayvan türü bulunmaktadır. Bu yarımada en çok yetiştirilen meyve hurmadır. Yarımadanın ortasında Müslümanların inançları gereğince Hac ettiği Kâbe bulunur. Kâbe’ye varmak için çeşitli yerlerden yollar oluşturulmuştur; Şam’dan Mekke’ye, Mısır’dan Mekke’ye, Aden’den Mekke’ye, Umman’dan Mekke’ye, Lahsa’dan Mekke’ye, Basra’dan Mekke’ye, Bağdat’tan Mekke’ye şeklinde olup toplam 7 adettir (Karlığa, 2013, s.731).

Şekil 42. Arap memleketlerinin gösterimi (Karlığa, 2013, s.734-735).

Eskiden bu topraklar üzerinde aşiretler yaşırdı. Ülkenin orta kesiminde, zaman zaman kurulan devletçikler çok kısa sürede dağılıyorlardı. Anadolu’yu ve Mısır’ı Hint Okyanusu ile Basra Körfezine bağlayan kervan yollarını denetleyen Kureyşlilerin Hicaz’da kurdukları, sınırları hiçbir zaman belirlenmeyen bir devlettir. Hz. Muhammed’in (sav) bölgeyi İslâm dininin merkezi haline getirmesi sonucunda Hicaz aşiretleri, İslâm dininden aldıkları güçle birçok yerde fetihler yaparak yayılmaya başladılar (Karlığa, 2013, s.753).

Bu bölgede XVI. yüzyılın sonlarında Portekizliler, daha sonra Hollandalılar, Fransızlar, İngilizler üst kurmuşlardır. Bu bölgede ekilebilir topraklar çok azdır. Hayvancılık çok fazla yapılmaz, az sayıda koyun ve keçi yetiştiriciliği vardır. Bölgenin tek geçim kaynağı petroldür. Kâtip Çelebi'nin, Şekil 42'deki verilen harita da Arap Yarımadası'nın fiziki konumu, hangi Deniz ve Okyanuslara komşu olduğu, dağların hangi yönde uzandığı gibi bilgilere erişilebilmektedir. Harita incelendiğinde Arap Yarımadasının üç taraftan Deniz ve Okyanusla çevrili olduğunu görülmektedir. Coğrafya derslerinde öğretmen, öğrencilere analogi yaptırarak Türkiye'nin de üç tarafı denizlerle çevrili olduğu için öğrencilerin öğrenmesini yakından uzağa ilkesi bağlamında kolaylaştırabilir. Kâtip Çelebi, Arap Yarımadası'nın özelliklerini Cihannüma'da özel bir bölüm olarak ele aldığı görülmektedir. İslâm dininin burada ortaya çıkması ve kutsal yerlerin sayısının fazlalığı bu yarımadanın önemini artırmaktadır. Arap Yarımadası'nın en büyük ve zengin ülkesi Suudi Arabistan'dır. Coğrafya derslerinde Suudi Arabistan'ın en çok yer altı kaynaklarından ve parasal işlem hacminden bahsedilmektedir. Cihannüma'da daha çok gezilip görülecek yerlerden (Örneğin, Zemzem Kuyusu, Mescid-i Haram Minareleri, Taif ve Cidde Şehri, Fâtıma Vâdisi) bahsedilmiştir. Öğrencilerin, bu yarımadayı tam olarak kavrayabilmesi için önce Kâtip Çelebi'nin Şekil 43'deki haritası incelenmeli ve Cihannüma'da yarımadanın tarihi, yaşanmış olayları ve fiziki yapısı hakkındaki bilgiler gözden geçirilmelidir. Daha sonra öğrenciler yaşadıkları ülke ile karşılaştırma yapmalıdır.

45. Bölüm

Bu bölümde, Şam bölgesi ele alınmıştır.

Cihannüma'da bu bölge için, peygamberler diyarı, salihlerin merkezi ve dervişler ocağı diye bahsedilir. Çünkü Müslümanların ilk kıblesi buradadır (Mescid-i Aksa). Bölgenin batısında Tarsus ve Akdeniz, güney kısmında İsrail, kuzeyinde Adıyaman, Şanlıurfa bulunur. İdari açıdan beş bölgeye ayrılmıştır; Filistin, Ürdün, Dımaşk, Humus, Halep (Karlığa, 2013, s.824). Ormanlık alan bakımından zengindir, en bilineni Askalan Ormanı'dır. Bölgede çeşitli göller bulunmaktadır; Taberiye Gölü, Banyas Gölü, Beka'a Gölü, Dımaşk Gölü, Kades Gölü, Amik Gölü. Bölge de dağlık alanlar mevcuttur; Sina Dağı, Kelbûdi Dağı, Şerah Dağı, Cebel-i Tur Dağı, İsa Dağı, Lübnan Dağı gibi. Bölge halkı Müslümandır ayrıca Hristiyan ve Yahudilerde mevcuttur, dil olarak Arapça, Türkçe, Kürtçe, Farsça, Hindçe, Afganca konuşulur. Şam, ilk kuruluş zamanında beş askeri

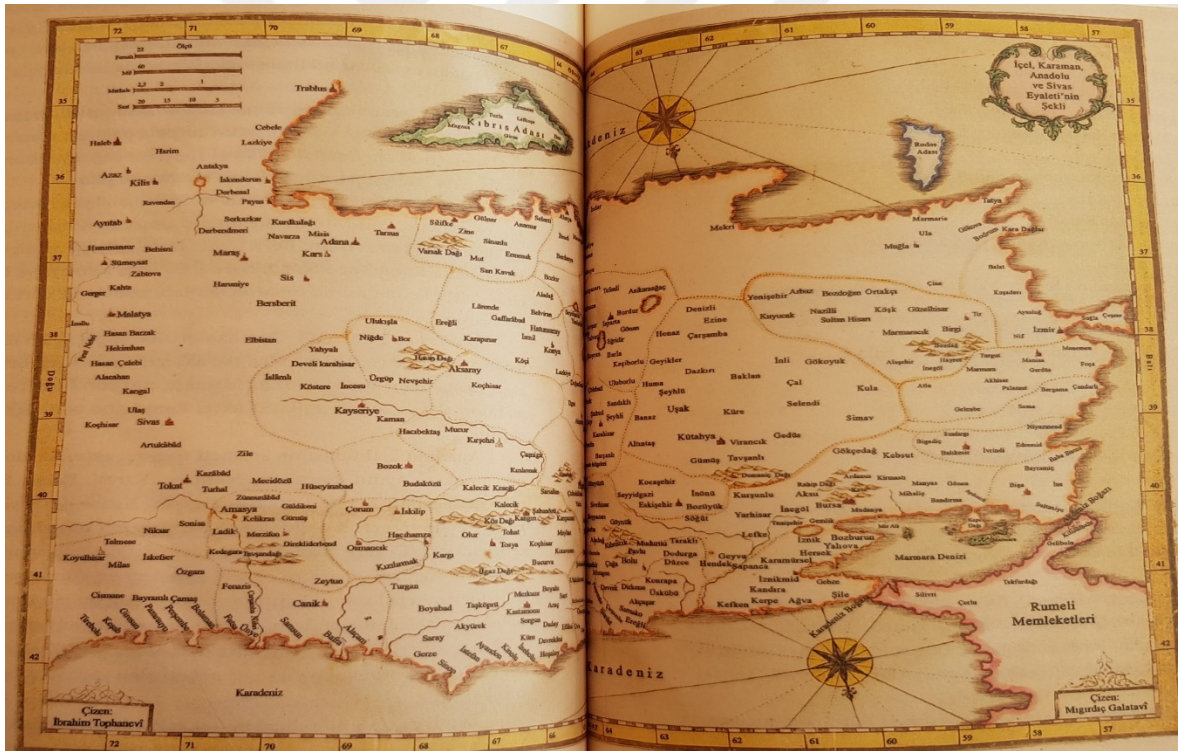
bölgeye ayrılmıştır; Filistin, Ürdün, Dımaşk, Humus ve Kınnesrin'dir. Çeşitli göller mevcuttur; Zuğar Gölü (Lût Gölü), Taberiye Gölü, Banyas Gölü, Beka'a Gölü, Dımaşk Gölü, Kades Gölü. Bölgeden geçen en ünlü Nehirler; Asi Nehri, Seyhan Nehri, Ceyhan Nehri vb. Bölge'nin Dağları, Tûr-ı Sina Dağı, Tûr-ı Harun, Avf Dağı, Şerah Dağı, Cebel-i Tûr (Karlığa, 2013, s.834).

Mümbit Hilal ülkeleri içerisinde kendine has bir özellik gösterir. Bir taraftan komşusu Lübnan gibi bir Akdeniz kıyısı ülkesidir. Ortadoğu'nun "Doğu Levant" adı verilen yağışlı bölgesinin bir parçasıdır. Öte yandan Anti Lübnanların doğusunda Dicle'ye kadar uzanır. Doğu kısımları Mezopotamya (Cezire)'nin bir parçasıdır. Güneydoğu kısımları ise Arabistan plâto ve çöllerin devamıdır (Güngördü, 2010, s. 132). Şam'ın kırsal kesiminde köyler dar sokaklarla birbirinden ayrılmış evlerden oluşur. Köy meydanında toplantılar yapılır, pazarlar kurulur, ibadet mekânları ve alışveriş yapılacak yerler burada bulunmaktadır. Yerleşme yerleri, su kaynaklarının varlığına ve toprağın verimliliğine göre seçilmiştir. Burada bulunan evler çevrede en çok bulunan malzemeden yapılmıştır. Bataklık bölgelerde sazdan, dağlık bölgelerde taştan ve kerpiçten yapılmıştır. Yeraltı kaynakları çok çeşitli ancak rezerv azdır. Yurt dışına petrol, kimyevi maddeler, tütün, pamuk, dokuma gibi ürünler satar. Bu bölgeye çağlar boyunca hâkim olmak isteyen birçok devlet olmuştur. Hem jeopolitik açıdan hem jeostratejik açıdan hem de manevi ve kültürel değerler açısından önemli bir konumda bulunmuştur. Coğrafya öğretiminde bu bölge konu edildiği zaman eğitim alan kişilere tarihi boyutu anlatılmalı ve Cihannüma'da yer verilen sınırları, yeryüzü şekilleri, iklimi, yerleşim yapısı, doğal kaynakları, beşeri ve ekonomik özellikleri önemle incelenmelidir. Kâtip Çelebi, bu eserinde seyyah rolünü başarıyla uygulamıştır. Öğretmenler, Kâtip Çelebi'nin 45. Bölüm'de anlattıklarını özümseyerek bu bölge ile ilgili hem fiziki coğrafya konularını hem de beşeri ve ekonomik coğrafya konularını anlatırken öğrencilere kapsamlı bir eğitim verme çabası içerisinde olmalıdır. Çünkü Kâtip Çelebi, coğrafya biliminin öğrenilmesi birey olarak tüm akıl sahiplerine zorunlu tutulması gerektiğini işaret etmiştir. Cihannüma'daki bölümlerinde belirli bir sıraya göre verilmesi bunun en açık göstergesidir. Bunun sonucu olarak öğrencilerin, günümüzde bölge ile ilgili sorunları algılamaları kolaylaşacak ve değerlendirme yaparken daha bilinçli sonuçlara ulaşacaklardır.

46. Bölüm

Bu bölümde Anadolu Yarımadasının içeriğini oluşturan memleketler ele alınmıştır.

Buradaki şehir ve kasabalardan, kalelerden bunların konumlarından ve bulundukları yerin coğrafi özelliklerinden ayrı ayrı söz edilmektedir. Bir yerin coğrafi olarak, diğer bir yere göre konumu yönlerine bağlı kalınarak açıklanmaktadır. Şehir ve kasaba özelliğindeki yerleşmeler ile burada yer alan kaleler arasındaki mesafeler menzillerle belirtilmektedir. Şehir ve kasabalarda bulunan cami, hamam ve çarşıların sayıları ile bunlar hakkında bazı bilgiler de verilmektedir. Ayrıca, fiziki coğrafya bakımından anlatılan sahadaki dağ, ova, nehir ve göller hakkında da yer yer açıklamalar yapılmaktadır. Beşeri coğrafya konularından yerleşmeler ile bunların bulundukları sahanın ekonomik faaliyetleri ve önemli olan çeşitli ürünleri de belirtilmektedir.

Şekil 43. Anadolu'nun sadeleştirilmiş gösterimi (Karlığa, 2013, s.922-923).

Şekil 44. Anadolu'nun gösterimi. Harita diğerlerinden farklı olarak güneyi üstte, kuzeyi altta, doğusu solda, batısı sağda olacak şekilde yapılmıştır. Yönler kitabeye konulduğu gibi şeklin alt ve üst kısmına konulmuş olan rüzgârgüllerinden de anlaşılmaktadır. Haritanın başlığı sağ üst köşede Karaman ve Anadolu ve Sivas olarak yazılmıştır. Ölçek ayrı ayrı çizgi ölçek şeklinde Fersah, Mil, Merhale, Saat esasına göre düzenlenerek şeklin sol üst köşesine konulmuştur. Harita üzerinde Anadolu'daki yönetim birimlerinin sınırları ve birçok yer adı mevcuttur. Döneminde kullanılan paralel ve meridyen değerleri kitabede verilmiştir. Haritayı yapan, şeklin sağ alt köşesine Mıgırdıç Galatavi olarak yazılmıştır (Cihannüma, 2010, s.629-630).

Anadolu; kuzey sınırı Üsküdar'dan başlayıp Karadeniz sahili boyunca doğuya doğru Trabzon'a kadar olan bölge Karadeniz'dir. Batı sınırı ise Üsküdar'dan başlayıp Akdeniz sahilleriyle Boğaz hisarlarından ve İzmit önünden geçip Tekirdağ burnuna varıncaya kadar Akdeniz'dir. Güney tarafı, Marmaris, Fethiye, Finike, Antalya, Silifke sahilleriyle İskenderun'a kadar Akdeniz'dir. Doğu sınırı, Birecik'ten Erzincan'a kadar olan bölümdür. Ebubekir İbn Behram ed-Dımeşki'nin Anadolu hakkındaki sözleri şu şekildedir: "Anadolu, Asya'nın batı sınırında bulunan muteber bir bölgedir. Özellikle Osmanlı sülâlesi bu coğrafyada ortaya çıktı. Anadolu adı Yunanca' da 'güneşin doğduğu bölge' manasına gelir (Karlığa, 2013, s. 921). Cihannüma'da Anadolu Yarımadası çeşitli bölümlere bölünmüş ve bu bölümlerin içerikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölgeler; Germiyan (Kütahya), Saruhan (Manisa), Aydın, Menteşe (Muğla), Teke (Antalya), Hamid (Isparta), Karahisar, Sutanönü (Eskişehir), Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu, Hüdavendigâr (Bursa), Karesi (Balıkesir), Kocaeli, Biga (Çanakkale), Sığla (İzmir) şeklindedir.

Germiyan (Kütahya); batısında ve kuzeyinde Hüdavendigâr (Bursa), güneyinde Aydın, doğusunda Karaman, yer alır. Coğrafi olarak şehir bir dağın dibine kurulmuştur. Burada Sultan Bağı denilen bir mesire yeri bulunur, halkın dinlenmesi ve güzel vakit geçirmesini sağlar. Germiyan'da çok sayıda ılıca ve kaplıca kaynağı mevcuttur. Bölüm su kaynakları bakımından zengindir. Gediz Nehri, Menderes Nehri, Murad Suyu buranın su kaynaklarıdır (Karlığa, 2013, s.925).

Saruhan (Manisa); doğusunda Kütahya, kuzeyinde Hüdavendigâr (Bursa), batısında Sığla (İzmir), güneyinde Aydın bulunur. Bu şehirde dağ dibine kurulmuştur. İçerisinden Gediz Nehri akar. Saruhan'da Üzüm bağları çoktur. Ovalarına Lâleler yetişir, yüksek fiyatlara alıcı bulurlar (Karlığa, 2013, s.928).

Aydın; kuzeyinde Manisa, batısında Sığla, güneyinde Menteşe ve doğusunda Kütahya yer alır. Çeşitli ilçelere bölünmüştür; Arpaz, Alaşehir, Amasa, Ortakçı, Ayasluğ, Sarıgöl, Balyanbolu, İne, Bayındır, Birgi, Bozdoğan, Tire, Sard, Sultanhisar, Karacakoyunlu, Nazilli, Keles, Güzelhisar, Köşk, Vakıf, Yenişehir, Göynük, Keler, Kestere, Karakoyunlu, Bayramlı (Karlığa, 2013, s.930).

Menteşe (Muğla); kuzeyinde Tire, batısında ve güneyinde Akdeniz, doğusunda Antalya bulunur. İlçeleri; Üzümlü, Eskihsar, Eşen, Ağartos-ı Ülâ, Perakende-i Menteşe, Pertazboz, Öyük, Peçin, Çine, Düğer, Sar, Ulus, Sobiça, Tatya, Tarahya, Fesleğen, Germe, Bodrum, Keraniş, Gökâbâd, Tavas, Köyceğiz, Mazoz, Gököyük, Fethiye, Mandalyat, Muğla ve Yerkesiği (Karlığa, 2013, s.933).

Teke (Antalya); kuzeyinde Manisa, güneyinde Akdeniz, doğusunda Alanya bulunur. İlçeleri; Elmalı, Antalya, Kumluca, Fenike, Kaş, Kalkanlı, Karakaya, Germeği. Camiler, hamamlar ve çok sayıda bahçeleri vardır. Bahçelerde limon, portakal, hurma ve muz yetiştirilir. Aksu Nehri, Antalya ve Teke arasından denize dökülür (Karlığa, 2013, s.934).

Hamid (Isparta); doğusunda Beyşehir, kuzeyinde Akşehir, batısında Germiyan ve güneyinde Antalya bulunur. İklimi ılıman ve bazı yerleri karasal iklim özelliğindedir. İlçeleri; Karaağaç, Atabey, Avşar, Uluborlu, Eğirdir, Irla, İncirpazarı, Barla, Pavli, Burdur, Tefenni, Hoyran, Seroz, Keçiborlu, Kemer, Yalvaç, Yaviçe (Karlığa, 2013, s.935).

Karahisar; doğusunda ve kuzey kısmında Akşehir, batısında Kütahya, güneyinde Hamid bulunur. İlçeleri; Barçınlı, Bovadin, Çay, Çölâbâd, Sincanlı, Şuhud, Sandıklı, Karamık, Barçınlı, Oynaş (Karlığa, 2013, s.937).

Sutanönü (Eskişehir); doğu ve güneyinde Karahisar, batı ve kuzeyinde Bursa yer alır. İlçeleri; Bozhüyük, Bilecik, Seyitgazi, Karacaşehir, Sultanönü, Akbıyık (Karlığa, 2013, s.937).

Ankara; güneyinde Aksaray, doğusunda Kırşehir, kuzeyinde Çorum, batısında Bursa ile Eskişehir bulunur. İlçeleri; Yörükhan, Ayaş, Bacı, Çubuk, Çukurcak, Şorba, Haymana, Gündül. Nehirleri, Çubuk Nehri, İnce suyudur (Karlığa, 2013, s.939).

Çankırı; doğusunda Çorum, güneyinde Ankara, batısında Bolu ve kuzeyinde Kastamonu yer alır. İlçeleri; Ögez, Boğaz, Çerkeş, Kümbeti, Şabanözü, Tosya, Kargı, Karıpazarı, Karacaviran, Kalecik, Keskin, Koçhisar, Kurşunlu, Belenli, Yeniceköy. Çankırı, Köşdağı'nın güney eteğine kurulmuş bir yerdir. Evlerin birçoğu çam ve ardıç ağacından yapılmıştır. Dere Nehri bölge içerisinden geçer (Karlığa, 2013, s.942).

Kastamonu; doğusunda Canik, kuzeyinde Karadeniz sahilleri, batısında Bolu ve güneyinde Çankırı bulunur. İlçeleri; Araç, Azdavay, Ayancık, Eflani, Daday, Akkaya, Akyörük, Ayandon, Boyalı, Boyabad, Burma, Çanlık, Devrekâni, Zerdevay, Şenpazar, Saray, Sorgun, Taşköprü, Akyörük, Durağan, Kızılağaç, Küre, İhsangazi (Karlığa, 2013, s.945).

Bolu; doğusunda Kastamonu, kuzeyinde Karadeniz, batısında Kocaeli ve güneyinde Bursa bulunur. İlçeleri; Üskürbî, Akçeşehir, Aktaş, Amasra, Ulakderesi, Onikidivan, Ulus, Ovayüzü, Tefen, Dodurga, Pavli, Ulus, Mudurnu, Mengen, Gerede. Melen Nehri, bölgede önemli su kaynağıdır. Çam, Ardiç, Pelit, Çınar ve Gürgen ağaçları boldur (Karlığa, 2013, s.949).

Hüdavendigâr (Bursa); doğusunda Kütahya, güneyinde Manisa, batısında Balıkesir, kuzeyinde Bolu ve Kocaeli bulunur. İlçeleri; Akyazı, Ulubad, İnegöl, Edincik, Boyalı, Bayramiç, Soma, Harmancık, Sivrihisar, Söğüt, Domaniç, Karahisar, Nallı, Gemlik, Mihalcık, Yenişehir, Lefke. Bölgede birçok dağ bulunur; Yund Dağı, Kaz Dağı, Rahip Dağı, Domaniç Dağı. Su kaynağı bakımından Nilüfer Nehri önemli bir kaynaktır (Karlığa, 2013, s.955).

Karesi (Balıkesir); güneyinde Manisa, batısında Çanakkale (Biga), kuzey ve doğusunda Bursa (Hüdavendigâr) bulunur. İlçeleri; Edremit, Ayazmend, İvrindi, Başgelenbe, Bigadiç, Sındırgı (Karlığa, 2013, s.961).

Kocaeli; doğusunda Bolu, kuzeyinde Karadeniz, batısında İstanbul Körfezi ve Bursa (Hüdavendigâr) yer alır. İlçeleri; İzmit, İzmit, Üsküdar, Akyazı, Akhisar, Pazarköyü,

Sarıçayır, Sapanca, Geyve, Görele, Karamürsel, Samanlı, Karasu, Kandıra, Şile, Pazarsuyu. Bölgede İznik Gölü, Sapanca Gölü ve Kırkgeçit Nehri bulunur (Karlığa, 2013, s.962).

Biga (Çanakkale); batı ve güneyinde Marmara Denizi, kuzey ve doğusunda Balıkesir (Karesi) bulunur. İlçeleri; Ezine, Balya, Çan, Kazdağı, Güvercinlik, Lâpseki, Kapıdağı (Karlığa, 2013, s.969).

Sığla (İzmir); Ayasluğ, Akçeşehir, Söke, Balat, Bayramlı, Urla, Seferihisar, Karpuzlu, Karacakoyun, Karaburun, Kızılhisar, Kuşadası, Menemen. Şehir bir dağın kıyısına kurulmuştur. Halkı değişik milletlerden oluşmuş karma bir yapıdadır (Karlığa, 2013, s.972).

Kâtip Çelebi, eserinde yer verdiği haritaların bir kısmında Fersah, Mil, Mesafe, Saat olmak üzere dört tür çizgi ölçeği ile yönleri gösteren rüzgârgülü koymuştur. Bazı haritalarda ise yönler, kitabeler kısmına yazılmıştır. Haritaların üzerinde yerleşme birimleri çoğunlukla o dönemin şehirlerini ifade eden şekillerle gösterilmiş, önemli akarsular çizilmiş ve yer adları da yazılmıştır.

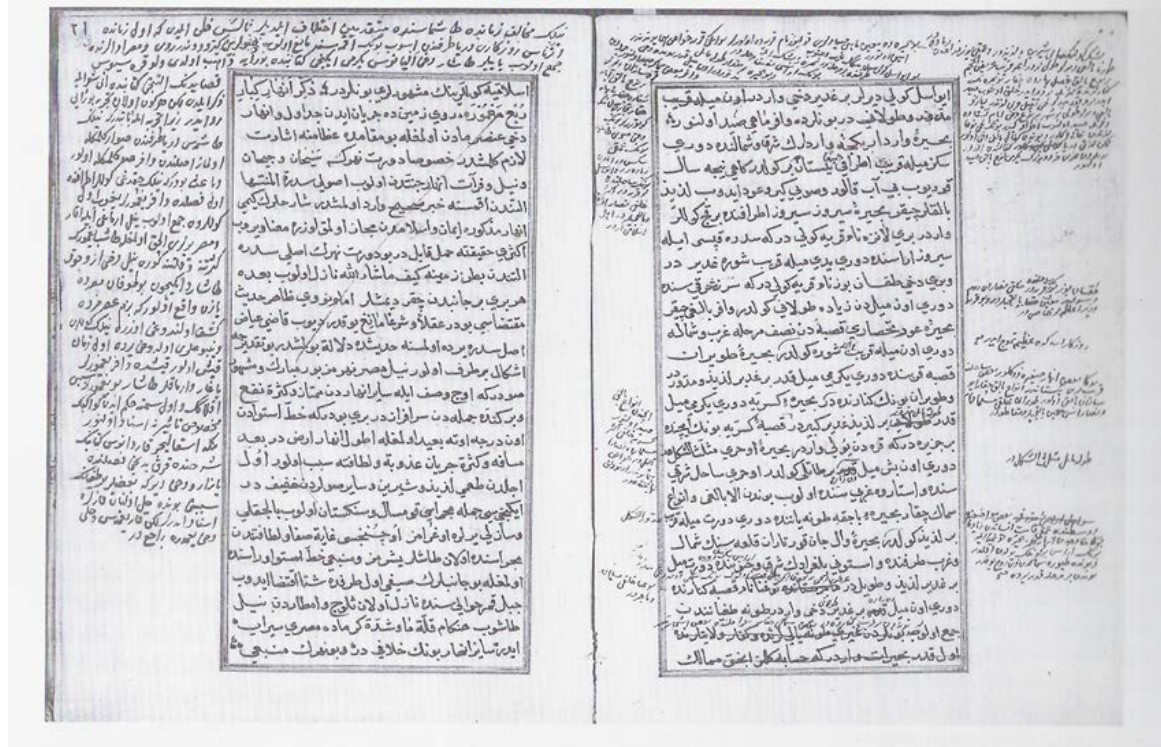
Şekil 45. İstanbul, İstanbul Boğazı ve Haliç haritası (Cihannüma, 2010, s.671-672).

Şekil 46. İstanbul, İstanbul Boğazı ve Haliç sadeleştirilmiş haritası (Karlığa, 2013, s.976 - 977).

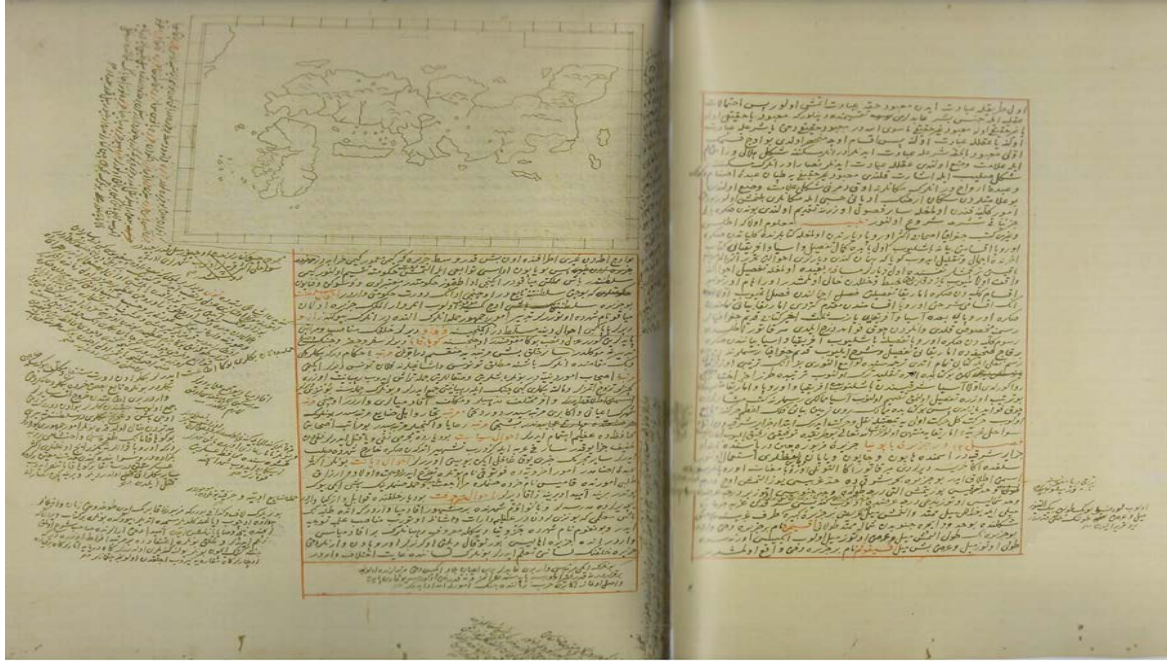
Cihannüma'da bugünkü Türkiye Coğrafyası ile ilgili konulara sınırlı olarak yer verilmektedir. Marmara Denizi çevresi, İstanbul ve Trakya Birinci Cihannüma'da ele alınırken Doğu Anadolu Van'a kadar İkinci Cihannüma'da açıklanmaktadır (Yurtoğlu, 2009, s.373). Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sından önce yazılan coğrafya eserlerinde, sadece tasvire yer verilmiş olup, genel ve matematik coğrafya ile bölgesel veya ülkeler coğrafyası arasında senteze dayalı bir bağ olmadığı görülmektedir. Oysa Cihannüma'da, bunların arasındaki ilgiler sentez olarak kurularak birlikte kullanılmış ve bunlara bir de tarihî coğrafya bilgileri eklenmiştir. Ayrıca, ülkelerle ilgili konuların son kısmına o sahanın genel tarih bilgileri de konulmuştur (Elibüyük, 2009, s.108). Kâtip Çelebi, genel itibarıyla Cihannüma'yı oluşturma nedeni coğrafya disiplini ile uğraşan eğitimcilerin, öğrencilerin sadece sığ bilgiden ziyade, çeşitli görsellerle (Harita, şekil vs.) zenginleştirerek daha kapsamlı bir bilgi tabanı oluşturarak, kalıcılığı arttırmaktır. Öğrenciler, Türkiye Coğrafyası derslerinde Cihannüma'daki 46. Bölümü inceleyerek günümüzdeki mevcut bilgilerle Kâtip Çelebi'nin dönemindeki bilgileri karşılaştırma imkânı bulacaklardır. Bu bölümde yer verilen illerden geçen akarsular, göller hakkında bilgi edinirken, yetiştirilen sebze ve meyveler ve ekonomik etkinlikler hakkında da bilgi edineceklerdir. Kâtip Çelebi, ele aldığı

her şehrin tasvirinde coğrafi koordinatları, önemli komşu şehirlere mesafesine ve o şehrin isminin telaffuzuna yer vermektedir. Kâtip Çelebi, Mercator'un düşüncelerini benimseyerek bir coğrafyacının sadece mekânların tasviriyle uğraşıp, buralarda oturanların hayat şartlarını ve diğer özelliklerini anlatmadığı takdirde onun “bir üryan meyyiti tasvir eden musavvire döneceğini” söylemiştir (Hagen, 2015, s.250).

Şekil 47. Yukarıdaki şeklin sağ taraftaki sayfasının sağ alt kenarında ve satır aralarında çeşitli düzeltmelerin yapıldığı gözlenmektedir. Sol tarafta Nil Nehri’nden söz eden metnin üzeri silinmiş ve yerine coğrafi bir metin konmuştur (Hagen, 2012, s.180).

Kâtip Çelebi’nin müderrislik yaptığı dönemde sık sık dile getirdiği konu Şekil 48 incelendiğinde görülmektedir. Sayfada anlatılan bölgenin haritasına yer verilmiş ve bölge hakkında mevcut bir sorunu sosyoekonomik olarak analiz ederek tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Buradan coğrafya eğitimi alan kişilerin çıkarması gerekenler, ele alınan bölgenin sınırları, yeryüzü şekilleri, iklimi, sosyoekonomik yapısı ve diğer ülkelerle ilişkilerinin ele alması gerektiği mesajı çıkarılmalıdır.

Şekil 48. Yukarıdaki sayfada Japonya'nın imzalı haritası ve sayfanın sol kenarında, Kâtip Çelebi'nin Japon toplumsal düzeninin karmaşıklığıyla başa çıkma çabalarını gösteren sayısız ilavelerle çevrili bir bölüm yer almaktadır (Hagen, 2012, s.184).

V. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Öğrenciler; coğrafya dersi konularını öğrenirken mekânın önemi ve etkisinin ne olduğunu sorgulamalıdır. Mekânın konumu ve coğrafi olaylar üzerindeki etkisine dikkat etmelidir. Öğrenciler harita yardımıyla harita üzerinde çalışılan coğrafya konularına ilişkin yerleri harita üzerinde belirleyebilmeli, komşuların yaşayışlarını, siyasi ve ekonomik durumlarını coğrafi olaylar üzerindeki etkilerini görebilmeli, olayları değerlendirirken haritaları etkin şekilde kullanabilmelidir. Öğrencilerin haritaları etkin şekilde kullanmasını sağlamak amacıyla daha önce harita konusunda önemli çalışmaları olan tarihi şahsiyetlerden yararlanmak kritik rol oynamaktadır. Türk haritacılığı serüveni ilk olarak Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lugati't-Türk adlı eseriyle başladığı kabul edilir, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eseriyle devam eder ve Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eseriyle zirveye ulaşır. Batı'da yazılmış coğrafya kitaplarının Türkçe'ye kazandırılmasında ilk müelliflerden sayılan Kâtip Çelebi, Girit seferi münasebetiyle haritayla ilgilenmiş ve çeşitli haritalar üzerinde çalışmaya başlamıştır. Batılıların, bu alanda ileri olması Kâtip Çelebi'yi harekete geçirmiş bunun sonucunda bir eser oluşturma imkânı doğmuştur. Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sından önce yazılan coğrafya eserlerinde, sadece tasvire yer verilmiş olup, genel ve matematik coğrafya ile bölgesel veya ülkesel coğrafya arasında bir bağ olmadığı görülmektedir. Cihannüma'da bunlara arasındaki ilgiler sentez olarak ele alınmış ve ek olarak tarihi coğrafya bilgilerine değinilmiştir. Cihannüma, bölgesel coğrafya niteliğinde

olup dünyanın birçok ülkesi ve Osmanlı yönetimindeki eyaletlerin fizikî coğrafyasının yanında özellikle beşeri coğrafyası, ekonomik coğrafyası, tarihi coğrafyası ve kültür coğrafyası konularını içinde bulundurmaktadır. Kâtip Çelebi'nin günümüz haritacılığına yaptığı katkılar, coğrafya öğretiminde öğrencilerin mekânı algılama becerilerini kazanmasına önemli bir zemin oluşturmuştur. Eserin kendisi tarihi bir belge niteliği taşıdığından günümüzde tarihi coğrafya alanındaki önemini her zaman korumuş olan Cihannüma, Osmanlı Devleti yönetimindeki sahaların, yalnızca genel coğrafya ve tarihsel bilgilerini değil, aynı zamanda o dönemin beşeri ve ekonomik coğrafyası hakkında da oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kâtip Çelebi, bu eserinde yaşadığı dönemde doğu ve batıda var olan yaklaşımları birbiri ile bağdaştırarak yeni ve bilimsel görüşler oluşturmuştur. Dünya Coğrafyası niteliğindeki bu eserin yalnız metin olarak meydana getirilmesinin yeterli olmadığını dikkate alan yazar, metinlerin arasına Avrupa'da yazılan kitaplardaki gibi şekil ve haritaları koymuştur. Coğrafya eserlerindeki harita ve şekilleri ihmal edilmesine şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Coğrafya derslerinde görsel materyal kullanmayı hedef haline getiren eğiticiler, derslerde ele alınan konularla örtüşen Cihannüma'daki bölümlerden faydalanmadan geçmeyecektir. Çünkü Coğrafya, mekânın bilgisidir, Cihannüma'da mekân hakkında bilgi veren kaynaktır. Bu rolün gelecek nesillere aktarılması görevi donanımlı öğreticilerin vazifesidir. Çoklu öğrenme ortamı oluşturulması alanına hâkim öğretmenlerin işidir. Ortaöğretim seviyesindeki öğrenciler konum ve koordinat belirleme, ölçek yardımıyla mesafe ölçme, harita sembollerini anlama, harita okuma gibi temel harita becerileriyle bütünleştirilmelidir. Kâtip Çelebi, kitabında bulunan haritalarda bu özellikler üzerinde önemle durmuş ve anlatılan konunun net bir şekilde öğrenci tarafından algılanması için bu özelliklerin bir haritada bulunması gerektiğini işaret etmiştir. Kâtip Çelebi, küre şeklindeki dünyayı ve üzerindeki bilgileri, bir düzlem üzerine aktarmayı ve bunun zorluklarını belirten konuları eserine alarak şekillerle anlatmaya çalışmıştır. Yeryüzündeki bir noktanın tarifi için gerekli paralel ve meridyen terimleri üzerinde durmuş, bu bilgilerin haritacılık bakımından önemine değinmiştir. Coğrafi keşifler sonucunda dünyaya ait bilgilerin çoğalması haritacılığın gelişmesini sağlamış bunun sonucu olarak da, coğrafi eserlerin haritasız olamayacağı ön plana çıkmıştır. Kâtip Çelebi, Coğrafya'nın öğrenilmesinde bir hususa daha dikkat çekmiştir: Ülkeleri gezmenin coğrafya bakımından önemli olduğunu belirtmiş, özellikle Cihannüma'yı oluştururken Osmanlı toprakları ve yakın çevresini gezip görmüştür. Gezip gördükçe kitaplarda bulunan bilgilerin noksan ya da hatalı olduğunu görmüştür. Cihannüma ile Osmanlı

coğrafyacılığına kazandırılan kıtalara ve haritalara göre ülkenin tanıtımı yapılmış Kartografya ve Coğrafya arasındaki ilişki daha sonra konu ile ilgili yazılan eser için örnek teşkil etmiş ve motivasyon kaynağı olmuştur. Yeni ders programlarında öğrencilerden, araştıran, sorgulayan, üreten ve topluma katkıda bulunan bireyler olmaları beklenmektedir. Programlarda yer verilen kazanım öğeleri bu amaçla oluşturulmuştur. Görsel öğelerin bu kazanımlara uygun olarak derslerde sergilenmesini önemlidir. Tarihteki uygulamaların ışığında eğitimciler bu uygulamaları günümüz koşullarına uydurarak ve geliştirerek derslerin çok daha verimli geçmesine ve öğrencilerin hedeflerini gerçekleştirmesine katkı sağlayabilir. Cihannüma, genel olarak verilen matematik coğrafya bilgileri, denizler ve karalar bölümü şeklinde iki kısma ayrılarak değerlendirilebilir. Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı kitabına coğrafyacılar gibi diğer bilim dallarıyla uğraşan araştırmacılar da özel önem vermiştir. Örneğin; tarihçiler ve antropolojiyle uğraşan kişiler alanlarıyla ilgili noktaları çalışmalarının odak noktası haline getirmiştir. Bu, Cihannüma'nın sadece bir bilim dalını değil başka dalları da etkilediğini göstermektedir. Cihannüma daha çok coğrafya alanıyla ilgili olduğu halde yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Kısıtlı kaynaklara rağmen çalışma güç olsa da tamamlanabilmiştir.

5.2. Öneriler

- Harita okuma ve yorumlama yeteneğinin, ilköğretimin birinci kademesinde okuyan öğrencilere küçük yaşlardan itibaren kazandırılabilmesi için resimli haritaların hayat bilgisi ve sosyal bilgiler derslerinin ders ve çalışma kitaplarına konması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Animasyonlarla haritacılık konusunda çalışmaları olan Kâtip Çelebi gibi önemli kişilerin tanıtımı yapılmalıdır. Çocukların zihninde bu şekilde yer edinen bilgiler ilerleyen dönemlerinde coğrafya ders kitaplarında ve atlalarda yer alan haritaları doğru bir şekilde değerlendirebilmelerine öncülük edebilir.
- Kâtip Çelebi'nin Cihannüması Türk haritacılığı açısından Kaşgarlı Mahmut ve Piri Reis'den sonra önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu nedenle Türk haritacılık tarihini okurken Kâtip Çelebi'nin Cihannüması'ndan yararlanılması gerektiği önerilmektedir.
- Ders programlarında Piri Reis, Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi gibi haritacılığa önemli katkılar sunmuş olan tarihi şahsiyetlerin eserlerine gereken önem verilmelidir. Öğrenciler harita hakkında bilgi edinirken aynı zamanda geçmişte yapılan çalışmalar konusunda da bilinç kazanmalıdır.
- Öğretmenler, Cihannüma konusunda bilgi verirken öğrencilere bütüncül bir bakış açısı kazandırmaya çalışmalıdır. Cihannüma'yı yalnızca Coğrafi açıdan değil tarihi, kültürel, sosyal ve eğitsel açılardan ele almaya çalışmalıdırlar.
- Öğretmenlerde, eğitim-öğretim dönemi öncesindeki seminer dönemlerinde alan uzmanı akademisyenler tarafından Cihannüma referans alınarak haritacılık konusunda bakış açısı geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, B. (2015). 17. Yüzyılda Yenilikçi Bir Coğrafyacı: Kâtip Çelebi. A. Meydan & T. Çetin (Ed.), *Türk Kültüründe Coğrafya – I içinde* (s. 183 - 196). Ankara: PegemA.
- Akyüz, Y. (2009). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: PegemA.
- Akyol, İ.H. (1940). Tanzimat devrinde ve bizde Coğrafya ve Jeoloji. Ankara: Maarif Vekaleti.
- Arıkurt, E., Durukan, Ü. G. & Şahin, Ç. (2015). Farklı Öğrenim Seviyesindeki Öğrencilerin Astronomi Kavramıyla İlgili Görüşlerinin Gelişimsel Olarak İncelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 66-91.
- Barth, James L. & Demirtaş, A. (1997). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi: Kaynak üniteler. Öğretmen eğitimi dizisi*. YÖK-Dünya Bankası Ortak Projesi. Ankara: Megep.
- Bek, S. S. (2005). *İlköğretim (4-5-6-7.) Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Harita Metin İlişkisi*. Gazi Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Buğdaycı, İ. & Bildirici, İ. Ö. (2009). *Harita kullanımının coğrafya eğitimindeki önemi*. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayında sunulmuş bir bildiri, Ankara.
- Binbaşoğlu, C. (1975). *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: Binbaşoğlu.
- Bolat, A., Aydoğdu, R. Ü., Uluçınar Sağır, Ş. & Değirmenci, S. (2014). 5. Sınıf Öğrencilerinin Güneş, Dünya ve Ay Kavramları Hakkındaki Kavram Yanılgılarının Tespit Edilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 218-229.

- Bülbül, E., İyibil, Ü.G. & Şahin, Ç. (2013). Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin astronomi kavramıyla ilgili algılamalarının belirlenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 170-179.
- Cemaloğlu, N. (2010). Sınıf ortamında eğitim teknolojisinin fonksiyonel kullanımı. L. Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s. 244-266). Ankara: PegemA.
- Curry, J. J. (2012). Bir Osmanlı araştırmacısının batı yarım kürenin keşfi üzerindeki düşünceleri: Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'da Amerika kıtasına bakışı. B. Karlığa & M. Kaçar (Ed.), *Doğumunun 400. yıl dönümünde Kâtip Çelebi (s.176-177)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Cihannüma (2018). [http://www.turkcewiki.org/wiki/Cihannüma_\(Kâtip_Çelebi\)](http://www.turkcewiki.org/wiki/Cihannüma_(Kâtip_Çelebi)) adresinden erişilmiştir.
- Çelebi, K. (2010). *Cihânnümâ (Osmanlıca Tıpkı Basım)*. İstanbul: İBB.
- Çelebi, K. (2012). *Kitab-ı Cihannüma (The Book of Cihannuma)*. İstanbul: Boyut.
- Çolak, İ. (2016). Osmanlı'nın ilk bilimsel coğrafya kitabı Cihannümâ ve Kâtip Çelebi. *Somuncubaba Dergisi*. 22, (187), 48-51.
- Demiralp, N. (2006). *Coğrafya Öğretiminde Gösteri Yöntemi Kullanılarak Harita ve Küre Kullanım Becerilerinin Geliştirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demiralp, N. (2007). Coğrafya Eğitiminde Materyaller ve 2005 Coğrafya Dersi Öğretim Programı. *Kastamonu Dergisi*, 15,(1), 373 - 384.
- Demirci, A. (2014). Literatür Taraması. Y. Arı & İ. Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri (s.73)*. Balıkesir.
- Doğanay, H. (1989). Coğrafya ve liselerimizde coğrafya öğretim programları. Coğrafya Araştırmaları. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. *Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu.1,(1)*.
- Doğanay, H. (1993). *Coğrafyada Metodoloji*. İstanbul: MEB.
- Duverger, M. (1973). *Sosyal Bilimlere Giriş: Metodoloji Açısından* (U. Oskay, Çev.). Ankara: Bilgi.

- Ekiz, D. & Akbaş, Y. (2005). İlköğretim 6. Sınıf öğrencilerinin astronomi ile ilgili kavramları anlama düzeyi ve kavram yanılgıları. *Milli Eğitim Dergisi*, 165, 61-78.
- Elibüyük, M. (2009). Tarihi Coğrafya Bakımından Önemli Bir Kaynak: Cihannüma. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(2) 93-109.
- Erdoğan, İ. (2008) *Öğrenciyi ve Programı Anlamaya Yardımcı İlköğretim Veli Kılavuzu*. Ankara: TTK.
- Evanthia, C.M., Byron, P.B., Vassiliki and Filippakopoulou, P.V. (2004). *The Ability of Elementary School Children to Analyse General Reference and Thematic Maps*. *Cartographica*, 39, 65-88.
- Gardner, W., Demirtaş, A. & Doğanay, A. (1997). Sosyal bilimler öğretimi. Öğretmen Eğitimi Dizisi, Ankara: Megep.
- Goodrich, T. (2012). Osmanlı Haritacılığı 1450-1700. B. Karığa & M. Kaçar (Ed.), *Doğumunun 400. yıl dönümünde Kâtip Çelebi içinde* (s.128-141). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gökyay, O.Ş. (1991). Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gökyay, O.Ş. (2002). *Kâtip Çelebi*. İslam Ansiklopedisi (Cilt 25). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Güngördü, E. (2006). *Coğrafya Öğretim Yöntemleri ve Çağdaş Öğretim Yaklaşımları*. Ankara: Asil.
- Güngördü, E. (2010). *Üniversiteler İçin Devletler Coğrafyası*. Ankara: Gazi.
- Görsel Mekansal Algı (2018). <http://www.norsoft.com/gorselmekansalalgi.aspx> adresinden erişilmiştir.
- Gürsoy, C.R. (1961). *Kartografya. Cilt 1. Projeksiyonlar*. Ankara: DTCTF.
- Hagen, G. (2013). Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sı: Bir Metin ve Tarihi. S. Öztürk (Ed.) *Kâtip Çelebi - I içinde* (s.XXXIX-XLVIII). İstanbul: Mahya.
- Hagen, G. (2015). *Bir Osmanlı coğrafyacısı iş başında Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve düşünce dünyası*. İstanbul: Küre.

- İncekara, S. (2006). *Kanada’da genel eğitim sistemi ve coğrafya öğretimi: İlk ve Ortaöğretim ’de fiziki ortam, ders kitapları, ulusal coğrafya standartları, öğretim programları, öğretim yöntem ve araç-gereçler*. İstanbul: Çantay.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı medreselerinde ilim II*. İstanbul: İz.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tekışık.
- Karakaş, N. (2014). Cihannüma’dan Yansıyanlar: Bir doküman Analizi. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dergisi*, 29(2), 120-144.
- Karlığa, B. (2012). Cihâna tutulan ayna ya da Kâtip Çelebi’nin kâinat tasarımı. B. Karlığa & M. Kaçar (Ed.), *Doğumunun 400. yıl dönümünde Kâtip Çelebi* içinde (s.60–86). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Karlığa, B. (2013). *Cihannüma: Kâtip Çelebi – I*. İstanbul: Mahya.
- Kavanagh, C., Agan, L. & Sneider, C. (2005). Learning about phases of the moon and eclipses: a guide for teachers and curriculum developers. *Astronomy Education Review*, 4(1), 19-52.
- Keçeci, T. (2012). İlköğretim öğrencilerinin astronomiyle ilgili kavramları anlama düzeyi ve astronomi dersinin eğitim için önemi. *3rd International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, Antalya, 26-28 Nisan 2012.
- Kikas, E. (2005). The development of children’s knowledge: the sky, the earth and the sun in children’s explanations. *Electronic Journal of Folklore*, 31, 31-56.
- Kızılçaoğlu, A. (2007). Harita Becerilerine Pedagojik Bir Bakış, Konya: Selçuk Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 341-358.
- Kızılçaoğlu, A. & Taş, H.İ. (2007). İlk Ve Ortaöğretimde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimin de Model Küre Kullanımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18.
- Kuzu, A. (2015). *Kâtip Çelebi: Dünyaca Ünlü Coğrafyacı Hacı Kalfa*. İstanbul: Parola.
- Küçüközer, H., Bostan, A. & Işıldak, R. S. (2010). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının bazı astronomi kavramlarına ilişkin fikirlerine öğretimin etkileri. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 105-124.
- Merriam, S. (1998). *Qualitative research and case study applications in education. Revised and expanded from case study research in education*. USA: JB Printing.

- Oruç, Ş. & Kırpık, G. (2006). *Osmanlı'da Modern Öğretim, Strateji, Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Gazi.
- Oruç, Ş., Tokcan, H. & Demirkaya, H.(2006). *Yapılandırmacı Yaklaşım Bir Örnek: Osmanlı Dönemi Coğrafya ve Coğrafya Öğretimi*. Ankara: Beyazkalem.
- Özey R. & Demirci A. (2010). *Coğrafya Öğretiminde Yöntem ve Yaklaşımlar*. İstanbul: Aktif.
- Öztürk, D. & Uçar, S. (2012). İlköğretim öğrencilerinin ay'ın evreleri konusunda kavram değişimlerinin işbirliğine dayalı ortamda incelenmesi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9(2), 98-112.
- Öztürk, S. (2013). *Cihannüma: Kâtip Çelebi – I*. İstanbul: Mahya.
- Öztürk, S. (2013). *Cihannüma: Kâtip Çelebi – II*. İstanbul: Mahya.
- Sarıcaoğlu, F. (2013). *Kitâb-ı Cihânnümâ li- Kâtip Çelebi*. Ankara: TTK.
- Selen, H. Sadi (1991). *Cihannümâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şahin, C. (2000). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Gündüz.
- Şahin, C. (2003). Ortaöğretim coğrafya öğretmenlerinin mesleki sorunları hakkında bir araştırma. *Marmara Coğrafya Dergisi* 2(3).
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1991). *İlham-al Mukaddes min-al feyz-al akdes risâlesi ve Kâtip Çelebi'nin ilmî zihniyeti hakkında birkaç söz*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taş, H. İ. (2003). Zihinsel Haritalama ve Öğrencilerin Zihni Haritalarını Geliştirme Yolları, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 8. 1-18.
- Taş, H. İ. (2006). Coğrafya Eğitiminde Görselleştirmenin Önemi: Mekânsal Algılamaya Pedagojik Bir Bakış, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11(16).
- Taş, H. İ. (2010). Zihin Haritaları, Harita Okuma Becerisi ve Görselleştirme. R. Özey ve A. Demirci (Ed.), *Coğrafya Öğretiminde Yöntem ve Yaklaşımlar* içinde (s.149-185). İstanbul: Aktif.

- Taşcan, M. & Ünal, İ. (2013). Temel Astronomi Bilgileri Açısından Fen Bilgisi Öğretmenlerinin ve Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Karşılaştırılması. *International Symposium on Changes and New Trends in Education*, Konya.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2000). *Coğrafya, Geçmiş Kavramlar Coğrafyacılar*. İstanbul: Çantay.
- Türkay, C. (1999). *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*. İstanbul: MEB.
- Ülken H. Ziya. (1991). *Kâtip Çelebi ve Fikir Hayatımız*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2002). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Gözden geçirilmiş 2. Baskı. Ankara: Seçkin.
- Yurtoğlu, B. (2009). *Kâtip Çelebi*. Ankara: AKM.

GAZİ GELECEKTİR..